

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

RATITOVEC

VODNIKI PO LOŠKEM OZEMLJU

2

RATITOVEC

MUZEJSKO DRUŠTVO V ŠKOFJI LOKI
1978

Muzejsko društvo v Škofji Loki
1978

Vodnik so napisali:

Jože Bole, Jan Carnelutti, Božidar Drovenik, Janez Gregorij, Lojze Marinček, France Planina, Anton Polenc, Anton Ramovš, Ivan Sedej in Tone Wraber.

Uredil: Anton Ramovš

Lektor: Jeja Jamar-Legat

Na prednji strani ovitka: Ratitovec z Gladkim in Kosmatim vrhom
iz Dolenje vasi

Na drugi strani ovitka: Ratitovec pozimi

Na tretji strani ovitka: Planike in divji nageljčki na skalnatem
rastišču

Na zadnji strani ovitka: Planinska koča na Ratitovcu.

Vse štiri slike foto P. Pokorn

914.971.2 Ratitovec

G 97

G

G

N 93/1981

Vodnik je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Škofja Loka izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki. Natisnila tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Naklada 3000 izvodov.

Vodnik šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju in storitev v prometu, na katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov. SRS, Republ. sekr. za prosv. in kult. št. 421-2/72 z dne 14. 11. 1972.

VODNIKU NA POT

Vodnik na Ratitovec začenja svojo pot v Škofji Loki, od koder nas spremlja skozi vasi po Selški dolini do Železnikov. Že na poti v to staro železarsko naselje želi predstaviti pokrajino in pokazati obiskovalcu zanimivosti in nekatere izbrane etnografske značilnosti v naseljih, ki jih je še do nedavnega, veliko bolj kot danes, krasila baročna kmečka domačija s kamnitimi portali in okniki ter baročnimi okenskimi gautri. Tako se že v tem delu, kot tudi kasneje, prepletajo v geografskem okviru z geomorfološkimi značilnostmi in kamninsko sestavo naselja z značilnostmi starih domačij, ki jim daje pečat kamnita skrilava streha iz različnih skrilavcev na Selškem, kamniti podboji in okniki.

Vodnik nas pospremi nato na Ratitovec z raznih koncev zgornje Selške doline in z Jelovice in se malo dlje ustavi na Prtovču in etnografsko zelo zanimivem Podlonku. Ob poteh na goro seznanja popotnika s pokrajinskimi značilnostmi in geološko sestavo ter zgradbo, ki sta pogojevali tudi njeno današnjo podobo v nenehnem spreminjanju in preoblikovanju pokrajine, mu predstavi mnogovrstno rastlinstvo, drugačno na čisti apnenčevi podlagi in drugačno na glinenih skrilavih in peščenih kamninah. Po prostranem Ratitovcu razkaže njegovo zanimivo planinsko cvetje in drugi rastlinski svet in pokaže nekaj značilnih cvetlic v njihovi barvni lepoti. Kar veliko prostora namenja pregledu tamkajšnjega živalskega sveta: le redkokaterega navadnega obiskovalca bodo zanimali majhni polžki pod kamenjem, skalnimi previsi ali v jamah, pač pa bodo živo pisani metulji privlačili pozornost slehernega ljubitelja

narave in v vodniku jih je kar precej tudi upodobljenih v izvirnih barvnih posnetkih. Med žuželkami nudi vodnik pregled hroščev, od katerih so najbolj pogostni in zanimivi tudi narisani, in pajkov, med njimi bodo pogostni opozarjali nase posebno s svojimi zelo različno spletenimi mrežami, posebno v rosnem jutru. Po vseh poteh na Ratitovec se bomo srečevali z različnimi vretenčarji, od močeradov v deževnem vremenu in kač v vročih poletnih dneh, številnih ptičev pevcev in drugih ptičev, do raznih majhnih in velikih sesalcev.

Vsaka pot na Ratitovec v katerem koli času, lepem sončnem ali pustem deževnem vremenu, v zgodnjih ali poznih urah ponuja obiskovalcu polno novih spoznanj in doživetij: spoznanj naravnih značilnosti v nenehnem preoblikovanju pokrajine, spoznanj pestrega življenja rastlinskega in živalskega sveta in doživetij iz življenja vsega živega. Vsega v eni sapi ne pričakujmo; vodnik naj nam bo vsakokrat nevsiljivi spremljevalec, ki nam bo kar naprej razkrival lepoto in zanimivosti prostranega Ratitovca in sveta pod njim.

V prvi knjižici iz zbirke Vodniki po loškem ozemlju (Lubnik), ki je bila tudi prvi poskus v Sloveniji in daleč naokoli, vsestransko pokazati obiskovalcu pokrajino in domačijo v njej, kamninsko podlago z okamnelim življenjem vred, podzemskim svetom in njegovim življenjem, pa še rastlinstvo in drugo živalstvo, smo nabrali nove izkušnje za pričujoči vodnik in za druge, ki bodo temu še sledili. Vse pestro gradivo je tu bolje povezano v zaključeno organsko celoto, slikovni material smotrneje razporejen, pregled večkrat omenjenih dob v geoloških časih s časovnimi navedbami pa bo tudi bralcu boljše ponazoril pisano besedo. Še nadalje pa sem prepričan, da bodo bralci našli v tem ali onem kaj, česar urednik ni mogel najbolje uskladiti in vtkati iz delnih prispevkov posameznih piscev v čim bolj monolitno celoto. Zato želim, da bi številni ljubitelji Ratitovca pomagali uredniku k še boljšim naslednjim vodnikom ali morebitnemu ponatisu tega vodnika s stvarnimi predlogi, ki so uresničljivi, in s koristnimi pripombami.

Urednik

OD LOKE DO ŽELEZNIKOV

Skozi Sotesko do Bukovice

Kdor se nameni na Ratitovec, se pelje navadno iz Škofje Loke z avtobusom do Železnikov, z osebnim avtom pa lahko še naprej do Prtovča. V Loki zavije cesta v Selško dolino pri kapucinski cerkvi proti Stari Loki, ki pa se je zaradi njenih ožin novi cestni krak izogne mimo nove šole Petra Kavčiča in doseže v novem loškem naselju Podlubniku staro cesto. Ta gre skozi Trnje in Vešter v Sotesko, nad katero se nad hudo strmino kaže vrh apnenčevega Lubnika s planinskim domom. Ko se cesta izvije iz dolomitne Soteske, gre ob zahodnem vznožju Križne gore mimo dveh apnenc in po mostu čez Selško Soro na Praprotno. S Praprotna se odcepi stranska cesta k Tomažu nad Praprotnim, konec vasi pa v Lušo in k spodnji postaji žičnice na Stari vrh.

Brž nato se peljemo skozi Bukovico, od koder se odloči cesta na Stirpnik.

Bukovica

Na Bukovici je tudi nekaj pomembnih etnoloških spomenikov. Tik ob cesti stoji gotska enoladijska podružnična cerkev sv. Florijana. Na zunanjščini zvonika, ladje in prezbiterija so sledovi fresk, delo Jerneja iz Loke iz prve polovice 16. stoletja. Na zvoniku lahko nekoliko bolje vidimo le figuro patrona — sv. Florijana.

Blizu cerkve je hiša št. 16, po domače pri Basu, ki predstavlja najpogostejši tip zidane pritlične kmečke hiše iz baroč-

nega obdobja. Zunanjščina je opremljena z lepo klesanimi baročnimi okni ter polkrožnim portalom s sklepnikom na vhodni fasadi iz terciarnega apnenčevega peščenjaka in konglomerata. Na ozki fasadi, ki je obrnjena na cesto, je med dvema oknoma polkrožna niša s skromno ljudsko plastiko (krucifix). Poslopje je nastalo na starejših temeljih sredi 18. stoletja.

Sl. 1. Kalanova domačija na Bukovici. Severna in zahodna fasada.
Foto A. Ramovš

Kalanova hiša na Bukovici (sl. 1) sodi med najlepše spomenike ljudske arhitekture na Slovenskem. Dominantni del velike domačije je nadstropna členjena stanovanjska hiša, ki je na zunanjsčini opremljena z izredno bogatim kamnitim portalom ter vrsto kamnoseško obdelanih oken baročnega značaja. Portal in okna so iz sivkasto rumenkastega terciarnega apnenčevega peščenjaka, ki se pogosto menjava s konglomeratom. Nekaj manjših oken s posnetimi robovi pa priča, da izvira zasnova hiše iz 16. stoletja. Veliko poslopje je rezultat prezidav. Najstarejši del je kašča iz 16. stoletja, najmlajša pa je freska na zunanjsčini, ki jo lahko kljub fragmentarnosti datiramo v prvo polovico 19. stoletja. Na retrofatsadi, ki je obrnjena k cesti, je naslikana letnica 1750 in šivani robovi ter okna s slikanimi okviri.

Bogata notranjščina z mogočno obokano vežo ter oboki v gospodarskih prostorih ter kuhinji priča o velikem bogastvu domačije, ki je najbrž doseglo višek leta 1772, ko je dobila hiša v glavnem današnjo obliko. Letnica 1772 je vrezana na bogatem profiliranem tramu v »hiši« (izbi). Tradicija govori, da se je v tej hiši večkrat zadrževal škof, ustno izročilo govori tudi o tem, da je bila pri Kalanu nekoč gostilna.

Na Bukovici je tudi nekaj čednih portalov iz škofjeloškega konglomerata, ki so ga dolga leta lomili na loškem Kamnitniku. Najstarejši takšen podboj je pri Cvernovi domačiji in nosi letnico 1861. Iz tega kamna pa sta le širša podstavka za rožance, prečka nad durmi in prag. Pri hišni številki 24 je na podbojih hlevskih vrat vsekana letnica 1883, pri stranskih hišnih vratih pa 1892, pri hišni številki 28 pa nosijo podboji iz loškega kamna letnico 1895.

Na Bukovici se dolinsko dno razširi v Bukovško polje, ki je nasuto s kvartarnim prodom Selške Sore. Na začetku stoji velik Cvernov kozolec, »toplar« (sl. 2). Na polju se oddeli ševeljska pot, sedaj do Ševelj asfaltirana cesta, ki drži skozi Bukovščico na Čepulje in dalje na Jošt ali v Kranj. Na nasprotni strani pa stoji sredi polja zanimivo zidano znamenje s široko piramidasto strešico, ki je pokrita s spodnjepermij-

skim skrilom izpod Stirpnika. Široki napušč je nudil zavetje med poletnimi plohami (vedrilni križ), je pa prav vanj nekega avgustovskega popoldneva leta 1932 med neurjem treščilo in strela je ubila Štefanovo Marjano z Bukovice, ki je tam vedrila. Znamenje je iz 18. stoletja.

Dolenja vas

Pred Dolenjo vasjo stoji tik nad cesto v brezovem gaju lep Plečnikov spomenik tam ustreljenim talcem in padlim partizanom iz nekdanje selške občine (sl. 3). Izrazita plečnikovska stvaritev združuje prvine ljudske umetnosti in sodobne arhitekture in predstavlja tudi v geološkem pogledu poseb-

Sl. 3. Plečnikov spomenik ustreljenim talcem in padlim partizanom iz nekdanje selške občine. Foto A. Ramovš

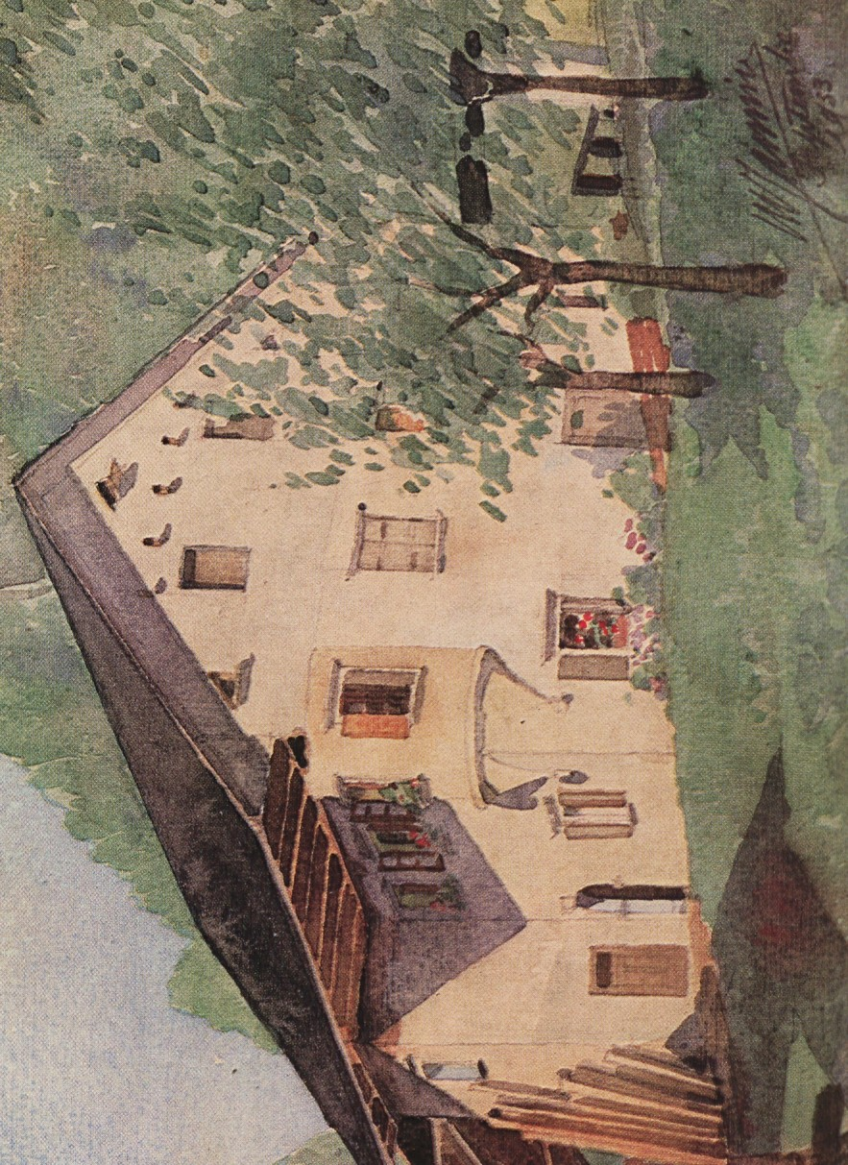
Sl. 2. Cvernov dvojni kozolec, »toplar« na začetku Bukovškega polja. Foto I. Sedej

Sl. 4. Znamenje v Dolenji vasi iz 18. stoletja; postavljeno je na dominantnem mestu ob vstopu v naselje kot skromnejši prostorski poudarek. Foto I. Sedej

Sl. 6. Hlibčeva domačija v Dolenji vasi iz 18. in 19. stoletja. Foto I. Sedej

nost. Obiščimo ga! Njegov osrednji del, to je sam spomenik z vklesanimi imeni padlih, je iz dveh različnih kraških »mar-morjev«. Spodnji del je iz svetlejšega rudistnega zgornjekrednega apnenca, piramida pa je iz temnejšega, prav tako rudistnega apnenca. Tudi kamniti oboki, ki se pno pod ostrešje, so iz zgornjekrednega kraškega kamna. Posebnost so stebri, v katere so vgrajeni samo domači kamni, takšni, kakršne pri-našajo ob neurjih potoki s pobočij Selške doline v Selško Soro, le-ta pa jih prenaša naprej. Med njimi najdemo prav vse, kar je sposobno le nekoliko daljšega transporta in kar nam razkazuje prod na Bukovškem polju. Tam so tudi nabrali material za stebre. Vmes je veliko sivkasto rjavkastih kam-nov dróbe, debelozrnate in drobnozrnate, prodnikov kremeno-vega konglomerata in peščenjaka, precej je apnenčevih in do-lomitnih oblic, pogosto z gomolji ali pasovi rožencev. Tudi ostanki zelenkastih in rdečkasto rjavkastih vulkanskih kam-nin in njihovih tufov so vmes, pa še plošče različno sivega in zelenkastega skrilavca, skratka, vse, kar premore Selška Sora v svoji pisani prodni zbirki. Prav gotovo spomenik tako svojstveno in na najlepši način druží padle iz vseh krajev nekdanje selške občine: iz Selc, Dolenje vasi, Bukovice, Strip-nika, Spodnje in Zgornje Golice, Pozirna, Topolj, Lajš in Kališ.

Na začetku vasi je ob cesti skromna kapelica, oblikovana v baročni shemi s trikotnim timpanom ter »slavolokom« v obliki portala (sl. 4). V notranjščini je skromna ljudska pla-stika (krucifix) iz konca 18. stoletja. Stranska dela portala in prag so iz škofjeloškega konglomerata, svod pa iz rumenkasto sivega terciarnega apnenčevega peščenjaka. Streha znamenja in strehica na spodnji strani timpana sta pokrita s kamni-timi ploščami permskega skrilavca izpod Stirpnika.

Večje slikovito naselje postopno izgublja tradicionalni »baročni« značaj. Od nekdanj zelo številne kvalitetne kmečke

Sl. 16 - 2. Plnáda. Akvarelna slika, ki jo je naslikal francoski arhi-
tekt Marcele Jannin iz Montaubana, hrani pa jo prof. Stana Thaler
v Železnikih

arhitekture se je ohranilo le nekaj stavb ali fragmentov. Zanimiva je Jurjeva hiša, nadstropna baročna stavba, kjer zaslužijo pozornost predvsem plemenita sorazmerja in detajli »gautrov«. Za hišo je značilna zidana kašča.

Marenkova hiša (h. št. 8) je že precej prezidana (sl. 5 — 1 in 2). Vendar so se v pritličju še ohranila lepa baročna okna, bogat baročni portal iz zelenkastega peračiškega tufa in apnenčevega peščenjaka in sledovi fresk v slikovitih okvirih, delo neznanega mojstra iz okolice Škofje Loke iz zadnjih let 18. stoletja. Iz 18. in 19. stoletja je tudi Hlibčeva domačija (sl. 6).

Sl. 5 — 1 in 2. Marenkova hiša z imenitnim baročnim portalom. Srednja dela portala in desni lok so iz zelenkastega oligocenskega tufa, levi lok in podstavek portala ter baročni okniki pa so iz terciarnega apnenčevega peščenjaka. Baročna okna so zamrežena z značilnimi baročnimi gautri. Foto A. Ramovš

Kislova hiša (h. št. 21) ima v zatrepu gospodarskega poslopja ohranjeno skromno fresko s podobo sv. Florijana. Navno delo lahko datiramo v leto 1882 (čas nastanka skednja).

Lojzetova hiša (h. št. 10) pri mostu je lep primer tako imenovane »kmečke klasicistične« arhitekture iz druge polovice 19. stoletja. Pozornost zaslužijo proporci in ornamentika

v štuku. Kar čedni so tudi podboji, prag in stopnice iz škofjeloškega konglomerata z letnico 1873 (sl. 7).

Med najlepše hiše v Dolenji vasi in v Selški dolini sploh sodi veliki kmečki dvorec Pri Jurju, (h. št. 20) (sl. 8 — 1 in 2) Pod mogočno streho na čop sta združena stanovanjski in go-

Sl. 7. Portal iz škofjeloškega konglomerata pri Lojzetovi hiši. Foto A. Ramovš

spodarski del. Stanovanjski del je poudarjen z bogatimi kamnoseškimi detajli — okenskimi okviri ter portalom. Okna so zamrežena z značilnimi baročnimi gautri. V notranjščini je mogočno obokana veža in več obokanih stranskih prostorov. V veliki »hiši« in kamri, ki danes služita kot gostinska prostora, so lepi leseni stropi. Sreda ali druga polovica 18. stoletja. Poslopje je lepo, obnovljeno in vzdrževano.

Na dominantnem mestu ob cesti za gostilno je domačija pri Martinčku (h. št. 49) in predstavlja tip baročne kmečke nadstropne hiše. Žal se je po več adaptacijah ohranilo le še nekaj fragmentov baročnih oken. Na portalu je bila letnica 1794 (sl. 9).

Imenitna je tudi Žikovčeva hiša z baročnimi okni, zamreženimi z značilnimi baročnimi gautri. Portal z letnico

Sl. 8 — 1 in 2. Kmečki dvorec Pri Jurju. Portal je iz škofjeloškega konglomerata z letnico 1892. Starejši okniki so iz terciarnega apnenčevega peščenjaka. Baročni gautri krasijo okna. Iz arhiva šole arhitekta M. Muršiča

1895 je iz škofjeloškega konglomerata; starejše baročne oknike pa so izklesali iz terciarnega apnenčevega peščenjaka in konglomerata.

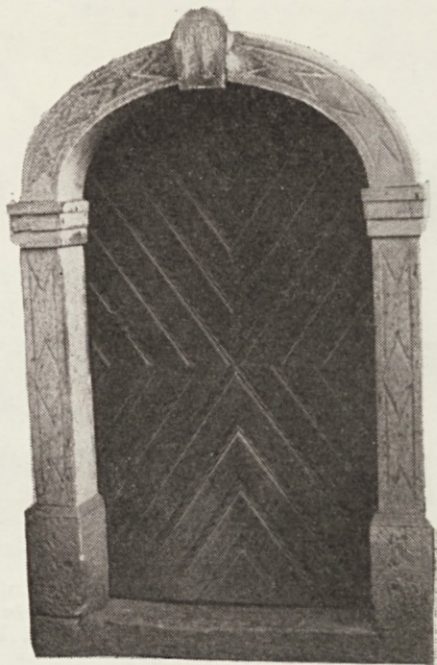
Kamnitni portali so se ohranili še pri nekaterih drugih domačijah. Iz škofjeloškega konglomerata sta podboja pri stari Palkovi hiši z letnico 1891 in pri Mehnetovi domačiji iz leta 1910. Povsod je kamen le na grobo obdelan, polirani so samo ozki pasovi ob robovih. Še bolj imeniten kot škofjeloški kamen s Kamnitnika je zelenkasti perachiški tuf, kamen, ki ga je dal vulkanski pepel že v novem zemeljskem veku (srednjem oligocenu). Najlepši portal iz tega kamna je pri nekdanji

Sl. 9. Martinčkova domačija z najstarejšim baročnim portalom v Dolenji vasi (1794), lepimi baročnimi okni, zamreženimi z baročnimi gautri. Takšno pa je ostalo po adaptacijah le še pritličje.
Foto A. Ramovš

Buhovi hiši (sedaj hiša Blaščeve Marice) z letnico 1851 (sl. 10). Pri Tišlarjevi domačiji pa je enostaven portal iz prav takšnega kamna in je precej mlajši. Deloma iz tufa smo že spoznali tudi portal pri Marenkovi hiši.

S Selškega polja, ki se odpre za Dolenjo vasjo, se že odpira pogled na Ratitovec (zah.), na sv. Križ (868 m, sevzah.) nad Kališami in na Miklavško goro (954 m, jugozah.).

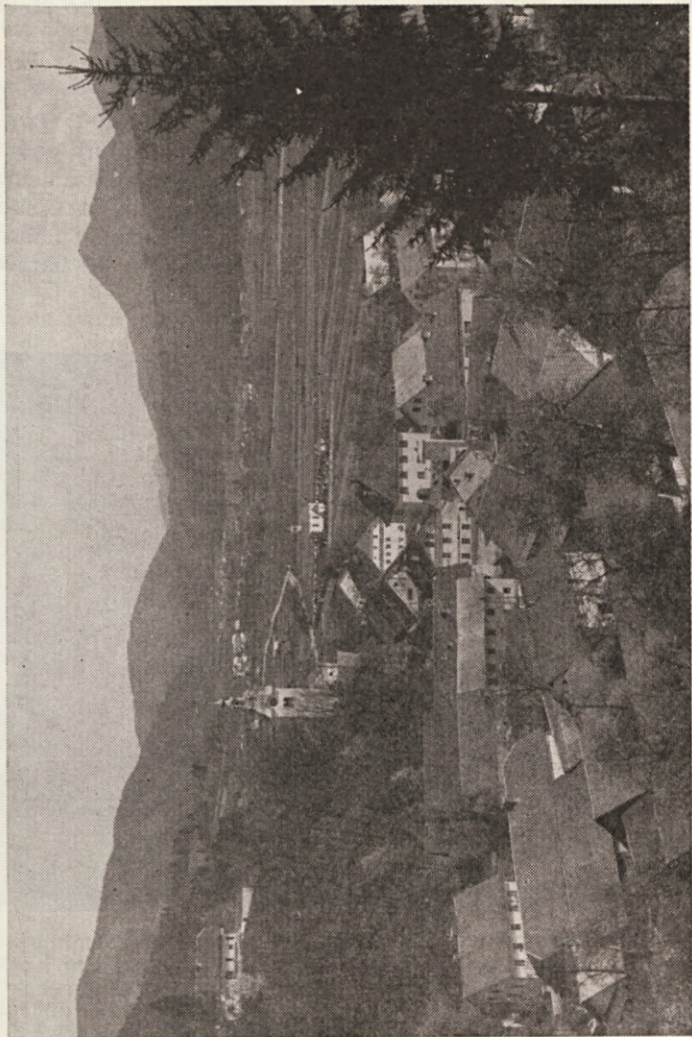

Sl. 10. Portal iz peračiškega tufa pri hiši Blaščeve Marice. Foto A. Ramovš

Selca

Selca so staro središče Selške doline, ki se je uveljavljalo v dobi agrarnega gospodarstva (sl. 11). So staro gručasto na-

Sl. 11. Selca z zahodne strani, s Kuclja. Pred njimi leži prostrano Selško polje. Nekako na sredini polja stoji na cestnem ovinku kužno znamenje ali »Ta debu znamne«. V ozadju Selškega polja se širi Dolenja vas in za njo Bukovško polje, ki smo ju že spoznali. Na desni strani se v ozadju vzdiguje Lubnik. Foto F. Planina

selje, ki je še pred nekaj desetletji sestavljalo veliko število starinskih domov in domačij z izrednimi poznogotskimi in baročnimi kamnoseškimi detajli, s pravo antologijsko zbirko »gautrov« ter s sledovi plastičnega in slikanega okrasja. Od nekdanjega bogastva se je ohranilo le še nekaj fragmentov. V gmotah so hiše več ali manj ohranile nekdanji značaj. Vas še danes obkrožajo slikovite skupine kozolcev značilnih za loško ozemlje — gre namreč za posebno obliko sušilne naprave z zidanimi stebri, ki imajo pogosto nišo s plastiko ali pa so celo poslikani. Naselbinska dominantna je baročna cerkev z lepimi oltarji.

Sl. 12. Vaško znamenje sredi Selc z lepo izdelanima zelenima stebroma iz oligocenskega perachiškega tufa. Streha je pokrita s skrilom, najbrž iz nekdanjega nemiljskega skriloloma. Znamenje je poslikal Janez Gosar leta 1864; v trikotnem čelu je slikar upodobil požar v Selcih leta 1863. Foto F. Planina

Med hišami v osrednjem delu naselja velja omeniti predvsem baročno formulirano nadstropno gostilno pri Jakelnu (h. št. 11) s širokim zatrepom, lepo oblikovanimi zamreženimi baročnimi okni ter segmentno zaključenim kamnitim portalom. Hiša je iz 18. stoletja. Ta in še drugi portal sta iz škofje-loškega konglomerata s Kamnitnika in nosita letnici 1887 in 1892. Na večinoma predelanih hišah je ohranjenih še mnogo poznogotskih in baročnih detajlov.

Na vaškem trgu je znamenje — kapelica iz druge polovice 19. stoletja. Poslikal jo je I. Gosar, vaški podobar iz Dupelj v značilni ikonografski shemi. Baročna tradicija. Lepo sta izdelana stebra iz mehkega zelenkastega perachiškega tufa, streha pa je pokrita s skrilom, najbrž iz nemiljskega skriloloma (sl. 12).

V vasi je še več podbojev iz kamna s Kamnitnika, pri h. št. 27 so iz leta 1893, pri h. št. 71 ni letnice, pri h. št. 89 nosijo letnico 1896, v glavnih vratih Žnidarjeve hiše imajo letnico 1926, podboji šolskega poslopja pa nimajo vklesane letnice. Zelene podboje iz sprijetega ognjeniškega pepela ima tudi Tuškova hiša.

Za Selci se dolina pod Zavrnikom spet zoži, ker Selška Sora v trdih apnenčevih kamninah severnega pobočja Zavrniknika ni mogla pripraviti kaj več prostora kot za svojo strugo. Kaže, da jo je Zavrnik celo odrival proti severu.

Železniki

Prav kmalu se pokažejo Železniki in nasproti nam stoji mogoči dvovrhi Ratitovec. Z nekdanjo vasjo Studeno se začno Železniki, ki jih je vredno ogledati, če se nam le preveč ne mudi naprej.

Železniki nekoč in danes

Železniki, nekdanji trg, so si leta 1966 priključili vasi Studeno, Češnjico, Škovine, Jesenovec in zgradili novi na-

Sl. 14 - 1. Železniki. Spodnji del naselja, ki mu pravijo Racovnik; v sredini slike je tovarna Iskra, v ozadju pa Češnjica s tovarno Alples. V sredini slike je ob levem robu nekdanji kamnolom železnikarskega dolomita z rožencem. Foto F. Planina; 2 Železniki v Valvazorjevem času

selji Kres in Dašnico ter se utemeljeno šteje za mesto, čeprav za to uradno niso proglašeni. Začno se z nekdanjo vasjo Studenim, se nadaljujejo s Češnjico in nekdanjim trgom, ki mu sledi nekdanja vas Jesenovc. Od Studena do Jesenovca je naselje na gosto pozidano ob cesti in ob Sori, na Jesenovcu pa se hiše vrste na večje razmake. Značilno za Železnike je, da so razpotegnjeni na razdaljo petih km, ker je stari trg postavljen v ožino, kjer se z obeh strani spuščajo strmi bregovi malone do reke (sl. 14). Za nove stavbe ni nobenega

prostora več. Zato narašča predvsem Češnjica, kjer dolina še ni tako stisnjena, nove dele naselja so pa postavili 1 km daleč v dolino Češnjice in pol km v dolino Dašnice.

Zakaj so postavili Železnike v tesno deber, nam razloži zgodovina. Do 14. stoletja so bile te ožine in bregovi nenaseljeni in niso dajali zemljiškemu gospodu nikakega donosa, le na terasi nad sedanjo župnijsko cerkvijo so bile tri kmetije na Škovinah, a so bile tudi te leta 1291 že opuščene, kakor je razvidno iz urbarja. V hriboviti okolici so že tedaj nabirali železovo rudo in jo talili v preprostih vetrnih pečeh. Od tega ni bilo dosti dohodka. Da bi imelo gospostvo tudi od teh samotnih krajev korist, je škof naselil ob hitro tekoči Sori, kjer je bilo dosti vodne moči, v okolici pa dovolj rude, fužinarje iz Furlanije, gotovo tudi z namenom, da bi izboljšali železarstvo. Delavce so dobivali iz Kroke, Tržiča in Borovelj, kjer so bili že tedaj izurjeni kovači, med njimi je bilo največ Nemcev. V 17. stoletju sta delali v Železnikih dve večji in pet manjših fužin, dva plavža in vrsta vigenjcev s 110 ješami in je bilo skupaj z rudarji, oglarji in tovarniki okrog 2000 oseb zaposlenih. Tako so Železniki živeli sredi doline kot tuj, naprednejši in produktivnejši kraj vse do konca prejšnjega stoletja, ko je tudi tuja industrija s konkurenco onemogočila preprosto ročno kovaštvo in so plavži in ješe v vigenjcih v prvih letih tega stoletja ugasnili. Železniki so obubožali, le fužinarji so rešili svoj standard z izkoriščanjem gozdov. Med obema vojnama so se nekateri reševali z obrtjo in združništvom, po zadnji vojni pa so nekateri bistri in uvidevni gospodarji dosegli dokončno gospodarsko rešitev z industrializacijo. Tako zdaj kažejo Železniki dvojne zanimivosti: priče starega železarstva in novo, sodobno industrijo, ob kateri se je bistveno izboljšal standard kraja.

Oglejmo si na hitro nekaj glavnih značilnosti!

Na Češnjici je velika lesna tovarna Alples. Ob njej in v obeh stranskih dolinah so popolnoma nova naselja delavskih hiš. Na Češnjici se je od nekoč številnih kmečkih hiš v jedru naselja ohranilo le nekaj fragmentov in pa tradicionalne stavb-

Sl. 13. Vaško znamenje na Češnjici. Pri njem so uporabili perachiški tuf za lepo izdelana stebra in kapitel, pokrili pa so ga z zalološkim skrilavcem. Gosarjeve freske. Foto F. Planina

ne gmote. Ob cesti srečamo posamezna poslopja z baročno oblikovanimi okni in značilnimi gautri. Za odcepom ceste na Rudno, Jelovico in Dražgoše sta nova samopostrežna trgovina in pokrit plavalni bazen. Naprej v Otokih sta tovarni Niko in Iskra na levi, nova šola na desni. Niko je matično podjetje vse kovinske industrije v Železnikih. Nasproti Nika je odcep ceste na Prtovč. Za tem se začne stari trg — na levem bregu Sore Trnje, onstran na desnem bregu Racovnik. Ne-

katere hiše imajo še ohranjeno staro lice, druge so prenovljene. Med skromnejšimi hišami na Racovniku, v katerih je živelo po več kovaških družin, je nekaj domovanj nekdanjih

Sl. 15. Znamenje na Klovžah. Tudi pri njem je nekaj zelenega tufa in še več teriarnega apnenčevega kamna, streha pa je pokrita z zalološkim skrilavcem. Foto F. Planina

fužinarjev, najimenoitnejša Egrovaz razkošnim vrtom, na katerem sedaj stoji Zdravstveni dom. Na Trnju je majhen trg s spomenikom NOB, ob trgu župnijska cerkev z Wolfovimi in Gosarjevimi slikami. Med zadnjo vojno je bila cerkev med borbo zelo poškodovana, zdaj je obnovljena po načrtih arhitekta Plečnika. Na terasi nad cerkvijo so Škovine, do industrializacije kmetsko naselje, ki je spadalo v selško, ne železnikarsko faro. Od cerkve skozi Škovine gre steza na Prtovč skozi Draboslovico. S trga drži enoločni most čez Soro, ob njem znamenje na Klovžah (sl. 15), na racovniški strani fužinarska Pobčeva hiša, njej nasproti rojstna hiša planinskega pisatelja Janka Mlakarja. Na levem bregu stoji tik ob Sori

Sl. 16 - 1 Plnáda, najstarejša železnikarska hiša. Foto A. Ramovš

Sl. 16 - 3. Pod stolpastim vogalom Plnade je vklesan v kos zelenega peračiškega kamna beneški lev, na drugi, pročelni strani stolpnega vogala pa je vzdana iz rjavkastega peščenjaka izklesana medvedova glava. Foto A. Ramovš

kulturni dom, dalje na nasprotni strani pokopališče in baročna podružna cerkev sv. Frančiška z Layerjevo sliko, pred pokopališčem najstarejša železnikarska hiša Plnáda (sl. 16, 1—3).

Ta častitljiva zgradba je veliko poslopje s fasadnim pomolom, ki ga nosijo lepo oblikovane konzole. Nastala je sredi 17. stoletja kot zakasnel odmev renesančne arhitekture in jo lahko primerjamo s podobnimi zgradbami v Kropji in Račovljici. Motivi vogalnih in fasadnih pomolov so za Železnike zelo značilni in jih srečamo še na nekaterih drugih hišah (h. št. 106 itd.). Med zanimivejše domačije sodi tudi velik

dom (št. 28 — last. Jeglič) v osrednjem ambientu, ki ga sestavlja več enot — od velike lepo oblikovane stanovanjske hiše s kamnoseško obdelanimi okni in vhodi do prizidane kašče. Odlična je tudi notranjščina z lepimi oboki, ki kažejo na nastanek hiše v 17. stoletju. Pred desetletjem je bilo več kot deset fasad okrašenih s plastikami.

Posebno pozornost zaslužijo starinski enoločni kamniti mostovi preko Sore in vrsta skromnih kapelic in znamenj, ki imajo funkcijo prostorskih poudarkov. V nekaterih je ohranjena starejša (19. stol.) podobarska plastika.

Po kratkem presledku se začne Gorenji konec, ki so mu zdaj dali ime Na plavžu. Sprva je med hišami ozek prehod na prvi trg, s katerega drži most ob nekdanji usnjarni v Ovčjo vas ob izlivu Prednje Smoleve, nato je spet ožina, prehod na drugi trg, kjer so včasih stale fužine in vigenjci ob vodnih rakah, zdaj pa na njem stoje ostanki osamljenega plavža. Plavž predstavlja stolpasto »arhitekturo«, ki je dominirala nad okoliškimi stavbami. Plavž je spomeniško urejen, v današnji obliki izvira iz 19. stoletja, v njem je zadnjič gorelo leta 1901 (sl. 17). V Plavčevi fužinarski hiši pa je nameščen železnikarski muzej z geološko zbirko in zbirkami o kovaštvu, žagarstvu in čipkarstvu. Za tem trgom se hiše redčijo, med cesto in Soro so stavbe tovarn Tehnica in Dom-Oprema. Naprej od Plešeniškega mostu so domačije bolj redko postavljene. To je Jesenovc, na njegovem koncu so na levem bregu med izlivom Plenšaka in Zadnje Smoleve še komaj opazni ostanki gornje fužine. Od tam gre po dolini Plenšaka steza na Prtovč.

Ko si ogledujemo stare železnikarske domačije, bodi omenjenih še nekaj gradbenih in okrasnih kamnov, ki zaljšajo številne portale, oknike, prage. Morda so marsikomu portali že v napoto in jih je že zamenjal z betonom, škoda.

Največ portalov je v Železnikih iz škofjeloškega konglomerata, ki so ga dolga leta lomili na loškem Kamnitniku. Vse »boljše« hiše, ki so jih zidali v zadnjih tridesetih letih preteklega in prva leta sedanjega stoletja, imajo podboje iz tega

Sl. 17. Stari plavž v Gorenjem koncu Železnikov, kjer je bilo drugo središče tamkajšnjega železarstva. Desno od plavža je Plavčeva hiša z lokalno muzejsko zbirko. Foto F. Planina

okrasnega kamna. Oglejmo si jih kar po vrsti, kakor jih označujejo hišne številke. Najstarejše podboje iz tega kamna ima hišna številka 9 iz leta 1871, nato pa si sledijo takole:

hišna številka 15 — 1904, hišna številka 64 — 1881, hišna številka 80 — stranska vrata, vendar brez letnice, hišna številka 84 — dvoje vrat z letnico 1877, hišna številka 86 — podboji brez letnice, hišna številka 98 — 1878. Pri hišni številki 104 imamo zelo lepo izdelane in polirane podboje brez vklesane letnice. Tudi v pločniku pred hišo so kosi iz tega kamna. Naslednja podboja sta pri hišni številki 110 z letnico 1876 in pri hišni številki 122 z letnico 1902, pri hišni številki 135 pa je s Kamnitnika samo prag. Pokopališka cerkev ima iz tega kamna štiri kropilnike.

Ogledujoč si izdelke iz škofjeloškega konglomerata bomo gotovo opazili tudi enoličen zelen kamen, ki je dobil po Peračici blizu Brezij ime peračiški puf. Kar čeden portal iz tega zelenega kamna je na Racovniku pri hišni številki 16 iz leta 1861. Nekaj malega ga je tudi pri znamenju na Klovžah, precej pa je iz njega oknikov pri najstarejši železnikarski hiši Plnádi.

V Železnikih je tudi nekaj portalov iz sivega apnenca, za katerega pa še ne vemo, kje je doma. V kraju je tudi nekaj portalov iz drobnega sivega apnenčevega konglomerata v kombinaciji z mehkejšim blede rumenkastim in blede rožnatim lapornim peščenjakom. Najlepši takšen portal je na Racovniku pri hišni številki 41. Pa še neki blede rožnati drobnosljudni peščeni lapor, oziroma laporni peščenjak je bil med gradbenimi okrasnimi kamni preteklega stoletja v Železnikih. Spomenik padlim v NOB na trgu v Železnikih pa je iz kraškega »marmorja«, to je iz zgornjekrednega apnenca, v katerem še lahko prepoznamo ostanke velikih rudistnih školjk.

Pa še jurskega strešnega skrilavca, ki se kroji v ravne in precej velike plošče, ne smemo pozabiti. S strešnimi ploščami iz največjega skriloloma v takšnih kamninah pod Grebel vrhom je pokritih tudi nekaj kamnitih streh v Železnikih, največ skrilnih ploščic pa je na šoli v Železnikih (sl. 18). Z njimi sta pokriti tudi znamenji na Klovžah in na majhnem trgu v začetku Gorenjega konca in znamenje na Češnjici (sl. 13).

Sl. 18. Šola v Železnikih pokrita z jurskimi strešnimi ploščicami. Nalomili so jih že po drugi svetovni vojni v skrtilolomu pod Grebel vrhom. Foto A. Ramovš

Železnikarski apnenec in dolomit

Tudi v geološkem pogledu imajo Železniki svojo posebnost, značilno kamnino. Znani avstrijski geolog Franz Kosmat, ki je že pred prvo svetovno vojno raziskoval po nalogu dunajskega geološkega zavoda tudi na ozemlju Loških in Polhograjskih hribov in izdelal geološko karto lista Škofja Loka-Idrija v merilu 1:75.000, je spoznal, da so kamnine v Železnikih in okolici nekaj posebnega. Opisal jih je takole: Sivi do črni, pogosto nekoliko peščeni apnenci se menjavajo z zrnatimi dolomiti. V obojih so pogosto kremenasti vključki. Na spodnji meji se apnenci in dolomiti menjavajo s peščenjaki, ki postanejo pri preperevanju rjavi, in s temnimi glinenimi skrilačci vrhnjega dela drobniške skladovnice. Takšnim

Sl. 19. Kamnolom v zgornjem koncu Železnikov. Lomijo železnikarski plastnat dolomit, ki vsebuje precej črnih roženčevih gomoljev. V zgornjem delu je med plastmi debel dolomitni sklad. Foto A. Ramovš

apnencem in dolomitom je dal Kossmat leta 1910 ime železnikarski apnenci in dolomiti. Njihov strokovni naziv je tako prišel v evropsko geološko literaturo. Sprva je Kossmat tem apnencem in dolomitom pripisoval devonijsko starost (stari zemeljski vek), ko pa je kasneje našel ob Davči južno od Zalega loga v teh plasteh ostanke glavonožca z zgornjetriasnimi značilnostmi, jih je uvrstil v zgornji trias.*

Železnikarski apnenci in dolomiti sežejo po omenjeni geološki karti, v grobem rečeno, južno od Selc prek Kovaškega

* V vodniku omenjene geološke dobe so v razdelitvi geološke zgodovine, ki je v posebni prilogi.

vrha in Smolevske grape čez Vancovec in Spodnjo Davčo in še nekaj časa proti zahodu, na severu pa je iz njih Štedel vrh, Grebel vrh in se vlečejo tja do Podrošta in Danj. V samih Železnikih so te kamnine razkrite v nekdanjem kamnolomu pred Žumrovo domačijo in v kamnolomu na desnem bregu Selške Sore v začetku Gorenjega konca. Medtem ko so v nekdanjem kamnolomu pred Žumrom precej razkosani in zdrobljeni (gl. sl. 14), si jih velja ogledati v kamnolomu v Gorenjem koncu (sl. 19). V skladih in ploščah sivega in temno sivega dolomita s precej kremenice takoj opazimo različno velike gomolje in leče črnega roženca. Tudi bel roženec najdeš vmes, posebno v debelem skladu v zgornjem delu kamnoloma. Deloma je roženec gost in se značilno školjkasto kroji, pogosto pa je razkosan in prepreden z drobnimi belimi žilicami. Vse značilnosti kamnine bomo lahko spoznali že v materialu pri vznožju kamnoloma in ne bo treba, da bi se podajali v strmo steno kamnoloma, v kateri lahko le opazujemo plasti, ki se nagibajo zelo položno približno proti jugu.

Za hišama zraven kamnoloma, Na plavžu 15 in 16, pa dolomitni skladi večkrat menjajo položaj. Vzrok temu sta vsaj dve tektonski coni, ob katerih so bili različni premiki dolomitnih plasti. Spet drugačno podobo kažejo kamnine ob cesti v Ostri vrh malo naprej od hiše Na plavžu 16. Že pred majhnim ograjenim zelenjavnim vrtičkom se pokažejo pod skladnatim sivim dolomitom s črnimi roženci črni ploščasti apnenci z belimi kalcitnimi žilicami. Med apnenci leže stisnjeni in zmečkani laporni in glineni skrilavci. Tudi v teh apnencih potrjujejo konodontni ostanki kot edine okamnele priče davnega življenja njihovo starost: spodnji del norijske stopnje (= srednji del zgornjega triasa). Najdeni sta bili obliki *Epigondolella abneptis* (Huckriede) in *E. nodosa* (Hayashi); razen teh dveh oblik, ki sta značilni za starost kamnine, pa so še drugi konodontni elementi in ribji zobčki.

Lepo so razgaljeni železnikarski dolomiti še na Racovniški strani Selšice nasproti mostu z znamenjem na Klovžah (= Trnje). Plasti prav na kratko razdaljo večkrat menjajo po-

ložaj, enkrat leže položno, drugič pa vise zelo strmo ali skoraj navpično. Nasproti omenjenega znamenja pa kažejo še eno posebnost, že s ceste nas bo opozorila hematitno rdeča barva kamnine. Res je v plasteh nekaj železovih hidroksidov, so pa le po površju plasti, v lezikah in po razpokah, kamor je lahko prišla železova snov. Prav tam pa so plasti razlomljene in ob prelamljanju kamnite skorje so prišle v te plasti železove spojine in kamnino rdeče obarvale.

Precej drugačna pa je kamnina v steni ob cesti med starim trgom in Gorenjim koncem, čeprav bi pričakovali, da bodo tu enake kamnine, kot so v kamnolomu na drugi strani Selščice. Vendar so tu črni ploščasti apnenci s posamičnimi polami črnega roženca, ki pa se nagibajo približno proti severu in tonejo pod Škovine. Še najbolj so podobni apnencem ob cesti v Ojstri vrh. V samih Železnikih doslej še nihče ni našel večjih okamnin, vidnih s prostim očesom, pač pa smo stopili več kilogramov apnenca in v neraztopljenem ostanku našli nekaj konodontnih ostankov. Ti nam povedo, da so črni ploščasti apnenci zgornjetriasne starosti, in sicer iz spodnjega dela norijske stopnje. Tudi dolomiti z roženci, v katerih so med Racovnikom in Gorenjim koncem vrste *Epigondolella abneptis* in *E. nodosa*, so gotovo norijske starosti.

Železnikarske apnenice in dolomite, ki smo jih spoznali v Železnikih, bomo srečevali še na več krajih ob poteh na Ratitovec oziroma Prtovč. Vanje je Selščica izdolbla tudi tesen Pod Sušo, so ob cesti med omenjeno sotesko in Jesenovcem, v grapi Plenšaka, na prvih serpentinah ceste na Prtovč, v grapi in ob stezi nad Škovinami in še marsikje drugod.

Bodi pa povedano še to, da predstavljajo železnikarske kamnine le en razvoj v norijski in morda še retijski dobi na ozemlju Selške doline. Približno enako stare so tudi kamnine Ratitovca, čeprav se brez težav ločijo druge od drugih. Vendar o slednjih več kasneje.

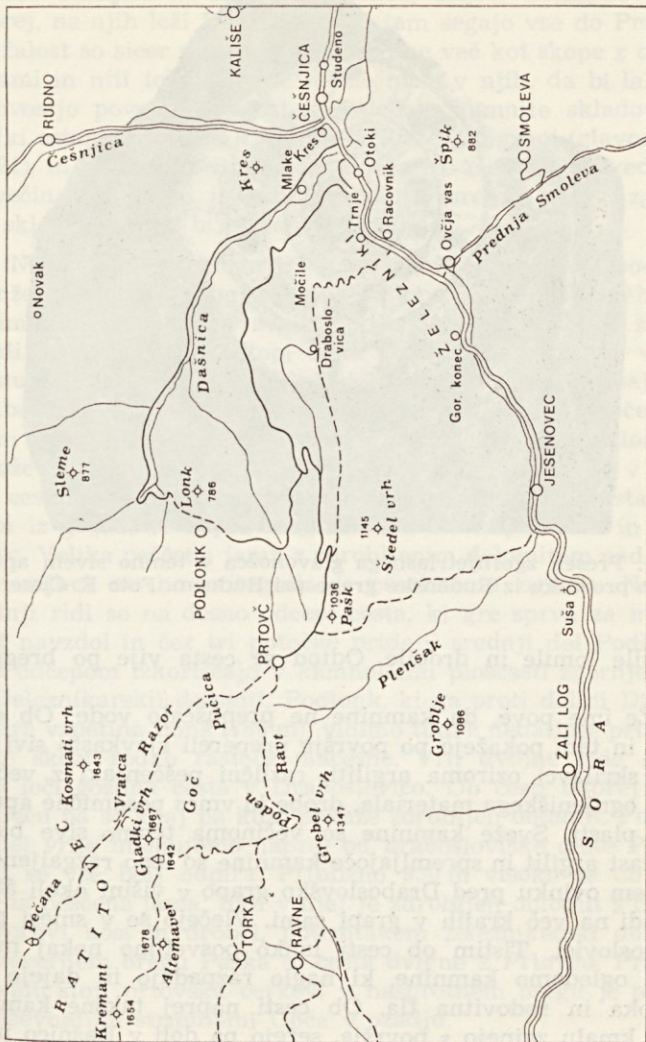
POTI NA RATITOVEC

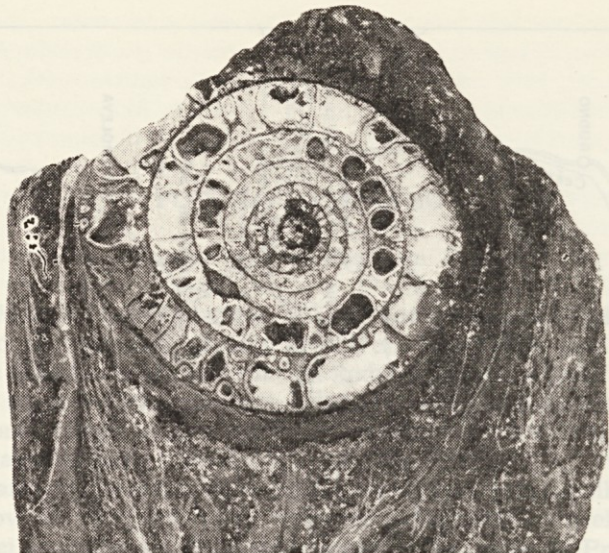
1. Po cesti iz Železnikov na Prtovč

Včasih so začeli planinci pot na Ratitovec peš s Češnjice, kjer so ob združni gostilni krenili na markirano pot, ki je šla čez Dašnico in za Brdcem, od koder se je steza prek brega vzpela na prtovško vozno pot. Zdaj je svet ob Dašnici zazidan, stezo prek brega zarašča grmovje, namesto vozne poti pa teče makadamska cesta v Podlonk in na Prtovč (sl. 20).

Markacije se zdaj začenjajo v začetnem delu samih Železnikov ob kašipotni tabli nasproti tovarne Niko. Nekateri planinci gredo po tej cesti peš, mnogo se jih pelje do Prtovča z avtom. Za pešce je zmerne hoje dve uri. Na odcepu je cesta asfaltirana, na obratu v breg za šolo, ki je pokrita z jurskimi strešnimi ploščicami izpod Grebel vrha, se pa začne makadam, v načrtu pa je že asfaltiranje do Podlonka. Na ridi se cesta zavije z južnega proti severnemu pobočju Snegóvnika, ki sestoji iz železnikarskega dolomita in apnenca z roženci. Prva rida je kakor oder pomaknjena iz pobočja in je z nje zanimiv pogled na Železnike. Na levi ležijo Otoki s kovinsko industrijo, na desni Racovnik z Zdravstvenim domom, Trnje s cerkvijo in nad njo Škovine. Lepo se vidi, kako strmo se spuščajo bregovi v tesno dno doline. Na drugem ovinku se odpre pogled v dolino Dašnice in vidiš novo naselje na Kresu, Češnjico in nad njo Kališe pod vrhom Sv. Križa. Do sem so ob cesti razgaljeni predvsem dolomiti z roženci, ki so jih tekton-

Sl. 20. Zgornja Selška dolina z Ratitovcem in potmi na Ratitovec.
Pripravil F. Planina, risal M. Grm

Sl. 21. Presek zgornjetriasnega glavonožca v temno sivem apnenčevem prodniku iz Rudenske grape pri Rudnem. Foto F. Cimerman

ske sile lomile in drobile. Odtod se cesta vije po bregovih Mlak.

Že ime pove, da kamnine ne prepuščajo vode. Ob cesti se tu in tam pokažejo po površju prepereli rjavkasto sivi glineni skrilavci oziroma argiliti, različni peščenjaki z več ali manj ognjeniškega materiala, drobe in vmes posamične apnenčeve plasti. Sveže kamnine so večinoma temno sive barve. Ploščast argilit in spremljajoče kamnine so lepo razgaljene na velikem ovinku pred Draboslovsko grapo v višini okoli 580 m in tudi na več krajih v grapi sami. Vlečejo se v smeri proti Draboslovcu. Tistim ob cesti lahko posvetimo nekaj minut in si ogledamo kamnine, ki naglo razpadajo in dajejo kar globoka in rodovitna tla. Ob cesti naprej takšne kamnine sicer kmalu zginajo s površja, sežejo pa doli v Dašnico in do

potoka Češnjica in še čez v Kališe, Lajše, Dražgoše in še naprej, na njih leži Podlonk in od tam segajo vse do Prtovča. Na žalost so sicer raznovrstne kamnine več kot skope z okaminami in niti toliko jih še nismo našli v njih, da bi lahko z gotovostjo povedali starost kar debele kamnite skladovnice. Redki ostanki davnega življenja v Rudenski grapi (glavonožec, sl. 21), in ob cesti z Rudna na Rovtarico (školjka) povedo, da je večina teh plasti iz ladinijske dobe (srednji trias), zgornji del skladovnice pa bi bil lahko že mlajši.

Nad cesto po bregovih Mlak prevladuje gozd, pod njo senožeti. Breg za drugim ovinkom imenujejo Na stoléh, ker so imeli ob bregu naprave za postavljanje košev, ko so počivali. Kmalu nato prestopi cesta Draboslovsko grapo, v njej je studenec, h kateremu so ob dolgotrajnih sušah prihajali iz Draboslovce po vodo. Navadno teče po grapi potoček, ob njem gre pešpot v ta zaselek, ki spada k vasi Podlonk. S senožeti, na katerih stoji Šrajevo znamenje, gre cesta v gozd. Ob cesti je pod znamenjem dolomitni pesek. Ko cesta spet stopi iz gozda, se odpre razgled na Podlonk, Prtovč in Rati-tovec. Velika peščena jama z zdrobljenim dolomitom nad cesto nas najbrž ne bo pritegnila k posebnemu ogledu. Na naslednji ridi se na desno odcepi cesta, ki gre sprva za malenkost navzdol in čez tri potočke pride v srednji del Podlonka. Nad odcepom izkoriščajo v kamnolomu ploščasti zgornjetriasni (železnikarski) dolomit. Podlonk, ki ga proti dolini Dašnice zastira vzpetina Lonk (786 m), vidimo tudi z nadaljnje prtovške ceste skozi redko rastoče macesne. Vrh dvojne ride se na levo loči gozdna cesta v Draboslovico. Ob cesti naprej proti Prtovču pa se kdaj pa kdaj pokaže zdrobljen dolomit. Pobočje Štedel vrha imenujemo naprej od brabosloviške ceste Plesen. Svet se vse bolj odpira. Približno 930 m visoko je ob cesti še ena peščena jama; tudi v njej je zdrobljen dolomit s črnimi roženčevi kosi in drobci, potemtakem železnikarski dolomit. Po severnem bregu Paška se cesta dvigne k Prtovču. Prav na prevalu stoji prtovška cerkev, v nasprotnem bregu je pa vas s pečevnatimi strminami Goča v ozadju.

2. Po stezi iz Železnikov skozi Draboslovico na Prtovč

Iz Železnikov pridemo lahko peš po markirani stezi skozi Draboslovico. Začne se z betonskimi stopnicami za župnijsko cerkvijo, nato gre po mostičku čez potok Sovivnik, ki priteka iz Suhe doline, in mimo Fajfarjeve in Škovinarjeve domačije. Ta zaselek tik nad železnikarsko cerkvijo se imenuje Škovine. Pripada drugi katastralni občini kakor Železniki in je do zadnjega časa spadal v selško faro, čeprav je tik nad železnikarsko cerkvijo. Ob sadovnjaku zavije kolovoz na njive, od tega se brž nato loči steza, ki se vzpenja v strmo senožet in kmalu preide v mešan gozd. S senožeti imamo lep razgled na Železnike in v dolino pod Češnjico. Zahodno stran zastira hrib Strmca, ob njej se k Škovinam spušča strma Suha dolina, severno stran, kamor se vzdigne naša steza, pa zaključuje dolgo slemo Snegóvnika. Sprva gre gozdna steza proti zahodu, potem se pa v vijugah usmeri proti grebenu Snegovnika. Vedno bolj se odpirajo pogledi na hribovje onstran Železnikov: racmanski Kovaški vrh in za njim Špik, zahodno od grape Smoleve pa gorenjski Kovaški vrh (841 m) in za njim Vancovec (1085 m), ki Železnikom pozimi dva meseca zakrivajo sonce. Izza njih vstajajo vrhovi Loškega pogorja: Stari vrh (1217 m), Mladí vrh (1374 m) Koprivnik (1393 m) z Romovcem in Blegoš (1563 m). Na grebenu gozd mine in se svet prevesi v draboslovške senožeti. Na Močilah se odpre nenadni pogled na Dražgoše in Jelovico, na Kališe in Sv. Križ, za katerimi se dvigajo vrhovi Karavank in Kamniških Alp. Naša pot se obrne zdaj proti zahodu navzdol preko senožeti v zaselek Draboslovico, ki leži sredi dola v vzhodnem obronku Štedel vrha. V urbarju iz leta 1500 je zaselek imenovan Dobroslica, v Imeniku krajev vojvodine Kranjske iz leta 1874 pa Dragoslavca. Od nekdanjih treh domačij je ohranjena samo Bernardova, Gregurjeva hiša je podrta, Jurjeva prazna in je zemljišče prodano ter oddano v najem.

Ker jo večina planincev iz Železnikov, razen motoriziranih, ubere pot na Prtovč po stezi čez Draboslovico in zatem

naprej na Ratitovec, jim ni treba posebej predstavljati kamnin na poti do Prtovča. Železnikarske apnenca in dolomite si bodo ogledali po geološkem vodniku pričujoče knjižice že doma in samo preizkušali bodo še znanje po strmi stezi do drabosloviške senožeti.

Črni apnenci se pokažejo ob stezi na robu senožeti nad Škovinami in gozda, še lepše pa mole na površje v grapi desno od steze. Malo naprej steza prečka grapo in na naslednjih serpentinah leže nekaj časa še kosi črnega železnikarskega apnenca. Ko pa se steza približa grapi na nekaj metrov, je v pobočju samo še siv peščen dolomit s črnimi roženčevimi gomolji. Ta kamnina po površju ni oglašena, kot je bil niže dolj po pobočju apnenec, marveč je ostroba, kot bi bila nasekana. Že po takšni zunanjščini jo lahko skoraj zanesljivo ločimo od temnejšega apnenca, če pa imamo s seboj še razredčeno solno kislino, nam bo le-ta dolomitno kamnino samo še potrdila. Če bomo nanjo kapnili nekaj kapljic kisline, se zanjo ne bo zmenila, nasprotno pa bo apnenec pri reakciji s kislino močno zašumel v obliki mehurjev. Enak dolomit, kot je ob stezi in v blokih nad njo, je zelo lepo razglašen v strmi grapi pod stezo.

Steza nam nato tja do drabosloviške senožeti ne razkazuje kaj več kot omenjeni dve železnikarski kamnini. Šele na senožeti, na Močilah, so mehkejše kamnine, takšne, ki zadržujejo vodo, odtod tudi Močila. Tam bomo videli različne skrilave peščene kamnine, kakršne so v okolici Prtovča.

Za Gregurjevo podrtijo zavije steza ostro navzgor na preval, ki se njegova vzhodna vzpetina imenuje Špiček. Tu doseže pot višino 886 m. Ko dospemo na preval, se pred nami naenkrat pojavi mogočna slika Ratitovca z obema vrhoma, na zahodnem robu pa prtovška cerkev. Pot gre nato navzdol po travnati kotlinici Vrtači, potem po pobočju Plesni pod Štedel vrhom precej po ravnem med grmovjem, drevjem in senožetmi in se kakih 10 minut pod prtovško cerkvijo združi s prtovško cesto.

3. Z Jesenovca po Plenšakovi grapi ali po stezi od Plenšaka na Prtovč

Do Prtovča je na voljo še tretja pot iz Železnikov, in sicer z Jesenovca. Sora tam prodira v dvojnem zavoju skozi kratko sotesko, kjer na skalnem pomolu črnega skladnatega zgornjetriasnega apnenca stoji cerkev na Suši. Na jesenovški strani soteske se v Soro izlivata potoka Plenšak s severne, Zadnja Smoleva z južne strani. Po dolini Zadnje Smoleve gre cesta v vas Martinj vrh, ki je razložen po slemenih pod Koprivnikom. Po grapi Plenšaka pa se vzpenja kolovozna pot na Prtovč. Med Soro in Plenšakom je do tega stoletja delala Globočnik-Egrova fužina, zdaj so komaj še opazni njeni temelji. Grapa Plenšaka je zajedena med Štedel in Grebel vrhom, potok ima velik strmec in hiti v neštetih skakavcih k Sori. Dostop v grapo je po mostu čez Soro, kjer ob izlivu Plenšaka stojita dve hiši. Naša pot se naglo vzpenja po senčnatem bukovem gozdu in nas iz sklepa doline privede v 1 1/4 h nad Lukeževim robom in Gaštajnom na preval, kjer stoji vas Prtovč.

Ker so po Plenšakovi grapi razglajene različne kamnine navidez enolične kamnite skladovnice, si jih oglejmo nekoliko поблиže.

Na levi strani kar močnega potoka Plenšaka stoji Plenšakova domačija. Med njo in Selščico so razgaljeni temno sivi precej razkosani dolomiti in malo niže razločno ploščasta kamnina.

Do gozdarske kočice pelje po široki grapi Plenšaka ozka makadamska cesta in kamnine se pokažejo le tu in tam po pobočjih. Okoli 100 m nad gozdarsko kočico pa pride kamnina prav do kolovoza in tam je razgaljena dobrih 10 m debela skladovnica gostega črnega apnenca. V skladovnici se vrste različno debele plošče in skladi, ki imajo približno smer od zahoda proti vzhodu in se vlečejo v hrib nad potjo ter strmo vise navzdol po dolini. V golici so lepo razkrite skladovne glavice. Najbrž bomo tu zaman stikali za okamninami, pač

pa so v apnencu nevidne zobčaste in ploščaste konodontne oblike, *Epigondolella nodosa* (gl. sl. 27) in *E. permica*, ki dokazujeta najmlajši del karnijske stopnje ali nižji del spodnjega norija. Ta apnenec je starejši od apnenca in dolomita v Železnikih.

Malo naprej od temnega apnenca se pokaže ob poti drugačna kamnita skladovnica, ki je lepo odkrita malo više v pobočju. V njej se vrste plasti in plošče različno debelega zelo trdega kremenovega peščenjaka in modro sivega glinenega apnenca in argilita. Peščenjak postaja v plasti navzgor drobnejši in prehaja v glineno plast z več ali manj apnenca, ali pa apnenca v njej sploh ni. Tu in tam so vmes tudi prave apnenčeve plasti. Obiskovalec bo ob tej skladovnici opazil razen sprememb v kamnini sami tudi drugačen položaj plasti; le-te tonejo prav v nasprotno smer kot apnenci nekoliko nižje ob poti, in to je po dolini navzgor. Zato še ni znano, kakšna je neposredna zveza med obojimi kamninami, vemo pa, da so slednje starejše.

Od tu naprej se dolinica Plenšaka kmalu zapre in v ozko grapo sta uklenjena le še pot in voda. Pot se po drugi strani potoka nekaj časa vzpenja po zahodni strani grape. Nad Plenšakom pa se koj nad mostom vzdiguje strma kamnita stena s položnimi ploščami in plastmi. Marsikje je spodjedena in previsna. Če bi motrili kamnino s poti, bi jo najbrž uvrstili med apnenec, pa bi se pošteno ušтели. Zato stopimo čez potok in pogledjmo razmere pod steno. V spodnjem ploščastem delu skladovnice se menjavajo plošče temneje sivega dolomita s ploščami črnega roženca, to je zelo trde kremenove kamnine, v zgornjem delu skladovnice pa je naložen v debelih skladih dolomit, ki ima tudi nekaj rožencev. Vse te kamnine so še najbolj podobne tistim v Železnikih in spadajo že v norijsko in retijsko stopnjo zgornjega triasa. Skladovnica se položno nagiba pod Štedel vrh in ima spet drugačno lego kot skladovnici, ki smo ju že omenili. Takšne razmere in tri skladovnice različnih kamnin kažejo na precejšnje prekucije pri premikanjih tega koščka zemeljske skorje.

Grapa postane še ožja in pot bolj strma; kolovoz se kmalu spet premakne na levo stran potoka in ostane tam. Dobrih 50 m od mostu se ponuja ob kolovozu na vpogled manjša golica razkosanega sivega dolomita, ki ustreza železnikarskemu dolomitu.

Dolinica se tod spet odpre, po grapi in ob robovih položnejših pobočij pa leži vse polno navaljenih blokov in kamnov različnih temno sivih ali črnih kamnin. Tudi Plenšak prinaša s svojimi pritoki iz povirja pod Prtovčem, Gočem in Grebel vrhom le bloke in kose črnega ali temno sivega apnenca z roženci ali brez njih. Zato tudi tja do Prtovča, Goča in Grebel vrha ni pričakovati kakšnih drugačnih kamnin.

Nad potjo se v strminah nato vedno pogosteje razkazujejo kamnine, vendar se ne bomo podajali k njim.

Med potjo in Plenšakom najbrž ne bomo prezrli velikankega dolomitnega bloka, ki se je bil odtrgal nekje na hribu od žive skale in zgrmel v grapo. Pot postaja čedalje bolj razdrapana in pravzaprav lahko le poskakujemo s skale na skalo. Vidi se, da po poti gospodari voda, ki ji je človek prepustil prosto pot; poti pravzaprav ni več.

Na desni strani se pokažejo blizu podrte zidane kočice spet pogosteje črni apnenčevi skladi in plošče, ki vise v hrib oziroma navzgor po grapi. Kamnina je tod prav takšna kot v prvi desetmeterski skladovnici nad gozdarsko kočico. To potrjujejo tudi mikroskopsko majhni ostanki konodontov. Tam okoli in še naprej je več takšnih karnijskih apnencev.

Kamnine, ki se še pokažejo ob tej poti do Prtovča, bomo sedaj lahko sami prepoznali in jih ločili med seboj. Spremljali jih bomo tudi na poti od Prtovča tja do Podna ali v obratni smeri.

Vendar pa je treba povedati, da pot po grapi Plenšaka ni markirana, pač pa pelje z Jesenovca tudi markirana steza na Prtovč. Od ceste proti gozdarski koči se odcepi že pri Plenšakovi domačiji in se strmo zviija po hribu. V eni uri zmerne hoje smo na Prtovču. Če pa nas bodo zanimala kamnine in privlačilo šumenje Plenšaka, bomo vsaj enkrat ubirali

pot po Plenšakovi grapi; ko pa bomo že spoznali kamnine, bo morda prikladnejša bolj strma in markirana steza. Na stezi pa so kamnine večinoma zakrite pod prsteno odejo in le koščki temnega apnenca, dolomita in roženca povedo, da so po hribu enake kamnine kot v grapi.

Za planince, ki so peš namenjeni na Prtovč, je najkrajša pot po stezi za Plenšakovo domačijo, če se pripeljejo do Jesenovca, je pa tudi najbolj strma. Nekoliko daljša in zložnejša pa je pot skozi Plenšak. Najdaljša je seveda pot po prtovški cesti, za vozače z avtom pa edina možna.

Na Prtovču

Prtovč (sl. 22 — 1 in 2) je slikovita vasica na prevalu, od katerega se bregova spuščata proti severovzhodu v dolino Dašnico in proti jugovzhodu v grapo Plenšaka. Rudolf Badjura pravi v svoji Ljudski geografiji (str. 265), da bi ga morali pisati »pretolč« in da to ime označuje kraj, kjer so »skoz les pretrgali pot in so tam že zrasle gladke trave«. Ime si lahko razlagamo tudi po tem, da se pot pretolče čez sleme iz doline v dolino. Obronek Gladkega vrha, ki se preko Goča niža k Prtovču, prehaja prav od tod, kjer stoji vasica, v sleme med navedenima dolinama. Na oblini Krevlj pod vasjo stoji preprosta cerkev, od tam se sleme nadaljuje s Paškom (1035 m), prevalom Na loki (995 m) in Štedel vrhom (1145 m) proti dolini Sore. V grapo Plenšaka štrli pomol Rekopf, onstran grape pa se vzdigujeta Grebel vrh (1347 m) in Groblje (1086 m). Pod pečevnatimi Gočami je breg pokrit z gozdom, pod gozdom se razprostira pašnik Ravt, pod tem izvira Plenšak. Izpod Goča dobiva Prtovč vodo, zbiralnik ima na Roštu nad vasjo.

Prtovč je nastal v času nemške kolonizacije, ki se je pričela v 13. stoletju in se nadaljevala v 14. stoletju, ko so se v te kraje pod Ratitovcem priseljevali podložniki freisinške gosposčine iz okolice Innichena v Pustertalu. Kolonizacija je

Sl. 22 - 1. Prtovč z južne strani. Na križpotju stoji spomenik padlim med NOB. V ozadju Pučica in za njo Ratitovec. Foto T. Wraber

šla od zahoda — od Sorice — in segla do Prtovča, deloma še v Podlonk. Na to spominjajo rodbinska in ledinska imena. Večina Prtovčanov se piše Tolar. Njive imajo npr. imena: štiklen, lajtre, žajta, rosaker idr. Po ustnem izročilu so pred stoletji na Prtovču talili železovo rudo v kopah, katerim je močan veter, ki tod pogosto nastopa, podpihoval ogenj.

Pred zadnjo vojno je Prtovč štel sedem domačij. Hiše so bile zidane, strehe so bile krite z deskami. Dne 20. novembra 1943 so Nemci pol vasi požgali. Tisto jutro je prišla v vas četa Gorenjskega odreda, vsa premražena in utrujena. Bil je meglen dan in snega je bilo pol metra. V megli so se iz grape Plenšaka neopaženo približali Nemci, presenetili stražarja pri Matjaževem koritu in ga ustrelili. Nato so metali

bombe, da so zgorele štiri hiše. Partizani, ki so počivali v hišah, so se umaknili v Ratitovec, Prtovčani so bežali v Podlonk in tam preživeli zimo. Spomladi 1944 so se vrnili in obdelali zemljo. Požgane hiše so obnovili v prvih letih po vojni, strehe so pokrili z opeko. Dve hiši so opustili, njihov material so deloma porabili pri zidavi novih hiš v dolini, kamor sta se družini izselili. Od ostalih hiš sta bili poleti 1977 dve prazni in le tri so bile naseljene (Lukova, Petričkova in Matjaževa). Vaščanov je bilo tačas 21, med temi 4 stari nad 60 let in 3 otroci. Leta 1890, ko je štel Prtovč največ prebivalcev (76), jih je bilo 3,6-krat toliko kot sedaj. V Lukovi hiši št. 1 ni več staršev, h katerim je hodil na oddih dr. Janez Evangelist-Krek, organizator združništva. Pri Petričku št. 4, kjer je vzdana plošča v spomin na usodne dogodke 1943, je planinska okrepčevalnica. Samo pri tej hiši se je ohranila starejša arhitektura; gre za združitev skromne stanovanjske hiše in zidane kašče iz 18. stoletja. Na zunanjščini je ohranjenih več malih zamreženih okenc (sl. 23). Namesto podrte hiše nekdanje št. 7 stoji počitniška hišica prtovškega rojaka Ferda Tolarja, partizanskega borca in predsednika Zveze borcev NOV v Škofji Loki. Na dogodke med NOB spominja tudi večji spomenik na robu naselja z imeni padlih borcev, prebivalcev Prtovča (sl. 22).

Pred vojno so hodili moški s Prtovča na sezonsko delo v gozdove v Kokri, pri Putrhofu (sedaj, Jelendol) in pri Ljubnem v Savinjski dolini. Doma so se ukvarjali z živinorejo, obdelovali nekaj njiv in prodajali les in drva iz gozdov v Gočeh. Poljedelstvo so otežkočali močni vetrovi, usadi zemlje po njivah, ki so bile domala vse v bregeh, in divjad. Sadjarstvo ovirajo pogoste pozebe in vetrovi, zaradi katerih ni možno čebelarstvo. Včasih je vas premogla do 70 glav živine. Pasli so jo na srenjskem pašniku v Ravtu. Sedaj je v vasi le troje goved, en konj in nekaj prašičev. Pašnik v Ravtu zarašča grmovje, več njiv je spremenjenih v senožeti. Pride lujejo le še krompir, nekaj rži in krmo za živino. Nekdanje dohodke jim zdaj dovoljno nadomešča zaslužek v tovarnah v

Sl. 23. Petričkova domačija, zadnja ljudska arhitektura na Prtovču.
Foto I. Sedej

Železnikih, kamor se vsak dan vozi 10 Prtovčanov z lastnimi avti in motornimi kolesi (6 km). Kmečkega turizma tu ni, le mimogrede se ustavljajo planinci, ki so namenjeni na Ratišovec in mnogi puščajo avtomobile ob poti med cerkvijo in vasjo.

Majhna podružnična cerkev, ki ji je ugotovljena nadmorska višina 1011 m, je stara nekaj nad sto let in stoji na najbolj

vidnem mestu sredi sedla (sl. 22). Njena edina posebnost sta dva voščena kipca v steklenih, z umetnim cvetjem okrašenih omaricah, kakršne so včasih izdelovale nune v Škofji Loki.

Cesta, ki pride iz Železnikov na Prtovč, se pod Lukovo hišo št. 1 obrne na desno in se polagoma vzpenja mimo lovske kočje v Toli in pod Kosmatim vrhom ter se konča pod Jesenovcem, tj. robom planote Jelovice med Kosmatim in Pašnim vrhom (1278 m). V kotlu pod Jesenovcem izvira Oželpoh, ki mu od leve izpod Slemena (877 m) priteka Zali potok, nakar po grapi Mačohi teče proti Dašnici in se pri Mejevcu izliva vanjo. Malo niže od ceste gre steza skozi Brsnice, pod Novakovim hribom (985 m) k Novaku, ki je ena najstarejših dražgoških kmetij ter stoji povsem na samem, ločena od vasi. Od Novaka naprej doseže cesto, ki se iz Rudna vzpenja na Jelovico, jo dvakrat prekorači in gre nad levim bregom Češnjice pod Dražgoško goro v Dražgoše. Po njej je s Prtovča tri ure zmerne hoje v Dražgoše, zgodovinsko vas z veličastnim spomenikom tridnevni junaški borbi Cankarjevega bataljona (od 9. do 11. januarja 1942) z nadmočnimi oddelki nemške vojske.

Preval s Prtovčem in bregovoma na eno stran v dolino Dašnice, na drugo pa v grapo Plenšaka je ustvarila narava v svoji delavnici takšen, kot ga ne bi načrtoval še tako iznajdljiv arhitekt. Skozi dolga milijonletja je s pomočniki soncem, vodo, zmrzaljo močnejše in hitreje uničevala mehkejše skrilavo peščene srednjetrojanske plasti, kot je to zmogla pri veliko bolj odpornih železnikarskih apnencih in dolomitih. Razen tega so pomagale pri oblikovanju prevala še tektonske sile, posebno pa vode, ki so v zadnjih tisočletjih dale pokrajini okoli Prtovča današnjo podobo. Danes s samega prevala odteka del vode v Plenšak, drugi del pa v Grapo z Mlak, oziroma njene studence, in nato v Dašnjico. Pod prsteno odejo se skrivajo neprepustne kamnine, ki jih dokazujejo bolj ali manj prepereli koščki in drobci po njivah in travnikih. Samo živo skalo pa si bomo lahko ogledali koj za zadnjo hišo Prtovča ob kolovozu, ki pelje proti Razoru. Še več pa jih je

ob isti poti nekoliko više, odkoder se vleče pas mehkejših peščeno skrilavih kamnin proti jasi na Podnu in še malo naprej proti zahodu.

Na obisk v sosednji Podlonk

Tega ali onega bo pot peljala na Ratitovec ali nazaj grede skozi Podlonk, ki mu zato posvetimo nekaj vrstic. S Češnjice vodi ozka stranska cesta po dolini Dašnjice do Kavčičeve domačije na severnem vznožju Lonka, s prtovške ceste smo že omenili cesto proti srednjemu delu Podlonka. S Prtovča se spušča v zgornji del vasi širok kolovoz, skozi Črnik pa pelje steza in doseže Podlonk pri Kovačevi bajti. Vsepovsod s Češnjice ali s Prtovča in v samem obsežnem Podlonku so pod debelo prsteno odejo različne skrilave in peščene srednjetriasne kamnine, ki kar hitro razpadajo in tudi dobro zadržujejo vodo. Zato je tod vse polno studencev, kamnina pa se pokaže izpod prstene odeje tu in tam ob poteh in v grapah. Podlonške domačije so postavljene po dolnjem, še precej strmem pobočju Kosmatega vrha v višini od 650 do 910 m in marsikatera od njih je vredna ogleda. Spočetka se je naselje dveh slovenskih kmetij imenovalo Pod planino. V 14. stoletju so se s Prtovča sem naselili še nemški priseljenci. Ti so vas imenovali Unter den Alpen, kar so v vsakdanji govorici skrajšali v Termolben. Kot prvotno slovensko naselje je do sedaj ostalo pod selško faro. Po vzpetini Lonk je pozneje dobilo sedanje ime.

Vas obkrožajo skupine zidanih kozolcev. Domačije so v zadnjih letih precej obnovili, srečujemo se le še s posameznimi oblikovanimi detajli (okenski okviri, ostanki šivanih robov in slikarije). Ohranilo pa se je še nekaj odlično oblikovanih kašč in gospodarskih poslopij. Med kozolci bi omenili veliki dvojni kozolec z ostanki slikarije pod pobočjem hriba Lonk in pa skromen kozolček (z enim »štantom«) ob poti pri št. 5 z naslikano letnico 1880.

Sl. 22 - 2. Spomenik NOB in cerkvice na Prtovču. V ozadju Pašk.
Foto I. Sedej

Sl. 24. Žagarjeva kašča v Podlonku s freskami ljudskega slikarja iz zadnjih let 18. stoletja. Foto I. Sedej

Sl. 26. Kašča domačije Podlonk, h. št. 17 s freskami ljudskega slikarja iz konca 18. stoletja. Foto I. Sedej

Pri Žagarju (h. št. 5) so staro baročno hišo podrli, ohranila pa se je zidana kašča z zunanjim stopniščem (sl. 24). Fasade so opremljene s kmečkimi freskami iz leta 1793 in šivanimi robovi. V bogatih baročnih okvirih sta levo in desno ob segmentno zaključenem portalu (desno v niši) podoba Madone in levo podoba križanja v naivni maniri ljudskega slikarstva, delo neznanega mojstra iz okolice Škofje Loke. Za hišo je monumentalni kozolec topolar.

H. št. 25 je kot gmota ohranila staro vrednost dominante, drugače pa je precej prezidana. Zanimiva je predvsem kot najvišje ležeča arhitektura v naselju.

Hiša št. 28 je bila nekoč kašča, danes služi kot skromno bivališče. Na zunanjščini so ostanki lepo oblikovanih baročnih šivanih robov (sl. 25). Na zatrepni fasadi je ostanek fresko kompozicije križanja. Na vzhodni strani pa celo ostanki treh podob v bogatih okvirih. Okrog leta 1793.

H. št. 27 je večja stavba z ostanki nekdanjega »klasicističnega« fasadnega oblikovanja, 19. stoletje.

H. št. 17: domačija sredi vasi je znana predvsem zaradi lepe poslikane kašče iz leta 1723 (sl. 26). Pomemben etnološki spomenik pa je bila tudi stara, danes močno prezidana hiša, kjer je na tramu v »hiši« vrezana častitljiva letnica 1691. Na zunanjščini so sledovi šivanih robov. Kašča s kamnitim zunanjim stopniščem je poudarjena z lepo oblikovanim kamnitim polkrožnim portalom. Ob njem sta dve kmečki freski. Vogali so okrašeni s »šivanimi robovi«, stranske fasade pa krase majhne črte in preprosti naslikani okviri okrog oken. Na glavni fasadi je poleg dekorja še okvirček z letnico in monogramom: 17 PA 23. V niši poleg vhoda je podoba Matere božje — verjetno izdelek neznanega freskanta iz okolice Škofje Loke iz leta (okrog) 1793. Tako bo verjetno treba brati tudi letnico v okviru (!)

Sl. 34. 1 planinski srobot (*Clematis alpina*), 2 rušnata zvončica (*Campanula caespitosa*), 3 resasti škrobotec (*Rhinanthus aristatus*), 4 julijski glavinec (*Centaurea haynaldii* subsp. *julica*). Foto

T. Wraber

Sl. 25. Primer značilnih šivanih robov iz konca 18. stoletja; Podlonk, h. št. 28. Foto I. Sedej

S Prtovča po Razoru na Ratitovec

Geološka sestava in zgradba

Če smo se na Prtovč pripeljali po cesti, je treba zdaj vzeti pot pod noge. Na voljo imamo dve varianti. Večina planincev krene nad gornjimi hišami mimo vodovodnega iz-

livka čez senožeti na Roštu proti severozahodu in severu na jaso Pučico, kjer se usmeri gor v Rázor, strm, širok jarek med Gladkim in Kosmatim vrhom. Listnat gozd postaja vedno bolj redek, nad njim se v pobočju Kosmatega vrha kažejo gole Rjave peči. Na vrhu se Razor konča v krnici podobnem kotlu, ki ga zapira pečevnati Divji rob. Jaso krasijo grmi dlakavega sleča (*Rhododendron hirsutum.*). Z razpotja gre na desno steza navzgor skozi Vratca-Tirle (1512 m) na planino Pečano. Naša steza pa krene na levo, sprva strmo, potem pa bolj položno in pride po zelenih pašnikih pod Gladkim vrhom (1667 m) z vzhodne strani k planinski koči na Ratitovcu. S Prtovča na vrh je hoje poldrugo uro.

Ker pa je naš namen spoznati tudi kamnine, ki se nam nastavljajo ob poti s Prtovča na Ratitovec in ob njej, krenimo po poti še s počasnejšim korakom in spremljajmo naravo, ki je rojevala kamnine tega konca med okoli 180 in 200 milijoni leti pred današnjimi časi. V takratnem morju, ki je zagotovo pokrivalo vso Zgornjeselško dolino, se je naložila debela skladovnica različnih usedlin, ki so se kmalu strdile v kamnine. Kamnine pa so veliko kasneje zemeljske sile v svoji delavnici različno nagubale in jih prelamljale ter ob prelomih vzdigovale, pogrezale ali narivale in nastajala je današnja zapletena zgradba, ki še strokovnjakom povzroča težave.

Koj za gornjo hišo Prtovča se pokaže ob kolovozu sivkasta peščena kamnina, ki ji pravimo droba, in v njej vidimo številna belkasta zrna, ki so prepereli glinenci. Takšne kamnine tu ni dosti na spregled, več jo bo više v pobočju.

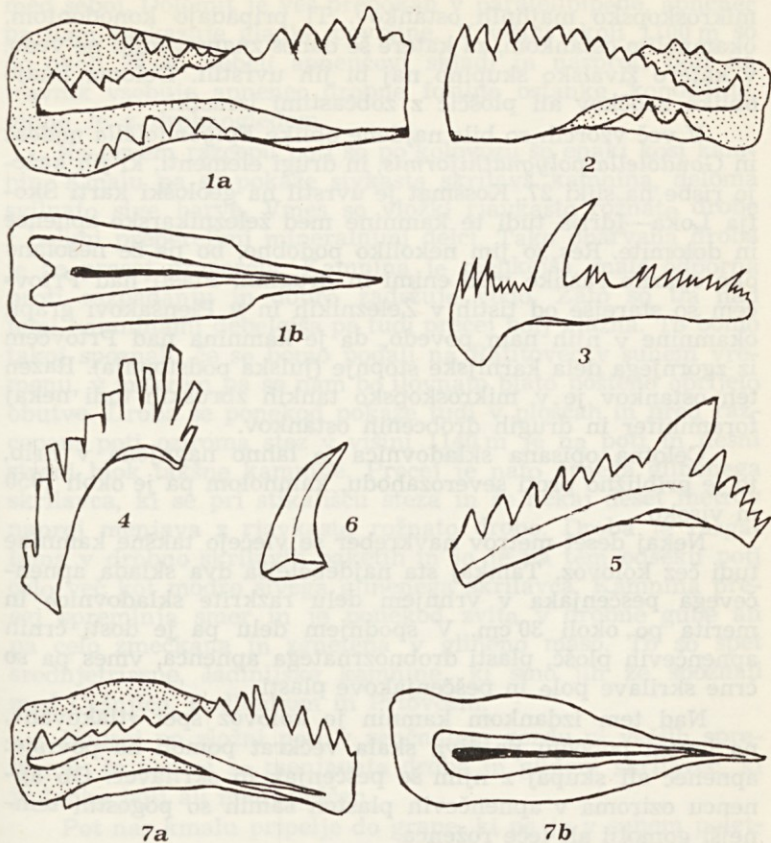
Drobo pokrivajo skladi sivega, drobnozrnatega dolomita, ki je ponekod ves prepreden z belimi kalcitnimi žilicami. Deloma je bila kamnina zdrobljena pri premikanjih ob razpokah in kasneje spet sprijeta v brečo. Če natančneje motrimo ene in druge plasti, bomo kar brž spoznali razliko v njihovem položaju.

Kolovoz se strmo vzpenja navkreber in »tlakovan« je z grobimi kamni kot kaka stara turška cesta. Kamen so lomili kar iz zahodnega pobočja ob poti. Kmalu smo pri opuščnem

takšnem kamnolomu. V njem je kamnina različno plastasta. V spodnjem delu se menjaje vrste do okoli 15 cm debele plošče drobnozrnatega apnenčevega peščenjaka in gostega temno sivega apnenca. Nad gostim apnencem je navadno pola drobnozrnatega apnenca, oba pa loči med seboj vegasta glineno-laporna lezika. V apnenčevih gostih plasteh bomo takoj prepoznali majhne gomoljčke ali nepravilno razpotegnjene leče, ki so na preperelih površinah blede sivkasto rumenkasto obarvane. V sveži kamnini jih najbrž ne bomo opazili. Takšne so plasti v spodnjem delu kamnoloma.

V srednjem delu so v skladovnici tudi do okoli 20 cm debeli skladi. V spodnjem delu so takšni skladi iz debelejših zrn, ki pa postajajo navzgor čedalje manjša: v spodnjem delu je kamnina drobnozrnat konglomerat, v zgornjem pa peščenjak. Zrna so spodaj in zgoraj pretežno apnenčeva in tudi vezivo, ki jih zleplja v zelo trdo kamnino, je apnenčevo. Takšen sklad nam kar sam razgrinja svoj nastanek. Najprej se je iz kalnega toka, ki se je valil z roba kadunje v globlje dele, usedel bolj grob pesek na morsko dno, kasneje pa je postajal pesek vedno drobnejši. Ko je tudi tega zmanjkalo, se je sklenila konglomeratsko-peščenjakova plast, in prekrilo jo je običajno temno sivo do črno glineno ali laporno blato. Ko pa so vode prinesle v velikem kalnem toku, pravimo mu turbidit, spet debelejši peščen material, je začela nastajati naslednja konglomeratno-peščenjakova plast. Med nekaterimi peščenjakovimi plastmi so pokremenjeni temno sivi ali skoraj črni pasovi in med njimi posamezne apnenčeve plošče. Tudi ta apnenec je gost, plošče pa so debele od osem do deset centimetrov, redkeje več kot 10 centimetrov. Pokremenjene pole najdemo tudi med apnencem in v zgornjem delu kamnoloma na desni strani se menjavata le še ti dve kamnini. Na skrajnem levem koncu opuščenega kamnoloma pa je spet nekaj skladov apnenčevega peščenjaka.

Naravoslovca bo seveda zanimalo tudi, ali hranijo te kamnine tudi okamnele ostanke davnega življenja. Na žalost s prostimi očmi ni videti ničesar, pač pa je v kamnini nekaj

Sl. 27. Konodonti iz zgonjekarnijskega apnenca nad Prtovčem. 1 *Epigondolella nodosa* (Hayashi), a od strani, b od spodaj; 2 *Epigondolella permica* (Hayashi), od strani; 3 hindeodelliformi element; 4 prioniodiniformi element; 5 ozarkodiniformi element. 6 ribji zobček; 7 *Gondolella polygnathiformis* Budurov & Stefanov; a od strani, b od spodaj. Največji ploščasti element, ki predstavlja del skeleta neznane živali s konodonti, je dolg okoli en milimeter. Po mikroskopski sliki narisal A. Ramovš, prerisal M. Grm

mikroskopsko majhnih ostankov. Ti pripadajo konodontom, okamnelim ostankom, za katere še danes znanstveniki ne vedo, v katero živalsko skupino naj bi jih uvrstili. Deloma imajo obliko zobčkov ali ploščic z zobčastimi izrastki.

V več vzorcih so bile najdene oblike *Epigondolella nodosa* in *Gondolella polygnathiformis*, in drugi elementi, ki jih kažejo risbe na sliki 27. Kossmat je uvrstil na geološki karti Škofja Loka—Idrija tudi te kamnine med železnikarske apnenice in dolomite. Res so jim nekoliko podobne, bo pa že nešolano oko opazilo razlike med enimi in drugimi. Plasti nad Prtovčem so starejše od tistih v Železnikih in v Plenshakovi grapi; okamnine v njih nam povedo, da je kamnina nad Prtovčem iz zgornjega dela karnijske stopnje (julska podstopnja). Razen teh ostankov je v mikroskopsko tankih zbruskah tudi nekaj foraminifer in drugih drobcenih ostankov.

Celotna opisana skladovnica je lahko nagnjena v hrib, to je približno proti severozahodu, kamnolom pa je okoli 1050 m visoko.

Nekaj deset metrov navkreber se vlečejo takšne kamnine tudi čez kolovoz. Tamkaj sta najdebelejša dva sklada apnenčevega peščenjaka v vrhnjem delu razkrite skladovnice in merita po okoli 30 cm. V spodnjem delu pa je dosti črnih apnenčevih plošč, plasti drobnozrnatega apnenca, vmes pa so črne skrilave pole in peščenjakove plasti.

Nad tem izdankom kamnin je kolovoz spet »tlakovan«, na levem pobočju pa živa skala večkrat pomoli na površje: apnenec ali skupaj z njim še peščenjak in skrilavec. Ob apnencu oziroma v apnenčevih plasteh samih so pogostni temnejši gomolji ali leče roženca.

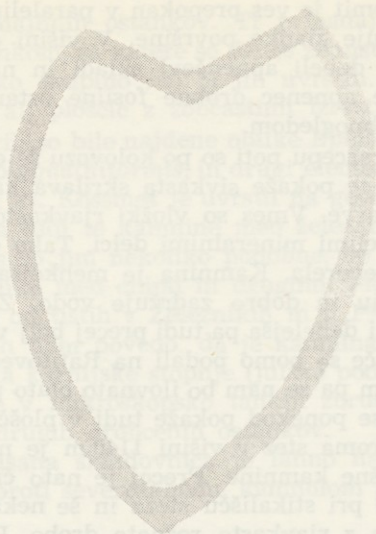
V višini okoli 1080 m je pretežno skladnat apnenec z roženci. Tak prevladujoč apnenec se vleče do večje skale z markacijo. Le-ta sestoji iz drobnozrnatega dolomita, ki se kroji v paralelipipedske kose pravokotno na plasti in pokriva apnenčevo skladovnico. Vendar je take dolomitne kamnine le slaba dva metra in nad njo spet nekaj apnenčevih skladov. Nato se apnenec in dolomit menjavata. Oba bomo lahko ločili

med seboj. Dolomit je ves prepokan v paralelipipede, apnenec pa nam razkazuje gladke površine. V višini okoli 1100 m so do okoli 25 cm debeli apnenčevi skladi in nasproti poti na travnik vsebuje apnenec drobne fosilne ostanke, konodonte, vidne le z drobnogledom.

Na prvem razcepu poti so po kolovozu še enaki kosi kamnin. Kmalu pa se pokaže sivkasta skrilava kamnina, deloma svilnato sive barve. Vmes so vložki rjavkasto rožnate drobe z belimi preperelimi mineralnimi delci. Tako obarvana droba je že precej preperela. Kamnina je mehkejša, malo odporna proti razpadanju in dobro zadržuje vodo. Zato so tla nad temi kamninami debelejša pa tudi precej bolj vlažna. To bomo takoj spoznali, če se bomo podali na Ratitovec v suhem vremenu, v mokrem pa se nam bo ilovnato blato pošteno oprijelo obutve. Droba se ponekod pokaže tudi v ploščah in pred razcepom poti oziroma stez v višini 1140 m je na poti in desni strani blok takšne kamnine. Precej je nato črnega glinenega skrilavca, ki se pri stikališču steza in še nekaj deset metrov naprej menjava z rjavkasto rožnato drobo. Droba je razgalljena v drobno skrilavih paketih in jo je na tem odseku poti celo več kot modro sivega glinenega skrilavca. Kamnina precej spreminja smer in je ponekod zvita v drobne gube ali pa celo zmečkana in zgnetena v glineno maso. To so spet srednjtriasne, ladinijske kamnine, ki smo jih že spoznali med Češnjico, Podlonkom in Prtovčem.

Naprej po zložni poti v senčnatem gozdu ni večjih sprememb: še naprej se menjavata droba in glineni skrilavec, ki je lahko bolj ali manj peščen.

Pot nas kmalu pripelje do grape, ki pa je v suhem poletnem vremenu brez vode. Vselej pa stoji nekaj vode v tolmunčku pod potjo. Studenec nam pove, da morajo biti do sem v podlagi še neprepustne kamnine. In res pogleda v hudourniški grapi tik ob zgornjem robu poti na površje sivkasta droba, ki se menjava z glinenim skrilavcem. Droba je tu v tanjših ploščah, ki pa jih lahko s primernim orodjem koljemo v tanke skrli.

Sl. 28. Takšni so preseki megalodontidnih školjk na apnenčevih površinah v Razoru, na Pečani in še marsikje na Ratitovcu. Po A. Ramovšu

Na nasprotni strani hudourniške grape leže po pobočju različno veliki navaljeni bloki in tudi na jasi in po poti so le takšni drobcji in bloki sive karbonatne kamnine. Če jo polijemo s solno kislino, se prav nič ne zmeni zanjo in ne daje nobene reakcije. To nam pove, da imamo pred seboj drobnozrnat siv dolomit, ki pa je precej svetlejši, kot smo ga srečavali ob poti nad Prtovčem.

Na prijazni jasi Pučici je tudi veliko teloha in tudi ta nas opozarja na karbonatno kamnino; drobe in skrilačca tod ni več na površju, sta pa globlje pod površjem.

Od jase naprej pot geološko ni več kaj prida zanimiva, vije se pretežno po dolomitnem grušču. Ostrorobate in nasekane skale in grušč nam to potrjujejo. Šele v Razoru so poleg

dolomitnih kosov in blokov tudi apnenčevi bloki in ob stezi jih bomo kaj lahko ločili od dolomitnih. Apnenčevi bloki so zaobljeni, zlizani. S sten na desni strani se vsipa v Rázor obilica apnenčevega materiala, ki se je nakopičila v obsežno melišče. Mogočna stena na južnem robu Kosmatega vrha, ki se vleče v smeri od zahoda proti vzhodu, je vsa prepokana in razlomljena; pri premikanjih ob prelomih se je kamnina drobila in se kasneje spet sprijela v trdno ostrorobo kamnino — tektonsko brečo. Tudi apnenec se je v bližini prelomov in razpok deloma spremenil v dolomit.

Na stezi in v levem pobočju je kar precej sive ali blede rdečkaste breče. Tudi ta tektonska breča nam dokazuje, da se vleče po Razoru večji prelom ali kar prelomna cona, ob kateri se je kamnina drobila, ko so se deli Ratitovca premikali. Z Razora se vleče prelom po sredini Pečane in naprej proti severozahodu v dolino Bohinjske Bistrice. Manj odporne brečaste kamnine v prelomni coni, pa tudi razlomljeni apnenci, niso mogli tako kljubovati razpadanju kot neprizadeti apnenci in zato sta tudi nastala globoki Rázor in zložna Pečana.

Gotovo se bomo na apnenčevih skalah in blokkih ozirali za okamelimi ostanki, vendar tudi v tem apnencu nam nara-va ni bila posebno radodarna. V stenah se komaj spleča iskati, ker bo trud najbrž zaman. Zato pa naj opozorim na kar lepo ohranjeno megalodontidno školjko v manjšem apnenčevem bloku tik ob stezi približno deset metrov nad skalo z velikim napisom PD ŽELEZNIKI. Školjka je dolga dobrih osem centimetrov, obe lupini pa sta široki pet centimetrov (gl. sl. 28). V kamnu je še več komaj razpoznavnih okamelih ostankov. Tudi v melišču ob jasi pri razpotju na Ratitovec in na Pečano so slabše ohranjeni ostanki mehkužcev. Zato se tamkaj ne bomo dlje ustavljali, mahnili bomo po stezi, posuti s karbonatnim drobirjem proti planinski koči in seveda tudi na sam 1667 m visoki Gladki vrh. Vsepovsod je le zgornjetriasni apnenec, ki je bil ob prelomih in razpokah spremenjen v dolomit.

Ta apnenec predstavlja tisti drugi razvoj v zgornjem triasu, ki je bil prej omenjen. Je siv do svetlo siv, precej čist,

navadno v različnih skladih, debelejših in tanjših. Poznamo ga pod imenom dachsteinski apnenec in gradi tudi gorovje Dachstein v Avstriji; po njem so mu dali ime. V Sloveniji so iz njega skoraj vse Julijske Alpe, pa tudi Gladki in Kosmati vrh in Pečana. Ker pa je Ratitovec na južnem oziroma južno-vzhodnem robu Julijcev in je tam bilo močno premikanje, pri katerem se je kamnina prelamljala in se drobila, na Ratitovcu ni videti različnih skladov kot na primer v Severni triglavski steni ali na vršacih okoli Kriških podov. Zato je razumljivo, da se je tudi okamnelih ostankov pri teh dogajanjih veliko uničilo, ali pa tako izmaličilo, da jih je komaj še prepoznati.

Druga pot s Prtovča gre od Matjaževega korita bolj zložno po pobočju Ejben, nad nekdanjim srenjskim pašnikom Ravtom, ves čas pod robmi Goča, se vzdigne na preval Poden severno od Grebel vrha in se nato vztrajno vzpenja po Torkarskih ridah na južnem pobočju Raštlajnarja ter po planinskem pašniku z južne strani doseže koč na Ratitovcu. Geološko bomo pot opisali v obratni smeri.

Rastlinski svet

Našo ratitovski cvetani posvečeno pot bomo začeli v Prtovču. Vodila nas bo skozi Razor k piramidi na Gladkem vrhu, nato pa po južnem pobočju čez Poden spet v Prtovč.

Ratitovec je najvišji vrh v širši okolici Škofje Loke. S svojimi vršaci sega na sam zgornji rob drevesne rasti, tako da si lahko obetamo raznovrstno gozdno vegetacijo. Njegovi spodnji deli so pokriti z bukovimi gozdovi, v smeri proti Dražgošam opazimo tudi jelovo-bukove, kar nam daje slutiti, da jih bomo na poti na Ratitovec še kje srečali. V vrhnjih predelih prevladujejo pašniki, prekinjajo jih obsežni predeli skalnatega sveta, ki sega tudi v gozdni pas. Melišč pod ostenji še ne vidimo, vendar si lahko že zdaj obetamo, da bo predstava ratitovške flore zelo razgibana.¹

Takoj za zadnjimi hišami Prtovča se že začne gozd. Na njegovem robu raste obilo grmov in zelišč, ki se bujno razvijajo predvsem na gozdnih robovih, kjer je več svetlobe in toplote. Med njimi si velja ogledati širokolistno zvončico, ki ima tukaj eno svojih redkih nahajališč v Sloveniji. Precej spominja na koprivasto zvončico. Ker pri Prtovču rasteta obe vrsti skupaj, ju vsaj ob pomoči določevalnega ključa ne bo težko razlikovati. Mlade smreke in še posebno macesni niso samonikli, temveč so posajeni. Macesen kot drevo, ki izrazito potrebuje svetlobo, v teh nadmorskih višinah, v katerih gospodujejo sencoljubni listavci in iglavci, ne more uspevati brez človekove pomoči. Pač pa se lahko drugotno uveljavlja na okolnih pašnikih. Takoj, ko stopimo malo dalje v gozd, opazimo, da se na majhnem prostoru pojavljajo rastlinske vrste, ki imajo različne življenjske zahteve. Acidofilne (kisloljubne) so belkasta bekica, gozdna šašulica in gozdna škržolica. Številnejša je skupina ekološko zahtevnejših vrst: Fuchsov grint, gorski vrbovec, širokolistna trdoleska, svinjska laknica (*Aposeris foetida*), ciklama, velecvetna mrtva kopriva, širokolistna grašica, trobentica in strček. Pojavljajo se tudi nekatere rastline, med njimi platanolisna zlatica in vretenčasti Salomonov pečat, ki jih navadno srečujemo šele nad 1000 m nadmorske višine. To pa je višina Prtovča. Vse te ekološko raznolične rastline kažejo na raznovrstne rastiščne razmere. V mislih imamo predvsem mešano karbonatno-silikatno podlago ter različno krajevno podnebje, na katero vplivata bodisi nebesna lega bodisi nadmorska višina.

¹ Tako kot v vodniku »Lubnik« (Škofja Loka 1977) uporablja tudi tukaj skoraj samo slovenska rastlinska imena. Latinska najdeš v določevalnem ključu A. Martinčiča in F. Sušnika s sodelavci »Mala flora Slovenije« (Ljubljana 1969), zapisala pa sva jih tudi midva, kadar se najina raba slovenskih imen razlikuje od tiste v navedeni knjigi. Popotnika, ki bi rad še več izvedel o ratitovski flori, opozarjava na članek »Rastlinstvo Ratitovca« (Loški razgledi 17: 201—213, 1970), ki ga je prikupno in z znanjem napisala Magda Simonič-Novak.

Po dobrih sto metrih poti srečujemo čedalje več rastlin, ki uspevajo v izrazito hladnih legah: tropernato špajko (sl. 52 — 1), koprivolistni jetičnik, gozdni planinšček (sl. 32 — 3) in okroglostni kamnokreč. Rastišče namreč ni več obrnjeno proti vzhodu, temveč izrazito na sever. Nekaj deset korakov naprej nas presenetijo šopi gozdne bilnice. To travo nahajamo predvsem na tleh, ki so na površju precej kamnita. Preučili smo gozdno vegetacijo nad potjo in ugotovili, da jo moramo uvrstiti v asociacijo² *Abieti-Fagetum praealpinum homogynetosum sylvestris*, kar je znanstveno ime za predalpski jelovobukov gozd z gozdnim planinščkom. Površnega ogledovalca takšna uvrstitev seveda preseneča, saj stojimo v na prvi pogled predvsem enodobnem, razmeroma mladem bukovem sestoj, v katerem so iglavci le posamič. Če pa posvetimo tem sestojem več pozornosti, kmalu ugotovimo, da je jelka stalna primes in da je večina štorov od nekdanjih jelk. Ti jelovobukovi sestoji se tu pojavljajo na skrajnem južnem robu svojega areala. Nekaj jih je še v Selški dolini med Železniki in Zalim logom. Življenjska sila jelke je na meji areala oslabljena, to lepo drevo se pojavlja le na izrazito hladnih pobočjih, pa še tu ob večjih posegih v gozd kmalu prevlada bukev. Jelka bi se uspešno ohranila le z drevesnim prebiranjem, vendar pa tak način gospodarjenja v današnjem ekonomskem položaju gospodarstva ni mogoč. Jelko pogosto nadomesti smreka, ki se naravno pomladi po večjih presvetlitvah.

Sl. 29. Rastline iz združbe predalpskega petoprstnika (*Potentilletum caulescentis*) na Ratitovcu: 1 skalna prerast (*Bupleurum petraeum*), 2 Hayekova lepnica (*Silene hayekiana*), 3 predalpski petoprstnik (*Potentilla caulescens*), 4 rumeno milje (*Paederota lutea*), 5 nizka krhlika (*Rhamnus pumila*), 6 Burserjev kamnokreč (*Saxifraga burserana*), 7 pozidna rutica (*Asplenium ruta-muraria*). Narisal V. Ravnik

² Asociacija je osnovna enota v sistematiki, ki jo uporabljajo vedci o rastlinskih združbah (fitocenologija). K isti asociaciji spadajo sestoji, ki imajo značilno floristično zgradbo, ekologijo in vegetacijsko zgodovino.

Nekaj sto metrov hodimo ob robu pašnika, ki ga poraščajo posamični macesni in smreke. Našli smo tudi graden, kar je v tej nadmorski višini (nad 1000 m) že majhno presenečenje. Na levo roko opazimo poseko, ki so jo zasadili s smreko. Na poseki se je bujno razmahnila gozdna šašulica. Delež jelke stalno narašča, kar potrjuje našo domnevo o jelkovo-bukovih gozdovih na Ratitovcu. Vedno več je izrazito kisloljubnih rastlin, med njimi borovnice, rebrenjače, lisičja, brusnice, gozdne bekice in gozdnega črnilca. Med njimi pa raste še dosti nevtrofilno-mezofilnih vrst, npr. gozdni šaš, trilistna penuša (sl. 31 — 4) in ženikelj. Tudi to so jelovo-bukovi gozdovi, vendar na nekarbonatni podlagi in jih v tem primeru imenujemo *Luzulo-Abieti-Fagetum praealpinum*. Prevladujejo skupinsko raznodobni gozdovi jelke in smreke, bukev so večinoma izsekali. Ni še tako dolgo, kar so jo obravnavali kot gozdni plevel. Šele v novjšem času, ko so prevladala nova spoznanja o ekologiji gozda in ko je kvalitetna bukovina dobila ceno, je bukev spet dobila pravo mesto v naših gozdovih. V teh gozdovih je bukev nadomestila smreka, ki se zelo dobro naravno pomlajuje in so jo tudi umetno pospeševali.

Ko pridemo na greben, vidimo, da se jelka spusti na južno pobočje še kakih 50 do 100 m, nato pa skoraj popolnoma izgine. Naša pot nas vodi desno od grebena, kjer skoraj popolnoma prevladuje bukev. Zaradi rahlega sklopa krošenj je rastišče svetlo in je zato na pokrovnosti pridobila belkasta bekica. Nekoliko dalje srečamo črni teloh, ki nas opozarja, da se je geološka podlaga spremenila. Prevladujejo karbonatne kamnine. Na reliefno izravnanih mestih se obilno po-

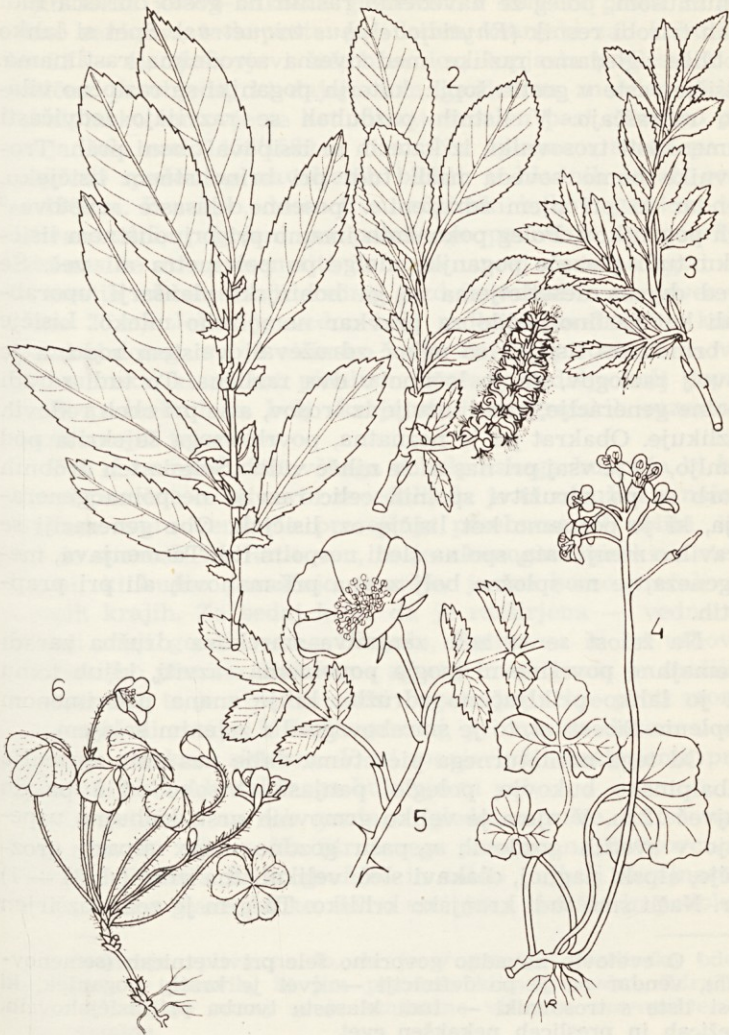
Sl. 30. Rastline iz združbe vednozelenega šaša in modrike (*Seslerio-Caricetum sempervirentis*) na Ratitovcu: 1 solnograška smetlika (*Euphrasia salisburgensis*), 2 siljelistni jelenovec (*Laserpitium peucedanoides*), 3 velecvetno sončece (*Helianthemum grandiflorum*), 4 modrika (*Sesleria varia*) 5 vednozeleni šaš (*Carex sempervirens*), 6 bleščeči grintavec (*Scabiosa lucida*), 7 alpski ranjak (*Anthyllis vulneraria* subsp. *alpestris*). Narisal V. Ravnik

javlja prehlajenka ali dišeča perla, ki je znanilka globljih rjavih tal, dobro preskrbljenih z vlago in hrano. Vsebuje mnogo kumarina in jo posušeno uporabljajo za odišavljenje pipnega tobaka. Pot nas še naprej vodi skozi jelovo-bukove gozdove, razmerje med bukviijo in jelko zelo niha. Nekaj nad 1200 m n. m. srečamo tudi že goli lepen, košarnico z velikimi listi in rdečecvetnimi koški. Najbolje uspeva v višjih legah vse do gozdne in drevesne meje. Ima precejšnjo vlogo v zgradbi raznih rastlinskih združb, od gozdnih tja do meliščnih. Na desno od poti nas preseneti tevje, ki je bolj znano kot rastlina kolinskih in submontanskih, torej nižjih leg. Jelke pa je z naraščajočo višino vedno manj, njena vitalnost peša, vrhovi so pogosto na pol suhi in kržljavi. Spremembe med zelišči: vedno pogostejše postajajo subalpinske vrste, ki se vključujejo v subalpinski bukov gozd (*Fagetum subalpinum*).

Približno pri nadmorski višini 1250 m naletimo v dolinici na desni strani poti smrekov gozd, ki se je razvil na navajljenih balvanih. V drevesni plasti je skoraj le smreka, pa še nekaj jerebik. Smreka s svojim široko razvejanim koreninskim pletežem oklepa skale in se zakoreninja v tla med skalnimi bloki. Čeprav je podlaga karbonatna, nas vendarle preseneti cela vrsta kisloljubnih rastlin: borovnica, lisičje, brinolistni lisičjak, širokolistna glistovnica, hrastovka, alpski planinšček, rumenkasta bekica. Na skalah in pod njimi se je namreč nabrala debela plast surovega, kislega humusa, ki nevtralizira vpliv karbonatne podlage. Nekaj je tudi subalpskih rastlin: planinski srobot (sl. 34 — 1), kopjasta podlesnica, velikolistna vrba (sl. 31 — 1) in rumeno milje (sl. 29 — 4), to zadnje seveda v razpokah skal, ki jih sicer, kjer so pokrite

Sl. 31. Rastline iz združbe Waldsteinove vrbe (*Salicetum waldsteinianae*) na Ratitovcu: 1 velikolistna vrba (*Salix apendiculata*), 2 gola vrba (*Salix glabra*), 3 Waldsteinova vrba (*Salix waldsteiniana*), 4 trilistna penuša (*Cardamine trifolia*), 5 kimastoplodni šipek (*Rose pendulina*), 6 navadna zajčja deteljica (*Oxalis acetosella*).
Narisal V. Ravnik

s humusom, poleg že navedenih rastlin na gosto obrašča tudi mah trirobi resnik (*Rhytidiadelphus triquetrus*). Spet si lahko поблиže ogledamo razlike med dvema sorodnima rastlinama. Lisičje raste v gostih šopih, katerih poganjki se razločno vilasto razraščajo. V listnih pazduhah se razvijajo ledvičasti rumenkasti trosovniki, iz katerih se izsipava trosni prah. Trosovnike bomo seveda našli tudi pri brinolistnem lisičjaku, vendar so pri njem združeni v posebne klasaste »cvetove«³ vrh poganjkov. Poleg pokončnih imamo pri brinolistnem lisičjaku tudi plazeče poganjke, dolge po pol metra ali več. Še pred dvema desetletjema so ga bohinjski planšarji uporabljali kot zasilno cedilo za pravkar namolzeno mleko. Lisičje in brinolistni lisičjak so nekoč združevali v istem rodu, a je dovolj razlogov, da ju ločimo v dva različna. To tudi zaradi spolne generacije, ki se razvije iz trosov, a se pri obeh rodovih razlikuje. Obakrat pa je neznatna, povrh vsega še skrita pod zemljo, da je vsaj pri nas ni še nihče videl. Šele iz teh drobnih tvorb se po združitvi spolnih celic razvije nespolna generacija, ki jo poznamo kot lisičje oz. lisičjak. Obe generaciji se pravilno menjavata, spolna sledi nespolni itd. Ta menjava, metageneza, je na splošno bolj znana pri mahovih ali pri praproutih.

Na žalost se ta zelo zanimiva smrekova družba zaradi premajhne površine ni mogla popolnoma razviti, kljub temu pa jo lahko priključimo združbi, ki je znana pod imenom *Asplenio-Piceetum*, to je smrekov gozd z zelenim sršajem.

Od tega miniaturnega piceetuma dalje nas nato spremlja subalpinsko bukovje, poleglo, panjasto, visoko od 5 pa do največ 12 m. V njem je veliko grmovnih vrst, ki bujno uspevajo v svetlih gozdovih v pasu gozdne meje: alpsko grozdičje, alpski nagnoj, dlakavi sleč, velikolistna vrba (sl. 31 — 1) idr. Našli smo tudi kranjsko krhliko. Ta grm je zelo razširjen

³ O cvetovih navadno govorimo šele pri cvetnicah (semenovkah), vendar pa je po definiciji — cvet je kratki poganjek, ki nosi liste s trosovniki — tudi klasasta tvorba pri lisičjakovcih, drežicah in preslicah nekakšen cvet.

v dinarskih jelovo-bukovih gozdovih. V zeliščni plasti so posebno zanimive te-le vrste: goli lepen, kranjski zali kobulček (sl. 32 — 4), rjastorjavi šaš, brusnica, kopjasta podlesnica in zlatična preobjeda, ki dajejo tem gozdovom značilen videz. Subalpinsko bukovje se kot klimatozonalen pas⁴ navadno pojavlja šele nad 1450/1500 m n. m. Na opisanem svetu pa se krajevno spušča na navaljenih blokih v hladnih legah prav na 1300 m. Pravimo, da so ti subalpinski bukovi gozdovi tod ekstralinalni, pogojeni po posebnem podnebjju in površju. Zato nas ne sme presenetiti, če malo naprej na talno ugodnejših mestih srečamo tudi srednji gozd (semenec in panjevec do višine 20 m). Jelka je vedno bolj redka, njen habitus kaže, da tukaj dosega svojo višinsko mejo. Pač pa pridobiva na veljavi smreka, ki se kot pionirska vrsta v čedalje bolj neprijaznih podnebnih in bolj skrajnostnih orografskih razmerah otresa svojih tekmecev.

Pri obravnavi ratitovškega subalpinskega bukovja bi bili preveč površni, če se ne bi zavedali, da je ta združba v našem alpskem svetu vendarle precejšnja posebnost. V obliki, kot smo jo spoznali na Ratitovcu, to je z mnogimi visokimi steblikami, ki bujno poraščajo površje, je ne bomo srečali na mnogih krajih. Za sedaj kaže, da je razširjena — vedno na zgornji meji gozda — na Blegošu, Ratitovcu in na vrhovih nad Soriško planino. Bukev na zgornji meji gozda je značilna za oceansko, to je s padavinami bogato podnebje proti morju obrnjenih ali morju bližnjih gorovij, pri nas predvsem v dinarskem gorskem sistemu. V od morja bolj omaknjenih predelih Julijskih Alp takšnega bukovja ni več.

Ko pridemo na rob gozda, zagledamo rušje, ki se nato vleče prav do vrha sedla. Strnjenega pasu pa na Ratitovcu ne oblikuje. Porašča le orografsko in talno najbolj skrajnostna mesta, skalne glave, bloke, delno umirjena melišča in podobna

⁴ Podnebje vpliva na to, da je v gorovjih rastlinska odeja razvrščena v pasovih, ki jim pravimo klimatozonalni. Združbe, ki se pojavljajo zunaj svoje normalne višinske razvrstitve, so ekstralinalne.

rastišča, na kakršnih življenjsko zahtevnejše drevesne ali grmovne vrste, ki bi ga s svojo senco pregnale, ne morejo uspevati. V tem smislu raste v Razoru, na osojnih pobočjih nad to dolino in v silno ozkem pasu na skrajnem vzhodnem Goču.

Pogled na okolico je medtem postal že kar visokogorski. Pred nami se dviguje Gladki vrh, ki pada v Razor s steno Divji rob (sl. 45). Tudi na naši desni je svet čisto alpski: s steno Rdeči rob se vzpne do Kosmatega vrha. Pod ostenji so melišča, kar vse obljublja, da se bomo srečali z novimi rastlinami.

Naskalno rastlinstvo si oglejmo v stenah, ki se dvigajo na sever od razpotja, na katerem se naša steza deli na eno, ki vodi v dosedanji smeri na Pečano, in na drugo, ki zavije ostro levo h koči na Ratitovcu. Nadmorska višina je dobrih 1400 m, na jug obrnjeno skalovje je skoraj navpično. Kljub negostoljubnosti rastišča, ki se odlikuje po silno skromni prsti v ozkih razpokah, pičli vlagi, močni izsušujoči pripeki in pomanjkanju snežnega varstva pozimi, bomo našli vsaj 20 rastlin, ki so se prilagodile življenju v skalnih razpokah in na ozkih poličkah. Seznanimo se z nekaterimi od njih!

Ena najopaznejših rastlin je nizka krhlika. S koreninami se je vgnezdila v najmanjše razpoke, iz katerih rastejo krhke vejice. V večjih ali manjših šopih ji delata družbo dve travasti rastlini. Ena od njiju je v resnici trava, pisana vilovina ali modrika (*Sesleria varia*), druga pa ostričnica, ostnati šaš. Obe vrsti, zlasti še prva, se v Alpah pojavljata tudi na traviščih. Dvojno rastišče, naskalno in natratno, je značilno tudi za znani avrikelj, pa za srčastolistno mračico in planiko, ki je na teh skalah ni mnogo, a nam s svojim pojavljanjem, to

Sl. 32. Rastline iz združbe Waldsteinove vrbe (*Salicetum waldsteinianae*) na Ratitovcu: 1 tropernata špajka (*Valeriana tripteris*), 2 bleda rumena mrtva kopriva (*Galeobdolon flavidum*) (2a spodnja ustna pri isti vrsti), 3 gozdni planinšček (*Homogyne sylvestris*), 4 kranjski zali kobilček (*Astrantia carniolica*), 5 navadni jetrenjak (*Conocephalum conicum*). Narisal V. Ravnik

velja tudi za skorjasti kamnokreč, razločno priča o tem, da ima Ratitovec tudi visokogorsko floro. Bolj tesna navezanost na rastišče v skalnih razpokah pa je značilna za Hayekovo lepnico, za skalno prerast, praproti pozidno rutico in rjavi sršaj, zlasti pa še za predalpski petoprstnik. Ta je ravno na skalah, pod katerimi si pravkar lomimo vrat, redka, vendar pa celo s svojim skromnim pojavljanjem vso rastlinsko združbo nedvomno uvršča v asociacijo *Potentilletum caulescentis*, združbo predalpskega petoprstnika (sl. 29). Pri nas je razširjena na skalovju montanskega in subalpskega pasu.

Takoj pod tem skalovjem naletimo še na dve značilni združbi. Prva se razvija na melišču, druga pa zastopa vegetacijo travišč. V primeri s skalovjem je melišče za rastline vendarle nekoliko bolj gostoljubno, vseeno pa je mnogo odvisno od gibljivosti in velikosti grušča, količine prsti v njem, vlage, nadmorske višine in še drugih dejavnikov. Prava meliščna vegetacija je na kraju, ki ga zaradi prvega srečanja z mnogimi novimi rastlinami in njihovimi združbami kar ne moremo zapustiti, le skromno razvita, tako da ni mogoče povedati imena združbe. Posebej naj opozorimo le na dve rastlini: na jursko črnobino, ki je najbolj razširjena na meliščih subalpskega pasu, a se na enakih rastiščih spušča tudi v nižje lege, in na bleščeko velestiko. Ta ima zelo deljene liste, kot jih v slovenski flori komaj še kje srečamo. Razrezani so v ozke, bleščee zelene roglje. Rastlina je zelo košata. V zemljepisnem pogledu je pravo nasprotje pravkar omenjenih avriklja ali planike, ki sta oba prava visokogorska prebivalca Alp, medtem ko naseljuje velistika le njihovo južno obrobje in še

Sl. 33. Rastline iz združbe čvrstega šaša (*Caricetum firmae*) na Ratitovcu: 1 marjetičasta nebina (*Aster bellidialstrum*), 2 čašasti sviščevcevec (*Gentianella anisodonta*), 3 čvrsti šaš (*Carex firma*), 4 predalpsko sončece (*Helianthemum alpestre*), 5 skalna špajka (*Valeriana saxatilis*), 6 alpski gornik (*Arctostaphylos alpina*), 7 modrikasti kamnokreč (*Saxifraga caesia*), 8 velesa (*Dryas octopetala*).

Narisal V. Ravnik

to samo v nižjih legah. Morda se je kdo spomni z melišč pri Črnem jezeru nad Komarčo?

Traviščna vegetacija pa je dobro razvita in bogata z vrstami. Naj kar takoj povemo, da jo bomo tudi tukaj imenovali združbo vednozelenega šaša in modrike, *Seslerio-Caricetum sempervirentis* (sl. 30). En šaš in ena trava sta njena značilna in večinoma obilno navzoča gradnika, toda modrika se dostikrat dobi tudi v drugih združbah. Pridružuje se jima še cel niz drugih rastlin, tako da je to z vrstami najbogatejša združba v naših Alpah. Najbolj je razširjena v subalpinskem in v spodnjem visokogorskem pasu, se pa razvija tudi drugotno, na rastiščih ki sta jih nekoč poraščala rušje ali pa, v nižjih legah, gozd. Zaradi širokega višinskega razpona in kaj različnega nastanka je združba floristično krajevno zelo različna, tako da bomo po njeni podrobnejši preučitvi nedvomno govorili o več samostojnih asociacijah. Sestoj, ki si ga ogledujemo vrh Razora, se je razvil na pobočju, ki je bilo nekoč nedvomno pokrito z gozdom. O tem nam pričajo bukve, smreke, mokovci in pritlikave jerebike, ki posamič rastejo na travniku. Zato združba tudi ni tako tipična, kot smo je navajeni v Alpah. Vednozeleni šaš je redek, precej pa je modrike. Od rastlin, ki jih v združbi redko srečujemo, so tukaj še večlecvetno sončece (*Helianthemum grandiflorum*) bleščéči grintavec, debelolistni turék (*Carduus crassifolius*), resasti škrobotec (sl. 34 — 3), alpska lanika, Jacquincv čistec, solnograška smetlika, siljelistni jelenovec, alpski ranjak (*Anthyllis vulneraria* subsp. *alpestris*) in še katera. Na toplo in razmeroma nizko rastišče opozarjajo gorski jelenovec, avstrijski silj in nizki šaš, na nekdanji gozd pa poleg naštetih drevesnih vrst tudi dlakavi sleč, resa, ciklama, trpežni golšec, širokolistna močvirnica in ogrsko grabljišče.

Na razpotju se zdaj obrnemo na levo in nadaljujemo pot skozi grmovje, v katerem prevladujejo tri vrste vrb, med katerimi je daleč najpogostnejša Waldsteinova, po količini pa za njo močno zaostajata gola in velikolistna. Vse tri vrbe že same skoraj povsem pokrivajo vlažno, kamnito rastišče, ustvarjajoč

do poldrugi meter visoke sestoje. V njih je le še malo prostora za druge grmičke (kimastoplodni šipek, malinjak, dlakavi sleč in belj javor), zelišča pa so skrita v njihovi senci. Največ je navadne zajčje deteljice in trilistne penuše, po pogostnosti pa sledijo še svečnik (*Gentiana asclepiadea*) (sl. 50 — 1), bleda rumena mrtva kopriva (*Galeobdolon flavidum*).⁵ kamenčki ali skalna robida, kranjski zali kobulček in gozdni planinšček. Dosti je tudi jetrenjaka *Conocephalum conicum*. To vrbovje, ki ga na osojnih pobočjih nad zgornjim Razorom ni malo, sicer hitro minemo, a se nam spet prikaže, ko pridemo nekoliko više in si ogledamo Ratitovčev vzhodni grebenski izrastek Goč, na katerem se širi kot pas nad subalpinskim bukovim gozdom (sl. 35 — 2). Vrbovja, *Salicetum waldsteini-anae* (sl. 31, 32), v naših Alpah nikjer ne srečujemo na tako obsežnih površinah kot na Ratitovcu. V obrnjenem smislu pa nas preseneti rušje, ki ga je, kot smo že spoznali, na Ratitovcu presenetljivo malo.

Ko zapuščamo vrbovje nad Razorom, nas na levi strani preseneti še kot drobec razvita združba čvrstega šaša, *Cari-cetum firmae* (sl. 33). Drugače je značilno razvita v visokogorskem pasu in predstavlja našo najvišje segajočo združbo trat, tukaj pa ji v nenavadno nizki legi komaj 1500 m visoko verjetno ustreza osojno, vlažno in skalnato rastišče. Poleg čvrstega šaša bomo v njej našli še veleso, skalno špajko, Clusijev svišč, modrikasti kamnokreč, planinsko nebino, alpsko žalujko (*Bartschia alpina*), alpsko drežico, žiljko, čašasti sviščevce, slečnik in planinski slanozor.

Nekaj besed le o drežici. Sorodna je lisičjakom, ki smo jih na naši poti že spoznali. »Cvet« s trosovniki je sicer razvit, a ne posebno razločen. Trosovniki so dveh vrst. Eni so gladki,

⁵ Rod rumenih mrtvih kopriv ima v Sloveniji dve vrsti, od katerih je *Galeobdolon montanum* pri nas predvsem nižinska (dobesedni prevod »gorska« njenega latinskega vrstnega imena bi zavajal), *G. flavidum* pa predvsem gorska. Prva ima pritlike, druga pa ne; poleg nadaljnjih razlik naj bo omenjena le oblika spodnje ustne (sl. 32/2a).

rumenkasti, v njih nastaja mnogo majhnih moških trosov, drugi, v »cvetu« spodnji, pa zeleni, nekako štiridelni, ker se je stena oblikovala po štirih razmeroma velikih ženskih trosih. Drežice so torej raznotrosne (heterosporne), medtem ko imajo lisičjaki enake trose (so izosporni).

Do pleše Gladkega vrha nas loči le še kratek vzpon skozi subalpinski bukov gozd. V njem so vse že omenjene vrbe, izredno pogosten pa je tudi dlakavi sleč. Navadno se sicer družijo z rušjem, ker pa je tega na Ratitovcu malo, se je naselil kar v bukovju.

Izstopimo iz gozda in do kočice malo pod vrhuncem Gladnejša. Travišča, čez katera hodimo, so floristično manj izrazita.

Sl. 35 - 1. Pogled na Kosmati vrh z juga (iznad Razorja). Razločno se vidi pas bukovega gozda s posameznimi smrekami, ki ga proti vrhu zamenja pas smrekovega gozda. 2 Na Goču prehaja subalpinski bukov gozd v združbo vrbovja (*Salicetum waldsteinianae*), ki je na gosto pokrila vlažno severno pobočje. Čisto na levi je tudi nekaj rušja. Foto T. Wraber

je vse od Prtovča vrstila pred našimi očmi, postaja zdaj enoličnega vrha ni več daleč. Živahna rastlinska predstava, ki se Ti travniki niso prvotni, pred njimi so na njihovem mestu rasli gozdovi, verjetno subalpinski bukov gozd, ki pa ga je človek že davno izkrčil v pašnike. Ko skopni sneg, se travniki obarvajo belo s cvetovi nunke ali belocvetnega žafrana, ki se mu pridružuje navadni alpski zvonček, potem pa do jeseni, ko se razcveta čašasti sviščevcec (sl. 33 — 2), stalno cveti kaj novega. Tla so zaradi paše zbita, slabo prezračena, rastline pa »prebrane«, mnoge med njimi so kaj navadne, ki jih poznamo že iz doline. Takšne so npr. kumina, pa plazeča in črna detelja. Razvil se je *Nardetum*, značilna pašniška združba z volkom, silno žilavo travo, ki jo živina laže izpuli kot pa odgrizne. Tla so tudi zakisana, o čemer nam priča pojavljanje rdeče bilnice, borovnice, svečnika (sl. 51 — 1), arnike, alpskega planinščka, Scheuchzerjeve zvončice, zlatega petoprstnika, navadne majnice in kosmatice (*Hieracium pilosella*). Bolj izrazita in visoki legi nekako ustrežnejša je združba čvrstega šaša (sl. 33), tudi pod zadnjim vrhom razvita

le v drobcih, npr. na severni strani roba proti Razoru. Poleg rastlin, ki smo jih za to združbo že omenili, rasteta tukaj še predalpsko sončece (*Helianthemum alpestre*) in alpski gornik. Temu listi jeseni značilno pordeče. Na prepadnem skalovju Divjega roba, s katerim je Gladki vrh odsekan v Razor (sl. 45), uspeva mešanica rastlin, ki pripadajo združbama predalpskega petoprstnika ter vednozelenega šaša in modrike. V vlažnih jamah in vrtačah ovršne planote se razvija vrbovje, ki ga že dobro poznamo.

Na samem vrhu je lep razgled po slovenskem alpskem in predalpskem svetu. Zanimiv je pogled na bližnji Kosmati vrh, ki je eden od vršacev ratitovškega masiva. Njegovo ime nam izdaja, da je porasel. Opazimo, da je nad bukovjem precej izrazit pas smrekovja. Na Gladkem vrhu smreke skoraj ni, na Kosmatem vrhu pa se že nakazuje pas klimatozonalne vegetacije smrekovega gozda (sl. 35 — 1), ki ga dobimo v bolj celinskih predelih Julijskih Alp, zlasti razločno pa je razvit v Kamniških Alpah. To smrečje pripada združbi smreke in golega lepena (*Adenostylo glabrae-Piceetum*). Zaradi zaznavnega morskega vpliva nima smreka na Gladkem vrhu večjega pomena niti pri zaraščanju pašnikov. To poteka navadno prek vrbovja in rušja proti subalpinskemu bukovju.

Z Rovtarice in s Soriške planine na Ratitovec

Morda vas bo kdaj zanesla pot z Rovtarice ali s Soriške planine na Ratitovec. Z Rovtarice bo kar najvarneje, da se ne zgubimo, po gozdni cesti zahodno od Javorjevega vrha, čez Mili pogled in severno od Zelenega vrha. Zahodno od Javorovega vrha zapustimo cesto in po markirani poti ni več daleč na Pečano. Motorizirani turisti lahko pridejo do iste poti na Pečano tudi s Soriške planine po prvi gozdni cesti, ki se odcepi od bohinske ceste proti vzhodu.

Z obeh krajev opazujemo ob cesti in nato ob kolovozu na Pečano siv ali svetlo siv apnenec, ki je bil ob prelomih

in v tektonskih conah deloma spremenjen v dolomit. Ponekod je apnenec v debelih skladih ali vmesnih tanjših plasteh zložen v debelo skladovnico, drugje pa je kamnina masivna, brez plasti. Ena in drugo apnenčevo kamnino bomo lahko prepoznali. Razlika med obema pa ni le v tem, ali je v plasteh ali pa masivna, marveč so tudi v eni in drugi različni okameneli ostanki.

V plastnatem apnencu bomo tu in tam našli različne preseke velikih megalodontidnih školjk. Imajo debele lupine, ki so temnejše od obdajajoče kamnine. Presek skozi sredino kaže srčasto obliko oziroma podobo, kot jo vtisne kravji parkelj v blato in jim zato pravijo v nemški poljudni govorici »Kuhtritt« (gl. sl. 28). V plastnatem apnencu se dobe dostikrat preseki različnih polžev, ki pa niso skupaj s školjkami. Kar precej je plasti, ki so sestavljene iz številnih okroglih in različno ovalnih zrn; zrna so nekoliko svetlejša od lepila, ki jih povezuje trdno med seboj. Takšnim zrnom pravimo onkoidi. V eni in isti plasti so ponekod veliki le kot proseno zrno, drugje pa veliki okoli pol centimetra, koj zraven pa lahko merijo celo okoli dva centimetra. Ker so veliki onkoidi po površju plasti različno razjedeni, lahko že kar v naravi pogledamo tudi v njihovo notranjost. Poglejmo in spoznali bomo, da se sestojе iz razločnih koncentričnih obročev. Dostikrat posamezni obroči izstopajo ali pa že kar jedro moli na površje. Večkrat pa je jedro celo že izpadlo iz obroča, ki je bil z ene strani raztopljen. Onkoide spremljajo tu in tam polžje hišice, majhne školjke in morske gobe. Posebno lepe plasti s številnimi onkoidi (= onkolit) si lahko ogledamo ob cesti dobrih 500 m severno od križišča s kolovozom Bitenjska planina—Pečana ali pa na več krajih na kolovozu med 100 in 400 metri pred stajami na Pečani (sl. 36).

Neplastnat apnenec pa je nastal na grebenih, ki so jih zgradili pravzaprav grebenotvorni organizmi iz istih živalskih skupin, ki še dandanes ustvarjajo v morjih čudovite podmorske grebene. Takšni tvorci grebenov so bili tudi že v triasu morske gobe, korale, trdoživnjaki, ki so prispevali

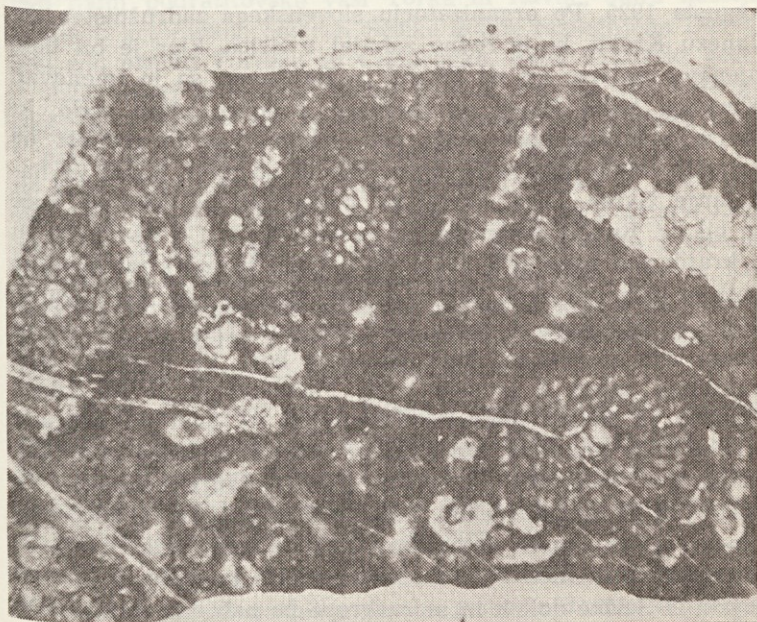
največji delež k apnenčevi gmoti (sl. 37). Vmes so se ugnzdili še razni iglokožci, apnenčeve alge in debelolupinasti polži. In kje si lahko ogledamo davne okamnele grebene? Našli jih bomo skoraj povsod tam, kjer je kamnina neplastnata in kjer pri strjevanju plasti ali kasneje organski ostanki niso bili uničeni. Morda jih na prvi pogled ne bomo niti opazili ali prepoznali. Pri iskanju okamnin pa nam je najbolje postregla narava sama. Poglejmo po površju preperelih skal, ki so pre-

Sl. 36. Apnenčev onkolit s številnimi okroglimi in ovalnimi zrni okoli 200 m pred Pečano ob kolovozu Bitenjska Planina — Pečana. Foto M. Grm

krite s prstjo in jih niso prerasli lišaji. Na takem površju izstopajo s svojimi skeleti iz mehkejšega apnenčevega veziva, ki je globlje preperelo. Manj uspeha pa bo imel tisti, ki se bo lotil žive skale s kladivom. Posebno številni in dobro ohranjeni okamneli ostanki so v masivnem apnencu na cestnih ovinkih južno od kraja Mili pogled, to je nekaj kilometrov pred križiščem s potjo na Pečano z rovtariške smeri.

Prav z istimi kamninami in okamnelimi ostanki pa bo narava postregla tudi planincu, ki jo bo mahnil s Soriške planine proti vzhodu, severno od 1538 m visokega Žbajneka, severno od Kačjega vrha in čez 1654 m visoki Kremant na Ratitovec ali pa bo izbral to pot v nasprotni smeri.

Sl. 37. Zbrusek grebenskega apnenca z raznimi grebenotvornimi organizmi. Jelovica. Po A. Ramovšu

NA RATITOVCU

Planinska koča, pokrajina in razgled

Kočo na Ratitovcu (sl. na zadnji strani ovitka) je zgradila nekdanja Selška podružnica SPD in jo slovesno odprla 9. avgusta 1925. Po organizatorju slovenskega združništva dr. Janezu Kreku, ki je redno zahajal v Selca, kjer je bil dom njegove matere, ter na Prtovč in Ratitovec, so jo imenovali Krekova koča. Zajeli so studenec z dobro pitno vodo, ki izvira v bližini kočje malo pod vrhom, kar je redkost na vrhovih. Malo niže je še drug izvir in ob njem kanal za napajanje živine. Duša akcije za postavitve in ureditve kočje je bil dr. Rudolf Andrejka, ki je mnogo pisal o Ratitovcu in o krajih pod njim (PV 1925, 1928, 1935) in markiral številne poti po hribovju okoli Selške doline. Med narodnoosvobodilno vojno je bila koča 1. maja 1943 požgana. Dne 18. novembra istega leta so bili na Ratitovcu tudi boji. Po vojni je spet vzniknila misel o gradnji kočje. Postavilo jo je Planinsko društvo za Selško dolino v Železnikih na temeljih požgane stavbe in jo odprlo ob množični udeležbi domačinov in drugih prijateljev Ratitovca 18. julija 1954. Sedanja koča ima 10 postelj in 29 skupnih ležišč. Leta 1975 jo je obiskalo 6000 planincev, skoraj samih domačinov, le redkokdaj pride na Ratitovec kak inozemec. Na Jakobovo nedeljo jo obišejejo številni rojaki iz Selške doline in se razkrope po pašnikih in sosednih vrhovih. V prejšnjih letih so šli večinoma za planikami po pečevju na južnih strminah, pri čemer se jih je več smrtno

ponesrečilo, ker je apnenec precej krušljiv. Koča na Ratitovcu je navadno odprta od 15. maja do srede oktobra.

Za kočo na Ratitovcu je Geodetski zavod SRS ugotovil nadmorsko višino 1642 m, 25 m nad njo nekoliko severozahodno je Gladki vrh (1667 m), imenovan tako, ker ga pokriva gladka travna ruša. Že izpred koče, še bolj pa z vrha samega se ponuja dalekosežen razgled. V severozahodni smeri onstran planotaste Jelovice in Pokljuke stoji prav nasproti veličastni Triglav z mogočnimi sosedi. Na zahodni strani se vrstijo druga za drugim vrhovi Spodnjih Bohinjskih gora s Črno prstjo in v daljavi ob njih Matajur. Na jugozahodni strani so tik pod nami podratitovške vasi Torca in Ravne, stara naselja nemških kolonistov, onstran Selške doline raztegnjena Davča, nad njo plečati Porezen in Cimprovka, dalje Trnovski gozd. V južni smeri je onstran doline Blegoš, najvišji vrh Loškega pogorja, v daljavi pa Javornik v Hrušici. Od Blegoša stoje v jugovzhodni smeri vrhovi Koprivnik, Mladi in Stari vrh, na koncu tega slemena Lubnik, ob njem Sorško in Ljubljansko polje z deli Ljubljane. Za Koprivnikom se v daljavi kaže Snežnik, za Ljubljano pa Dolenjsko in Posavsko hribovje. Vzhodno in severno obzorje zastirajo Kamniške Alpe in Karavanke od Menine do Stola in Golice, v bližini pa vidimo Križnogorsko sleme z Joštom, Sorško in Kranjsko polje, Mohor, Dražgoše in dolnji del Selške doline.

Gladki vrh (1667 m) in Kosmati vrh (1643 m) sta skrajna vzhodna vrhova v dolgem slemenu Spodnjih Bohinjskih gora, ki z juga v velikem loku obdajajo Bohinjsko kotlino. Z njima se torej končuje visokogorski svet Julijskih Alp, nekoliko bolj na vzhod sega le še planota Jelovica.

Ta dva vrhova, ki sta vidna od vsepovsod z vzhodne strani in imata značilno obliko gorske gmote z dvema vrhovoma in vmesno zarezo, imamo navadno za Ratitovec. Vendar je v geografskem pomenu Ratitovec nekaj več. Melik piše o Ra-

titovcu kot o posebni gorski skupini, ki jo od pravega Bohinjskega kota loči 1287 m visoki Soriški preval med Kozjim vrhom ob Možicu in Črnim vrhom, tj. prehod s Soriške planine čez Jelovico na bohinjsko stran. O njem pravi, da je »prostrana, razjedena planota, obsežna planina s središčem na planini Pečani, kjer so ohranjene obilne, s trato porasle morene krajevnega ledenika«. Jelovica dosega tod svoj južni rob v narinjenih gmotah apnenca, ki kot gorski vrhovi segajo v znatne višine in se s strmimi, pečevnatimi pobočji spuščajo na južno stran v gornjo Selško dolino. Od Gladkega vrha se proti vzhodu vrstijo Altemauer, ki je z višino 1678 m najvišji vrh Ratitovca (11 m višji od Gladkega vrha), dalje Kremant (1654 m), Kačji rob, Žbajnek (1538 m) in zadnji Donerskogel (1326 m), pa soriško imenovan Tonderškofel, ki s svojim pečevjem daje slikovito ozadje Sorici. Med Donerskoglom in Dravhom se vzpenja cesta iz Sorice na Soriško planino in dalje čez zahodni del Jelovice skozi Nemški Rovt v Bohinjsko Bistrico. Ob teh robnih vrhovih gre markirana, kake tri ure pešhoje dolga steza na Soriško planino. Od vrhov visi svet zložno na Jelovico. Na njem so groblje, sledovi ledenodobnega ledenika, mnogo je kotanj, v katerih se tja v poletje drži zledeneli sneg. Pašnike uporabljajo Bohinjci, kolikor pač še zadnja leta pasejo. Podratitovške vasi na selški strani niso pošiljale živine na pašo za vse poletje, ampak so pasle po vesinah blizu vasi. Le Danje so imele pod Kremantom stalno planino. Čez Danjarsko planino gre z Ratitovca steza, ki se pod Kremantom odcepi od steze na Soriško planino.

Ratitovec je svojčas dajal železnikarskim fužinarjem železovo rudo. O tem piše Andrejka v PV 1925, str. 148: »Na Ratitovcu, posebno na Kosmatem vrhu, dobite na površini še polno bobovca (Bohnerz), visoko vsebinsko železno rudo. Ravno vznožje Ratitovca in bližnje Jelovice je bilo najbogatejše rudno polje. Tik pod Krekovo koč je še danes viden zasut rudni rov. Take rove najdemo na severnem in vzhodnem pobočju Altemauer. Pod Prtovčem v grapi Plenšak je bilo eno glavnih najdišč za železo in južni skalnati rob Kosmatega

vrha, ki pada pod imenom Rjave peči proti sedlu Razor, nosi še danes ime Kovačnica kot spomin, da so kovači iz Železnikov tu gori dobivali železo.«

Mehkužci Ratitovca

Ratitovec leži v predgorju Julijskih Alp na izteku Bohinjskih gora in je dovolj visok, da najdemo na njem še nekaj alpskih vrst na tratah okoli najvišjih vrhov. Glavni greben Ratitovca se vleče od vzhoda proti zahodu in ima na južni strani strma in skalnata pobočja, na severni strani je pobočje manj strmo in poraslo z gozdom. To je pomembno za razpored nekaterih vrst polžev, ki so prilagojeni na določene ekološke razmere.

Na grebenu Ratitovca ni stalnih izvirov in zato tudi ne najdemo vodnih mehkužcev. Niže na južnem pobočju Ratitovca pa je nekaj manjših izvirov, ki pa so glede na mehkužce siromašni. Na grebenu Ratitovca najdemo samo kopenske polže.

Za opazovanje in zbiranje polžev je najprimernejši čas od junija do septembra ob vlažnem vremenu, ko polži lazijo naokrog. Ob poletni suši se skrijejo in jih bomo zato poiskali pod kamni, za lubjem trhlih debel in štorov, v špranjah skal in v zemlji. Večjih vrst ni težko najti, za drobne vrste pa vzamemo nekaj zemlje, peska, listja ali stelje, to presušimo, presejemo, da odstranimo vse grobe dele, presejani material pa vržemo v vodo. Prazne polžje hišice splavajo na površje, kjer jih izberemo.

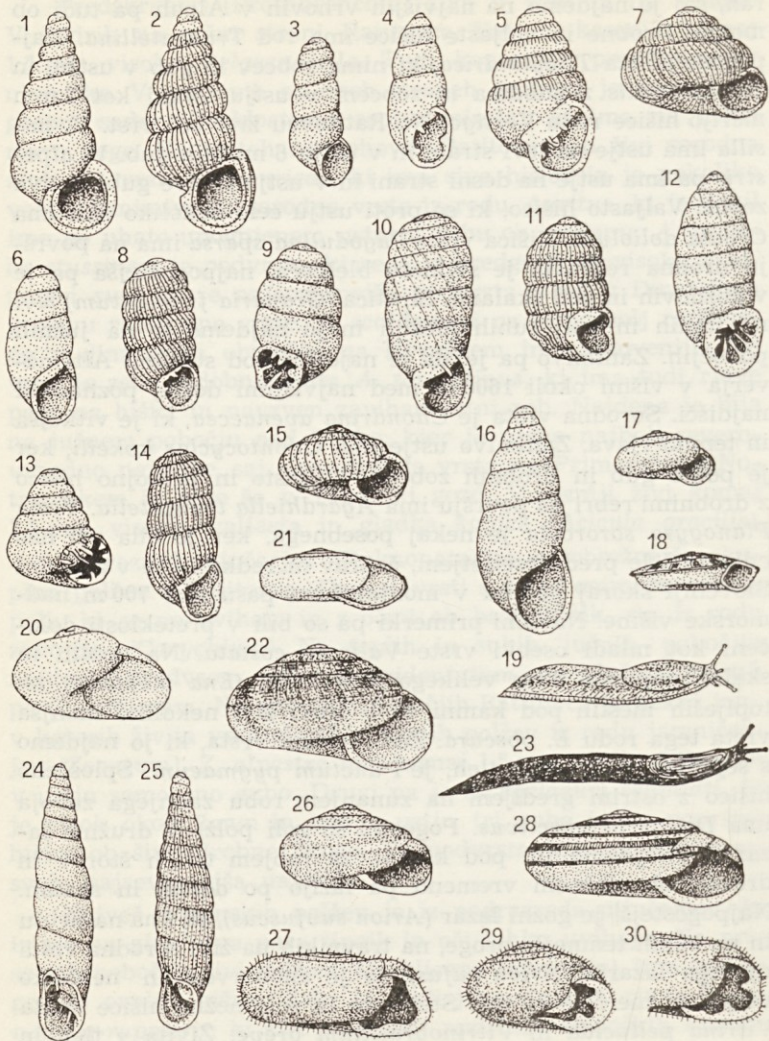
Na Ratitovcu živijo polži iz dveh podrazredov (sl. 38). Nekaj vrst je iz podrazreda predškrigarjev, ki imajo na zadnjem delu noge pokrovček, s katerim zapro ustje hišice, ko se vpotegnejo. Na ta način lahko prežive neugodne življenjske razmere. Največ polžev pa je iz podrazreda pljučarjev. Ti se ob neugodnih razmerah zapro v hišice z občasno tanko mrežo, le zaklepnice imajo stalen zaklep.

PredškrGARJI (Prosobranchia) žive v vodi in na suhem. V izvirih na južni strani Ratitovca živi na kamnih komaj 1,5 mm visoka *Belgrandiella*. Tudi kopenskih predškrGARJEV ni veliko. V gozdovih na obeh straneh grebena je precej pogosten sadar (*Cochlostoma septemspirale*), ki ima na hišici rjave pege. Na tratih na vrhovih Ratitovca pa živi sorodna alpinska vrsta *C. henricae*, ki ima sive hišice in je nekoliko večja. Zanimive so sorodne vrste iz rodu *Auritus*, ki je dobil ime po uhato upognjenem ustnem robu ob vretenu. *A. gracilis stussineri* je podvrsta, ki sega iz predgorij še visoko v alpski svet, in je najsevernejša podvrsta sicer v Dinarskem gorstvu razširjene vrste. *A. waldemari* pa je najbolj razširjena v dinarskem območju na Hrvaškem in v Sloveniji. Tej vrsti je zelo podobna vrsta *A. tergestinus*, ki ima tudi rjave pege na hišici in navzven zavihan ustni rob. Najdena je bila na južnem pobočju nad Torko, kjer je njeno najbolj severovzhodno najdišče, saj sicer živi ta vrsta na Primorskem, Notranjskem in seže še v Trnovski gozd. V zemlji živi komaj 2,5 mm visoka, valjasta in gladka konica (*Acicula gracilis*).

Podrazred pljučarjev (Pulmonata) je najobsežnejša skupina polžev z Ratitovca. Drobni vrsti s samo enim parom tipalk, ki se ne uvihajo in z očmi ob bazi tipalk, sta iz rodu zavojčic (*Carychium*). Na toplih in suhih južnih pobočjih najdemo predvsem vrsto *C. tridentatum*, na vlažnih mestih pa *C. minimum*. Na severnih pobočjih Ratitovca je nekaj jam, v katerih živita vrsti slepih, drobnih polžev iz rodu jamničarjev (*Zospeum*). *Z. alpestre* ima komaj 1,5 mm visoke hišice in v ustju samo eno gubo. Drugi pa je *Z. spelaeum schmidti*, ki je visok okoli 2 mm in ima v ustju tri gube in na površini hišice ob šivu drobne proge. Ta podvrsta ima na Ratitovcu svoja najsevernejša najdišča.

Največ kopenskih polžev je iz podrazreda pljučarjev, ki imajo na glavi dva para tipalk in oči lahko uvihajo. Na prisojnih pobočjih živi polžica (*Cochlicopa lubricella*), ima podolgovato ovalno hišico. Zelo je razširjena drobna, rjava *Pyramidula rupestris*, ki živi v najbolj različnih ekoloških razme-

rah, saj jo najdemo na najvišjih vrhovih v Alpah pa tudi ob morju. Drobne in valjaste hišice ima rod *Truncatellina*. Najpogostejši sta *T. cylindrica*, ki nima zobcev in gub v ustju, in *T. claustralis* z gubama in zobcem v ustju. Manj kot 2 mm merijo hišice rodu *Vertigo*. Na Ratitovcu živi več vrst. *V. pusilla* ima ustje na levi strani in v ustju 6 močnih gub. *V. alpestris* pa ima ustje na desni strani in v ustju le dve gubi in dva zobca. Valjasto hišico, ki se proti ustju celo nekoliko zoži ima *Orcula doliolum*. Hišica vrste *Pagodulina sparsa* ima na površju drobna rebra in je svilnato bleščeča, najpogostejša pa je v gozdovih in pod skalami. Sirotica (*Granaria frumentum*) živi na toplih in bolj suhih mestih in jo najdemo le na južnih pobočjih. Zanimivo pa je, da je najdišče pod stenami Altemaverja v višini okoli 1600 m med najvišjimi doslej poznanimi najdišči. Sorodna vrsta je *Chondrina avenaecea*, ki je vitkejša in temno rjava. Zanimivo ustje ima *Odontocyclus kokeili*, ker je polno gub in drobnih zobcev. Valjasto in prosojno hišico z drobnimi rebri na površju ima *Agardhiella truncatella*. Vrsta *Planogyra sororcula* je nekaj posebnega, ker je bila pri nas odkrita šele pred desetletjem, čprav ni redka in je v zahodni Sloveniji skoraj povsod v montanskem pasu nad 700 m nadmorske višine. Najdeni primerki pa so bili v preteklosti določeni kot mladi osebki vrste *Vallonia costata*. Na deblih in skalah najdemo 2 cm velikega požrešnika (*Ena montana*), na topljših mestih pod kamni in v travi živi nekoliko manjša vrsta tega rodu *E. obscura*. Zelo drobna vrsta, ki jo najdemo s sejanjem povsod po tleh, je *Punctum pygmaeum*. Sploščeno hišico z ostrim gredljem na zunanjem robu zadnjega zavoja ima *Discus perspectivus*. Pogostni so goli polži iz družine Lazarjev. Najdemo jih pod kamni, za lubjem trhljih štorcov in dreves, ob vlažnem vremenu pa lazijo po deblih in skalah. Najpogostejši je gozni lazar (*Arion subfuscus*), ki ima na hrbtu in na bokih temnejše proge, na travnikih pa živi sorodna vrsta rdečega lazarja (*Arion rufus*), ta je enobarven in nekoliko večji, saj meri do 10 cm. Steklaste in zelo nežne hišice imata *Vitrina pellucida* in *Vitrinobrachium breve*. Živita v tleh in

ju najlaže najdemo pod kamni in s sejanjem listja in rahle zemlje. Sploščeno in steklasto hišico z mnogimi zavoji pa ima v zemlji in pod kamni živeča kristalica (*Vitrea subrimata*). V gozdu je dokaj pogosten pasar (*Aegopis verticillus*) z rahlo dvignjenim svitkom in okoli 3,5 cm veliko hišico. Precej manjša in močno sploščena je *Aegopinella nitens*, ki živi predvsem v rahlih tleh, med listjem in na trhllem lesu, premer hišice pa je 1 cm. Ob vlažnem vremenu, zlasti po dežju, lazijo po deblih, skalah in tleh predstavniki družine slinarjev. Največji med njimi je gozdni slinar (*Limax cinereoniger*), ki je večinoma črn, nekateri primerki pa imajo po hrbtu svetlejše lise. Zraste do 15 cm. Pol manjša, siva in s temnejšimi vzdolžnimi lisami ter prosojnim zadnjim delom noge je *Lehmannia marginata*. Na južnih pobočjih žive predvsem pod kamni do 7 cm dolgi, črni in ozki goli polži iz rodu *Milax*. Le do 5 cm dolgi, umazano beli *Deroceras* izloča na površju telesa belo sluz, če ga dražimo.

Precej vrst je iz družine zaklepnic, ki jih najlaže nabereмо na deblih dreves, po skalah, na trhllem lesu in pod kamni. Zanje je značilna vretenasta oblika in ustje na levi

Sl. 38. Mehkužci Ratitovca: 1 *Cochlostoma henricae*, 9 mm; 2 *Auritus waldemari*, 8 mm; 3 konica (*Acicula gracilis*), 2,5 mm; 4 zavojčica (*Carychium tridentatum*), 2 mm; 5 jamničar (*Zospeum spelaeum schmidti*), 2 mm; 6 polžica (*Cochlicopa lubricella*), 4 mm; 7 *Pyramidula rupestris*, 3 mm; 8 *Truncatellina claustralis*, 1,7 mm; 9 *Vertigo pusilla*, 2 mm; 10 *Orcula dolium*, 7 mm; 11 *Pogodulina sparsa*, 3 mm; 12 sirotica (*Granaria frumentum*), 8 mm; 13 *Odonotocyclas kokeili*, 4 mm; 14 *Agardhiella truncatella*, 3,5 mm; 15 *Planogyra sororcula*, 2,5 mm; 16 požrešnik (*Ena montana*), 18 mm; 17 *Punctum pygmaeum*, 1,5 mm; 18 *Discus perspectivus*, 6 mm; 19 gozdni slinar (*Arion subfuscus*), 60 mm; 20 steklenka (*Vitrina pellucida*), 6 mm; 21 kristalica (*Vitrea subrimata*), 4 mm; 22 pasar (*Aegopis verticillus*), 30 mm; 23 gozdni slinar (*Limax cinereoniger*), 150 mm; 24 *Cochlodina costata commutata*, 15 mm; 25 *Iphigena plicatula*, 13 mm; 26 *Trichia leucozona*, 10 mm; 27 *Helicodonta obvoluta*, 10 mm; 28 *Campylaea planospira illyrica*, 30 mm; 29 *Isognomostoma isognomostoma*, 10 mm; 30 *I. holosericum*, 11 mm. Narišal J. Bole

strani. Posebno rade lazijo naokrog v vlažnem vremenu. *Cochlodina fimbriata* je roženo rjava, nekateri primerki pa so tudi zelo blede, skoraj brez pigmenta. Po obliki sta ji zelo podobni *C. laminata* in *C. dubiosa*, imata pa različno razporejene ustne gube. Bolj vitka je *C. costata commutata*, ki ima v ustju močne gube. Rebrasto površje hišice imajo vrste iz rodu *Iphigena*. Najpogostejša je vrsta *I. plicatula* z močnimi gubami ob zgornjem ustnem robu.

Družina vrtnih polžev (Helicidae) je na Ratitovcu dokaj pogostna. Zelo razširjena vrsta je *Monachoides incanata* z 1,5 cm velikimi hišicami. Živi v različnih ekoloških razmerah in jo najdemo v gozdu in na alpskih tratih. *Trichia leucozona* je vzhodnoalpska vrsta. V nižinah in v gozdovih najdemo hišice s premerom okoli 1 cm, nad gozdno mejo pa so primerki te vrste precej manjši in merijo le do 8 mm. Ta oblika je opisana kot *T. leucozona ovirensis*, ker je bila najprej najdena na Obirju, živi pa povsod v visokogorskem svetu Karavank in Julijskih Alp. To malo obliko najdemo tudi na najvišjih vrhovih Ratitovca. Nekatero vrsto rodu *Trichia* imajo dlakave hišice. V gozdovih na severni strani Ratitovca živi *T. lurida*, ki je dlakava in ima nekoliko zaobljen svitek. Za montanski pas je značilna sploščena in dlakava *Helicodonta obvoluta*. Precej velike hišice, ki so sploščene in rahlo progaste, ima vrsta *Campylaea planospira*. Ta dinarsko-južnoalpska vrsta je pri nas zastopana s posebno podvrsto *C. planospira illyrica*. Na skalah na južnih pobočjih najdemo vrsto *Chilostoma intermedia*, ki ima belkasto, precej sploščeno hišico z 1 do 3 rjavimi progami na zunanji strani zavojev. Premer hišice je 1,5 cm. Dlakave hišice imata tudi vrsti *Isognomostoma isognomostoma* in *I. holosericum*. Prva ima v ustju dva močna zoba in pred ustjem prečno gubo, druga pa dva zoba na notranji strani ustja. Sicer bolj poredko in predvsem na južni strani ter mestoma tudi v gozdovih proti Jelovici najdemo velikega polža (*Helix pomatia*).

Na Ratitovcu le štirje vrhovi presežejo nadmorsko višino 1600 m in so alpske trate, na katerih navadno žive visoko-

gorske vrste polžev, na severni strani šele nad 1600 m, na južnih pobočjih pa je gozdna meja poprečno v višini 1500 m. Zato in deloma zaradi dokaj osamljenega položaja na Ratitovcu ni pravih visokogorskih vrst. Prevladujejo montanske vrste. Zaradi zoogeografskega položaja v jugovzhodnem delu Alp je na Ratitovcu največ alpskih vrst in še posebno velja to za južno in južnovzhodno alpske vrste. Nekaj vrst je takih, ki so razširjene v severozahodnem delu Dinarskega gorstva in v južnovzhodnih Alpah. Zanimivo je tudi, da nekaj vrst, ki žive sicer na toplih krajih in v nižinah, seže na Ratitovcu na južnih, toplih pobočjih zelo visoko, ker je južna stran prek nizkega prehoda na Petrovem brdu odprta za vplive submediteranskega območja.

Pajki Ratitovca

Najprej se bomo ustavili pri pajkih, ki jih bomo srečali na čudovitih alpskih tratah, ki se razprostirajo prek najvišjega vrha na loškem ozemlju.

Oko nas bo že kmalu spomladi, ko se bomo vzpenjali proti vrhu Ratitovca, opozorilo na izredno urne volkce (*Lycosidae*). To so sorazmerno veliki pajki, centimeter in še več, kar je za naše pajke že kar lepa mera. Res preveč očitnih barv niso, prevladuje temno rjava. Ti pajki ne predejo mrež kot križevci, plen si poiščejo z dobro razvitimi očmi. Toda kljub temu vidijo npr. muho le, če se je premaknila. Kar se ne giblje, ne vidijo, tudi če bi se jim usedla žuželka tik pred očmi. Kakor hitro pa se predmet zgage, ga opazijo. Ako je predmet velik, zbeže, če pa je majhen, ga zasledujejo. Zato je razumljivo, da tudi pred človekom bežijo, zato jih tudi tako hitro opazimo, še posebno tedaj, ko samice nosijo s seboj navadno svetlejše jajčne zapredke. Eden najbolj pogostih in tudi največjih tovrstnih pajkov, ki živi nad gozdom med slečcem, borovjem in na tratah, je bodičasti volkec *Alopecasa aculeata*: samice zrastejo do 11 mm, samci so pa nekoliko manjši in vitkejši. Kot je iz slike 39 — 1 razvidno, da se mu

preko telesa vleče svetla široka proga, ki se na zadku suličasto končuje; po tej svetli proggi na zadku poteka še temna, tudi suličasta lisa. Poleti bomo naleteli že na »noseče« samice s svetlo zelenkastimi zapredki na koncu zadka. Kaj rade se tedaj grejejo na soncu, bolj zaradi jajčec kot zaradi sebe. Kakor hitro jih zadene naša senca, ali začutijo naše korake, pohitijo na varno.

Poleg bodičastega volkca bomo na tratah opazili tudi nekoliko večjega čokatega volkca (*Alopecosa trabalis*); samica zraste celo do 15 mm. Še s prostim očesom lahko ločimo ta dva sorodnika: glavoprsje čokatega je svetlejše, ker ima še ob straneh dve svetli proggi, zadek pa je temnejši, ker je svetla proga ožja, temna po sredi pa širša in daljša, kot je razvidno iz slike 39 — 2. Oba ta dva volkca srečujemo tudi v nižinah, v svetlih gozdovih, po suhih sončnih senožetih in ob robu gozdov. Ne moremo ju šteti med prave gorske pajke. Pač pa sodi med take gorske osmeronožce gozdni stražar (*Pardosa saltuaria*; saltuarius lat. = gozdni stražar). Od junija do avgusta tekajo ti volkci po Ratitovčevih tratah; samice so velike 7 mm, samci pa le 5 mm. Zlasti samice s 3 do 4 mm velikimi zapredki lažje opazimo. Po značilni risbi (sl. 39 — 3) jih bomo lahko prepoznali.

Še na enega volkca naletimo, ne sicer na vrhu, pač pa v bližini gozda: to je rjav, čokat dvoprogasti volkec (*Trochosa terricola*). Pajek je kar velik, samica doseže tudi 12 mm, samec pa en centimeter. Zanj sta značilni dve temni proggi, ki potekata na glavoprsju v svetli sredini takoj za očmi (sl. 39 — 4). Ker je ta volkec doma predvsem v gozdovih, tudi Ratitovčevih, bi mu lahko rekli tudi dvoprogasti gozdni volkec.

V gorskem svetu, posebno v skalnatih predelih, si pajki iščejo zavetja pod skalami. In če so le-te dosti velike in je pod njimi kaj suhih prostorčkov in votlinic, bomo v njih prav verjetno našli kakega pajka. Tako živi pod skalami prav na vrhu, ob vrtačah in v njih na severozahodni strani gorski lijakar (*Coelotes alpinus*); to je velik temnosiv pajek, samica je dolga tudi 15 mm. Ta lijakar je značilen za naše gorske

vrhove v Julijcih, Kamniških Alpah in Karavankah (v zadnjem času so ga našli tudi v Karnijskih Alpah). Ratitovec je doslej njegovo najnižje nahajališče. Ker je Ratitovec tudi povezan z odkritjem tega gorskega pajka, naj se nekoliko pomudimo pri njem. Prvič sem ga našel prav na vrhu Storžiča (2132 m), bila je samica. Dobrih 14 dni kasneje (8. 8. 1966) pa sem na svoje veliko presenečenje našel samice iste vrste tudi na Ratitovcu. Ene so varovale jajčne zapredke, okoli drugih pa so gnetli celo že mladiči. Prav ta rod pajkov sodi med tiste redke osmeronožce, kjer samice ne varujejo samo zapredkov z jajčeci, temveč varujejo in negujejo celo mladi zarod. Čeprav sem prevrnil ne malo kamnov, mi ni uspelo dobiti tudi samca, ki bi bil za določanje morebitne nove vrste izredno pomemben.

Naslednje leto sem odkril to vrsto še na Prisojniku, Gamsovcu, Triglavu, Krvavcu, vendar samca nisem našel. Pač pa sem na Ratitovcu razen samic ujel še tri nezrele samce in jih vzel domov. Pridno sem jih krmil z muhami in 25. junija so se vsi trije zadnjič levili in pred seboj sem imel tri zrele samčke z značilnim izrastkom na predzadnjem členku drugih pipalk (sl. 39 — 5). Tako se je leta 1972 vključil ta naš pajek tudi po zaslugi Ratitovca v množico 25.000 doslej opisanih pajkov.

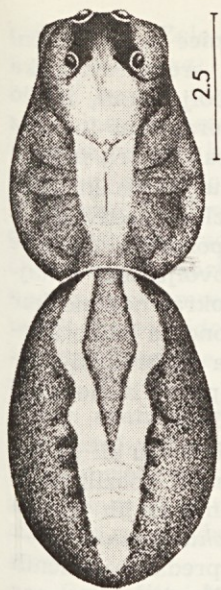
Že na videz je lahko prepoznati pajke rakovičarje (Thomisidae). Ti mirno žde na listju ali cvetju in z dolgimi trnastimi sprednjimi nogami preže na žrtve. Kot volčki tako se tudi rokavičarji pri svojem lovu zanašajo na dobro razvite oči. Na tratah na vrhu Ratitovca živi eden najpogostejših predstavnikov te družine: navadni rakovičar (*Xysticus cristatus*). Na rjavkastem glavoprsju ima po sredi svetlo viličasto risbo, po sredini širokega in ploščatega zadka pa se vleče temno obrobljena nekaki smrekici podobna svetla risba. Seveda bomo tega rakovičarja pogosteje srečali na dolinskih travnikih.

Na vrhu Ratitovca živi poleg omenjenih kar velikih volkcev, lijakarjev, rakovičarjev še cela vrsta manjših, dva do

tri milimetre velikih pajkov baldahinarjev (Linyphiidae). To je ena najobsežnejših pajčjih družin. Pod slečevimi grmiči si spleta majhne baldahinčkom podobne pajčevinice gorski baldahinarček (*Leptyphantes monticola*). Imamo ga lahko za pravega gorskega predstavnika, saj domuje na tratih najvišjih gorskih grebenov v vseh Alpah. Kot vsi baldahinarji tudi ta visi na spodnji strani majhnega baldahinčka; trebušna stran, ki je obrnjena k svetlobi, je temnejša, zgornja navzdol obrnjena pa svetlejša. Tako je tudi pri tem gorskem predstavniku: zadek je zgoraj po hrbtni strani siv, po trebušni pa temen. V vdolbinicah in jamicah med travo si spleta mrežice skoraj črn 2 mm velik baldahinarček *Meioneta rurestris* in stožčastoglavi baldahinarček (*Bolyphantes alticeps*); ime je dobil po stožčasti, z laski porasli glavi, kakršno imajo samčki (sl. 7). Pajek sam je okoli 4 mm velik in svetel: glavoprsje je rjavkasto, zadek pa sivkast s poševnimi temnimi progami ob strani. Ta baldahinarček si spleta že kar velike baldahinčke tudi nižje med bukovjem. Ob strmi stezi proti vrhu Ratitovca so ob koncu poletja prav lepo vidne njegove pajčevinice, seveda, preden je sonce pobralo z njih jutranjo roso.

Za trenutek se ustavimo še na travnatih košenicah na poti s Češnjice proti Prtovču. Približno na sredini te poti drži markirana bližnjica po travnatem pobočju. V vdolbinicah med travo si spletajo različni majhni pajki pajčevinice, ki jih šele rosa napravi očitne. Med temi komaj slabega pol dm² velikimi pajčevinami bomo lahko opazili nekatere zelo goste sive in kar trdne. Spreda jih 3 do 4 mm velik dolgozobi baldahinar (*Tapinopa longidens*); čeljusti, prve pipalke so opremljene z dolgimi zobmi, odtod ime (sl. 8). Pod to gosto pajčevinasto streho tiči sivkasti pajek in preži na plen. Pod to strešico pa tudi svatuje, ko pride jesen. Razen baldahinar-

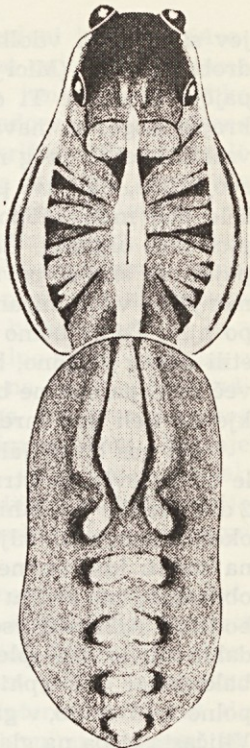
Sl. 39. Pajki Ratitovca: 1 bodičasti volkec, 2 čokati volkec, 3 gozdni stražar, 4 dvoprogasti gozdni volkec, 5 zunanja stran desnega pedipalpa z značilnim lopatastim izrastkom pri alpskem lijakarju. Foto K. Narobe, narisal A. Polenec

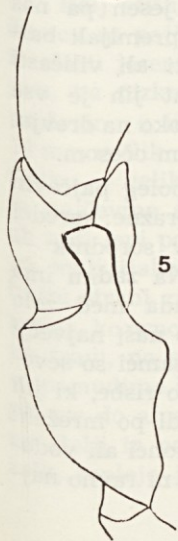
1

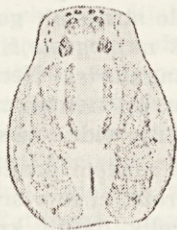
2

3

5

4

jev si v takih vdolbinicah spletajo pajčevinice tudi različni drobni pajčki (Micryphantidae — največja srednjeevropska pajčja družina). Ti drobni osmeronožci so bolj čokati, imajo krajše noge, so navadno temni, navidez skoraj črni in brez vsakih svetlih prog na zadku. Seveda ima vsak od teh pajkov svoje ime, na prvi pogled se pa zde človeku vsi enaki. Res, šele pod mikroskopom se nam pokažejo razlike predvsem v plodilnih organih. Za nas je pa važno še spoznanje, da žive pajki res skoraj povsod, da se nekateri zadovolje tudi z najmanjšimi vdolbinicami med travo, da nemalokrat hodimo kar po njih. Če pa bomo takega drobnega osmeronožca lahko uvrstili celo v družino, bo to že veliko. Če je na pajčevinici preveč rose, pajčka ne bomo našli na njej, pač pa ga bomo našli kje na tleh pod mrežico ali v neposredni bližini.

Ko nas bo peljala pot od Češnjice proti Prtovču ali pa šele od Prtovča po strmem bregu, bomo spomladi opazili kake 2 dm² velike baldahinčkom podobne pajčevine, ki jih spreda okoli 5 mm velik kljukast baldahinar (*Linyphia clathrata*) — na zadku ima temne kljukice. Najraje jih spreda na sončnih obronkih, na vresju kje ob robu gozdov. Na jesen pa nas bodo ob naši poti vse tja do strnjenih gozdov spremljali baldahinčki, ki jih spleta naš najpogostejši odglati ali viličasti baldahinar (*Linyphia triangularis*). Nemalokrat jih je vse polno med travo, v grmovju, pri tleh pa tudi visoko na drevju. Viličasta risba na glavoprslju je vidna že s prostim očesom.

Jeseni bomo srečali na nizkem grmičevju poleg pajčevin baldahinarjev še svojske mreže, ki so v sredini prazne: spredel jih je dober centimeter velik daljni križevčev sorodnik — jesenski ali mrežasti pajek (*Meta reticulata*). Na zadku ima mrežasto risbo na rumenkasti podlagi in spada med zelo znane pajke križevce (Araneidae); med njimi so naši največji pajki, saj merijo nekatere samice tudi 20 mm, samci so seveda dokaj manjši. Za te pajke niso značilne samo risbe, ki jih imajo na zadku, temveč jih lahko spoznamo tudi po mrežah: kako goste so, koliko prečk imajo, ali ležijo pokonci ali vodoravno. Čeprav je navadni križevac najbolj znan, ni ravno naj-

bolj pogost. Zelo običajen je na primer zeleni križevac (*Aranea cucurbitina*), le pol cm velik zelenkast pajek, ki ga bomo komaj opazili med zelenjem. V maju in juniju bomo lahko videli majhne kot dlan velike navpične, vodoravne ali poševne mrežice, včasih kar v večjem listu. Ta križevac je kaj malo izbirčen, svoje lovilne naprave si spređa kjerkoli, samo da je zelenje. Ob lesenih plotovih, kozolcih, skednjih, starem zidovju se zelo rad naseli ploščati ali šesteropikasti križevac (*Aranea sexpunctata*). Če ne prej, na Prtovču bomo lahko našli njegove mreže, ki imajo le kakih 20 prečk. Pajka samega pa ne bomo videli, čez dan tiči skrit v bližnji špranji, le s krempljcem ene noge je s posebno signalno nitko povezan z mrežo. Če bomo imeli malo sreče, bomo na jesen videli tudi dober centimeter velikega kvadratastega križevca (*Aranea quadrata*) z bledo ali celo vinsko rdečim zadkom. Najraje pređe mreže na kakem bukovem grmu, slab meter od tal; pajek sam pa si pod listom spređe skrivališče, od koder pelje signalna nitka do mreže. Vse tja do gozdne meje ga bomo srečevali.

Bolj očitne kot so pajčevina baldahinarjev in mreže križevcev so pajčevine nekaterih lijakarjev (*Agelenidae*); poleti in zlasti jeseni srečujemo na senožetih, med travo, med vresjem, na nizkem grmičevju tudi pol metra velike vodoravne pajčevine z lijakastim skrivališčem, v katerem preži 10 do 14 mm velik rjav pajek s svetlimi poševnimi progami na zadku — veliki lijakar (*Agelena labyrinthica*). Nekoliko manjše pajčevine spređa na podobnih sončnih pobočjih, ki jih je ob naši lepi poti na Ratitovec nemalo, bližnji sorodnik velikega, mali lijakar (*Agelena similis*); po rjavo rdečem pasu na trebušni strani zadka ga lahko ločimo od velikega sorodnika. Sedaj, ko smo se nekoliko seznanili s pajki na vrhu, ob poti na travi, na senožetih, na grmovju in deloma tudi v gozdu, se pomudimo še malo v gozdu, ki nas bo spremljal od Prtovča pa vse do alpskih trat. Večji del gozdnih pajkov živi na tleh, na stelji in pod njo. Tod imajo več hrane, več različnih žuželk, topleje je in tudi bolj vlažno. Tudi ko pride zima in

zapade sneg, je pod steljo, v votlinicah med steljo in pod njo še vedno življenje. Še več, nekateri pajki se prav pozimi počutijo najbolje in celo svatujejo. Med najbolj pogoste gozdne pajke uvrščamo temnega lijakarja (*Coelotes inermis*), ki je čokat, temen, okoli 13 mm velik pajek, navidez prav podoben alpskemu lijakarju z vrha. Pod listjem, kamenjem si skoplje rov, v katerem se konča pajčevinasta cevka, v kateri tiči pajek. Zelo pogosten je tudi lepi šesterookec (*Harpactea lepida*). To je zelo vitek pol centimetra velik pajek s temno rjavim glavopršjem in svetlo sivim zadkom. Živi med steljo in pod njo in pod mahom. Povsod, v vsej doslej pregledanih gozdovih na loškem ozemlju živi temačni baldahinarček (*Lepthyphantes tenebricola*). Temu svetlonogemu, sicer pa temnemu okoli 3 mm velikemu pajčku ni težko najti temačnih prostorčkov pod drevjem, grmovjem ali med koreninami. V rovih pod steljo pa žive za ljubitelja in poznavalca pajkov najzanimivejši predstavniki. Ti pajki ne marajo svetlobe, kot je ne marajo jamski pajki. So svetli, enakomerno blede rjavkasti, spadajo med baldahinarje in visijo na drobnih vodoravnih pajčevinicah, ki jih spredajo v rovih. Nekateri od teh, ki so na Ratitovcu zelo pogosti, žive tu in tam tudi na Češkoslovaškem in v Nemčiji, (tak je *Lepthyphantes lepthyphantiformis* = *L. pisai*), drugi (*Centrophantes crosbyi*) je znan doslej samo iz Slovenije, tretji (*Troglohyphantes vicinus*), ki sva ga pred leti opisala z znanim češkim strokovnjakom Fr. Millerjem, pa je zaenkrat znan samo z Ratitovca in njegove bližnje okolice.

Seveda smo se pomudili le pri nekaterih največjih in najbolj pogostnih pajkih, ki jih bomo srečali na naši poti na Ratitovec. Toda tudi če ne bomo videli ravno pajka samega, naj nam bodo tudi vsakovrstne pajčevine od preprostih majh-

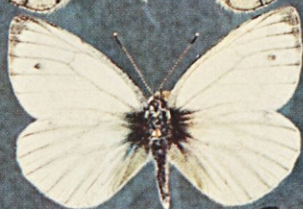
Sl. 40. Metulji Ratitovca: 1 črni apolon ♂, 2 črni apolon ♀, 3 planinski repični belin ♂, 4 planinski repični belin ♀, 5 rjavček (*Erebia medusa*), 6 laponski rjavček, 7 alpski pisanček, 8 ognjeni cikinček ♂, 9 modrin ♂, 10 veliki modrin ♂. Foto K. Narobe

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

nih pajčevinic v vdolbinicah in jamicah med travo pa do čudovitih mrež dokaz, da žive pajki skoraj povsod. Srečali jih bomo, le z odprtimi očmi in srcem se moramo podati na pot.

Metulji Ratitovca

V naš predalpski svet škofjeloškega hribovja sodi tudi Ratitovec, ki mu daje prav orografska razgibanost poseben čar. Prav tako razgibana pa je tudi njegova živa narava, bujno rastlinstvo, izredno pestra vegetacija in seveda tudi od vseh teh činiteljev odvisno živalstvo. Žuželke so od vseh najštevilnejše in metulji tisti, ki jim prav vsi obiskovalci gora zaradi njihove lepote posvečajo največ pozornosti. Zato jim bomo tudi mi pri opisovanju te imenitne gore in njene okolice posvetili obširnejše poglavje. To bomo storili tudi zato, ker se v zadnjem času vedno bolj širi krog občudovalcev žuželk — entomologov. Med njimi so taki, ki žuželke le opazujejo, drugi, ki jih fotografirajo, največ pa je zbiralcev in med njimi se jih večji del navdušuje za metulje. Vsem bomo ustregli z natančnejšim opisom in seznamom najimenitnejših vrst, ki so značilne ali kako drugače zanimive za opisovano področje, še posebno pa navdušenim metularjem — lepidopterologom.

Ratitovec je skrajni južnovzhodni podaljšek Spodnjih Bohinjskih gora. Ves ta gorski hrbet se bolj proti severu zaključuje z obširno Jelovico in je povezan neposredno z Julijci. Ratitovec se dviga nad Selško dolino in ga omejuje še Soriška dolina na eni in Dolina Češnjice na drugi. Proti severu pa se spušča v dolino Save Bohinjke. Taka geografska in še bolj orografska slika daje vse po-

Sl. 41. Metulji Ratitovca: 1 rdeči ovnič, 2 rmanov ovnič, 3 kosteničev ovnič, 4 pedic, 5 navadna zlatica, 6 planinski pedic, 7 veliki kosmatinec, 8 skalna sovka, 9 alpinska sovka, 10 sovka (*Autographa bractea*), 11 sovka (*Euchalcia variabilis*). Foto K. Narobe

goje za razvoj zelo različnega rastlinskega pokrova, od katerega zavisi tudi zelo različna in bogata metuljska favna. Precejšnje višinske razlike od vznožja v Selški dolini, približno 500 m, do vrhov, najvišji 1666 m, daje tudi po vertikalni razširjenosti možnosti, da letajo ne samo nižinske, temveč tudi montanske, subalpinske in nad gozdno mejo po vrhovih, tudi prave alpinske vrste. Zato se ni čuditi, če je vsa favna, še posebno pa metuljska tako pestra in tudi količinsko bogata. V katerem koli času od zgodnje pomladi pa tja do pozne jeseni bomo lahko opazovali metulje. Ko bodo vrhovi Ratitovca še pod debelo snežno odejo, bo po njegovih nižjih pobočjih že vse živo, predvsem prezimelih metuljev, kot so pogrebec, oba koprivarja, dnevni pavlinček, pa letale bodo tudi prve zorice. Največ pa jih bomo videvali v poletnih mesecih od junija do avgusta. To velja zlasti za dnevnike. Nočni metulji se zelo dobro skrivajo in le dobri poznavalci njihovih navad in dobri opazovalci jih bodo zagledali sedeče na drevesnih deblih in v višjih predelih tudi po skalah. Marsikatelega nočnika pa bomo splašili iz trave, še več pa jih bo vzletelo iz grmovja in dreves, če bomo klatili s kako primerno palico. Dnevnike nam ne bo težko loviti. Potrebujemo le dobro metuljarsko mrežo, še nekaj drugih rekvizitov, kot so usmrtilniki, pinceta itd., pa precej spretnosti in lovske sreče. Na tak način bomo ujeli tudi splašene nočne metulje, med katerimi bodo prevladovali razni pedici. Precej težko pa bo spoznati vso drugo nočno favno, ki je celo nekajkrat številnejša od dnevne. Veliko načinov nočnega lova poznamo, vendar se zdaj ne bomo seznanjali z njimi. Lepidopterologi jih poznajo in vedo, da so zahtevnejši, ker morajo žrtvovati dobršen del noči in imeti sodobna UV svetila in še marsikaj.

Pri spoznavanju metuljske favne na Ratitovcu moramo vedeti, da vsa njegova področja niso enako bogata. Favna na severni strani, ki je pokrita s širnimi gozdovi, ni tako bogata in pestra, kot je na južni, kjer se med gozdnimi predeli z jasami vrinjajo travniki vseh vrst, da ti nad gozdno mejo preidejo v prave planinske trate, da so tu obširna skalnata

področja z melišči itd. Tako na severni strani ne bomo dobili posebno veliko dnevnikov, bo zato pa nočni lov uspešnejši, zlasti pedicov in tudi sovč bo veliko. Južna in južno-vzhodna pobočja in sami goli vrhovi pa nam bodo dali obilno bero dnevnih metuljev.

Metuljska favna nekaterih sosednih gora, precej nižjega Lubnika in že kar planinskega Blegoša, je dosti dobro poznana. Tam smo ugotovili blizu 700 vrst metuljev (makrolepidopterov). To je slaba polovica vseh pri nas na Slovenskem ugotovljenih vrst. Z nadaljnjim raziskovanjem bo moč odkriti še nekaj deset vrst. Za Ratitovec pa smo že do sedaj zabeležili dobrih 750 vrst, čeprav raziskovanja še niso končana. Ta višek več kot 50 vrst navržejo v prvi vrsti najvišji alpski predeli z mnogimi subalpinskimi in s presenetljivo številnimi pravimi alpskimi vrstami. Sicer pa so si favne vseh teh bližnjih gora zelo enake. Prevladujejo srednjeevropske vrste. Pravih južnih in tudi orientálnih vrst skoraj ni. Ker je svet gorat, najdemo tudi precej severnoevropskih vrst, glede na višinsko razširjenost pa je zelo veliko montanskih vrst. Ugotovili smo, da v vsem našem predalpskem svetu živi kakih 900 vrst metuljev. Poznanih 750 vrst z Ratitovca ali preko 83 % vseh možnih dokazuje izjemno bogato favno metuljev.

Pričnimo pregled metuljev Ratitovca z dnevniki (Diurna). Ti so najbolj opazni, pa tudi metuljarji se največ ukvarjajo z njimi. Veliko jih je, ki zbirajo le dnevnike. Če sledimo praktični sistematski razdelitvi metuljev, bomo začeli z družino jadrancev (Papilionidae). Prav gotovo so to eni naših najlepših metuljev in niso nikjer pogosti, vendar tu ne manjkajo. Jadrance (*Iphiclides podalirius*) bomo dobili le v nižjih predelih, lastovičarja (*Papilio machaon*) pa tudi na samih vrhovih, ko jih obletavajo. Le na redkih mestih, kjer raste hranilna rastlina petelinčki (*Corydalis*), leta v juniju črni apolon (*Parnassius mnemosyne*) (sl. 40—1, 2). Njegov sorodnik, dosti lepši gorski apolon (*Parnassius apollo*) je bil še do nedavnega precej pogost. Zdaj pa postaja vedno redkejši in ga opazimo le še na nekaj redkih mestih pod južnim, težko dostopnim

ostenjem. Zaradi nezadržnega izginjanja so ga zavarovali z zakonom.

Belini (Pieridae) so tudi tu zelo razširjeni. Ne le znani škodljivci kot sta kapusov in repni belin (*Pieris brassicae* in *P. rapae*), ter nekateri zelo lepi rumeni belini, kot citronček (*Gonepteryx rhamni*) in zlate osmice (*Colias*), sta tu pogosta tudi dolinski repični belin (*Pieris napi*) in planinski repični belin (*Pieris bryoniae*), ki leta le v enem zarodu nad 1400 m od junija dalje (sl. 40 — 4, 5).

Od vznožja pa do vrhov Ratitovca so zelo razširjeni pisančki (Nymphalidae). V to družino najlepših dnevnikov spadajo dobro poznani dnevni pavlinček (*Inachis io*), ki je tu zelo pogost, redka pa sta veliki koprivar (*Nymphalis polychloros*) in pogrebec (*Nymphalis antiopa*). Kadar se masovno selita, sta izredno pogosta tudi admiral (*Vanessa atalanta*) in osatnik (*Pyrameis cardui*). Z malo sreče, in če bomo lovili ob pravem času, bomo dobili tudi oba izpreminjevavčka. Mali (*Apatura ilia*) leta konec junija ob vrbovju, veliki izpreminjevavček (*Apatura iris*) pa od sredine julija. Na vseh travnikih kar mrgoli najrazličnejših pravih pisančkov (*Melitaea*). Skoraj vse slovenske vrste dobimo in v najvišjem planinskem delu, v pasu ruševja, ujamemo lahko tudi redko vrsto pisančka (*Euphydryas intermedia wolfensbergeri*) (sl. 40 — 7), ki smo jo doslej odkrili le na nekaj mestih v Julijcih in Karavankah. Kar smo povedali za pisančke, velja tudi za bisernike. Od vseh je najzanimivejši planinski mali bisernik (*Boloria pales*), ki leta le na najvišjih planinskih tratah.

Okarji (Satyridae) so najštevilnejša družina dnevnikov. Veliko vrst leta tudi na Ratitovcu in med njimi je nekaj prav zanimivih in izrazitih alpskih vrst. Prevladujejo travniške vrste, nekaj pa je takih, ki se drže grmovja in gozdov. Taki sta povsod in tudi tu redki vrsti *Aphantopus hyperanthus* in grmovni okar (*Hyponephele lycaon*). Le v montanskem pasu, nad 1000 m, poseda po skalah (= petrofilna) *Dira petropolitana*. Najznačilnejši predstavniki vseh planinskih predelov in tudi naše gore pa so iz rodu gorskih rjavčkov (*Erebia*). Ti so

razširjeni od nižin do najvišjih skalnih trat. Prevladujejo travniške vrste, redkejše so grmovnate oziroma gozdne, med alpskimi pa so tudi petrofilne — take, ki sedajo po skalah. Nižinska je npr. *Erebio aethiops*, v nižjih in višjih legah leta *E. medusa* (sl. 40 — 5), gozdni sta *E. ligea* in *E. euryale*, ki živi le na robu gozdne meje. Izraziti planinski vrsti pa sta *E. pronoe obscurior* in laponski rjavček (*E. pandrose*), ki je prava boreoalpinska petrofilna vrsta (sl. 40 — 6).

Predstavniki družine modrinov (Lycaenidae) so manjši metulji, zato pa zaradi kovinskih barv samcev toliko bolj opazni. Sem štejemo tudi živo rdeče cekinčke in repate, barvno ne tako živahne repkarje. Na Ratitovcu je zelo veliko vrst modrinov. Izključno planinskih vrst ni med njimi, so pa tri, ki se v najvišjih legah pojavljajo v konstantni alpski obliki. To je modrin *Cyaniris semiargus* (sl. 40 — 9) in dva cekinčka *Paleochrysophanus hippothoe* ter *Heodes tityrus*. Do višine približno 1400 m jih najdemo v nominatni, nad to pa v alpski obliki f. *alpina*. Vse travnike in gozdne jase oživlja v juliju krasni ognjeni cekinček (*Heodes virgaureae*) (sl. 40 — 8). Od redkejših modrinov omenimo še dva, ki sta tudi na Ratitovcu razširjena na ozko omejene biotope: *Maculineaalcon* je modrin vlažnih travnikov, sorodni *Maculinea arion*, ki je naš največji (sl. 40 — 10) modrin, pa ljubi suhe, skalnate travnike.

Med dnevnike so vtaknili, ker letajo podnevi, tudi debeloglavce (Hesperiidae). Ti pa razvojno ne sodijo sem. Na Ratitovcu dobimo kar precej vrst, vendar so vse razširjene tudi drugod.

Vešci ali somračniki (Sphingidae) so skoraj vsi selci (migranti) in jih večinoma, vsaj obdobje, dobimo tudi na Ratitovcu. Vsi selci imajo dobro razvito sesalo (rilček) in jih bomo opazili, kako obletavajo in vtikajo sesalo v cvetove z dolgimi cvetnimi vratovi (različne klinčnice, itd.), bodisi podnevi kot velerilec (*Macroglossum stellatarum*) ali čemrljevec (*Hemaris fuciformis*), bodisi v mraku kot slakov vešček (*Herse convolvuli*), škodljivi borov vešček (*Hyloicus pinastri*), mlečkar (*Celerio euphorbiae*), črtalasti vešček (*Celerio lineata livornica*) in

oba pujska ali vinska veščeca, mali (*Deilephila porcellus*) in veliki (*Deilephila elpenor*). Ostale somračnike, ki nimajo tako razvitega sesala in ne priletavajo na cvetove, bomo najlaže ujeli na luč. Prav nič ne bomo presenečeni, če bodo prileteli večerni pavlinček (*Smerinthus ocellata*), topolov veštec (*Laot-hoë populi*), še bolj nas bo razveselil smrtoglavc (Acherontia atropos). Smrtoglavc je tudi selec in je pogostejši le kako leto v poznih jesenskih mesecih.

Gosenice veliko vrst in družin metuljev se na svojstven način zapredejo v značilne zapredke. Zato te metulje imenujemo prelce. Vendar je to zelo širok pojem in je skupina prelcov v širšem smislu (*Bombyces*) zelo heterogena, umetna sistematska skupina, ki obsega vrsto družin. Metulji so srednje veliki, nekaj jih je izredno velikih in imajo tudi značilne kosmate gosenice. Od veliko vrst lažje najdemo gosenice kot pa metulje. Gosenice se povečini hranijo z raznimi listavci in so mnoge od njih, zlasti če se zelo razmnože, tudi škodljive. Taka škodljivca delata škodo tudi tu. Sta iz družine Lymantridae, smrekov prelec (*Lymantria monacha*) in gobar (*Lymantria dispar*).

Med najlepše prelce sodijo kosmatinci ali medvedki (Arctiidae). Pri njih prevladujejo rdeče, rumene in modre barve, kar je sicer redkost. Od vseh najlepši, največji in najredkejši je bil ujet tudi pod Ratitovcem, veliki kosmatinec (*Pericalia matronula*) (sl. 41 — 7). Po cvetnih koških bomo našli sedeči še dve vrsti, obe sta živopisani, prva je rdeči prapor (*Panaxia dominula*) druga pa španec (*Panaxia quadripunctaria*). Le na višinskih tratah nad 1300 m pa bomo splasili iz trave drobnega planinskega medvedka (*Endrosa irrorella*) in trpotčevega kosmatinca (*Parasemia plantaginis*).

Precej neobičajni prelci so ovniči (Zygaenidae). Vsi njeni predstavniki so namreč heliofilni; to se pravi, da letajo podnevi in jih zlahka zagledamo sedeče po glayincih, grintavcih in raznih košaricah. Velikokrat jih dobimo kar več vrst na enem razcvetju. So živopisanih barv in prevladuje rdeča, tudi modra, zlatice (*Ino*) pa so kovinsko zelene ali modrikaste.

Redkokje dobimo toliko vrst kot prav na Ratitovcu. Največ jih leta v juniju. Naša barvna slika 34 prikazuje 4 najznačilnejše vrste: rdeči ovnič (*Zygaena purpuralis* (sl. 41 — 1), rmanov ovnič (*Zygaena achillae*) (sl. 41 — 2), kosteničev ovnič (*Zygaena loniceræ*) (sl. 41 — 3) ter navadna zlatica (*Ino manni*) (sl. 41 — 5).

Kranjski ovnič zasluži že zaradi znanstvenega imena, da ga omenimo (*Zygaena carniolica*). Leta kasneje v juliju in tudi tu ni redek.

Le na luč bomo lahko dobili še nekatere druge prelece, na primer srparje (Drepanidae), hrbitožke (Notodontidae), med katerimi je po zanimivi dolgonogati gosenici znan bukov prelec (*Stauropus fagi*), pa kamelni prelec (*Lophopteryx camelina*), razni viličarji (*Cerura* in *Harpyia*) itd.

Naš največji metulj iz družine nočnih pavlinčkov (Saturnidae) veliki nočni pavlinček (*Saturnia pyri*) je sicer južnoevropski metulj, vendar ga dobimo tudi v Selški dolini pod Ratitovcem. Njegov manjši sorodnik mali nočni pavlinček (*Saturnia pavonia*) pa sploh ni redek. Zanimivo je, da se je tudi pod Ratitovec že pred desetletji razširil priseljeni veliki japonski sviloprejec, jamamaj (*Antherea yamamai*) in ni v avgustu nikakršna redkost pri lučeh. Tudi daljni sorodnik pavlinčkov, rjavi pavlinček ali beli t (*Agria tau*) je tu pogost. Leta v listnatih gozdovih v dopoldanskem času že od aprila naprej. Kot v mnogih gorskih dolinah tako opazamo tudi tukaj melanistične oblike (f. *ferrenigra* in druge).

Kokljice (Lasiocampidae) so srednje veliki metulji z zelo lepimi kosmatimi gosenicami, od katerih so tiste, ki se hranijo z listavci, lahko tudi škodljive. Metulje dobimo le na luč, dosti laže pa njihove gosenice. Naj omenimo le dve najbolj škodljivi vrsti: prsteničarja (*Malacosoma neustria*) in borovega prelca (*Dendrolimus pini*).

V to umetno skupino prelecev uvrščajo sistematiki tudi nekaj družin, ki razvojno pripadajo veliki skupini tako imenovanih metuljčkov (Mikrolepidoptera). Med njimi so tudi

družine z zelo velikimi metulji. Taki so lesovrti (Cossidae), katerih gosenice vrtajo v živem lesu, kot vrbov zavrtač (*Cossus cossus*) in hruškov ali kostanjev zavrtač (*Zeuzera pyrina*). Od zavrtačev (Hepialidae), katerih gosenice žive v koreninah zelnatih rastlin, pa so za Ratitovec zelo značilne tri alpinske vrste: hmeljev prelec ali zavrtač (*Hepialus humuli*) in sorodni vrsti *H. carna* in *H. fusconebulosa*. Majhni, celo zelo drobni metuljčki so vrečkarji (Psychidae). To so po načinu življenja precej izjemne žuželke. Gosenice žive v značilnih zelo različno zgrajenih vrečkah. V njih se tudi zabubijo in šele samci, ki so praviloma krilati, izlezejo in aktivno letajo, vendar zelo kratek čas, nekateri le nekaj ur. Samice največkrat ostanejo v vrečki, le izjemoma zlezejo iz nje in kopulirajo na vrečki. Vse so nekrilate in so pri nekaterih vrstah komaj še podobne odraslim žuželkam, najmanj še metuljem. Med vrečkarji je precej izrazitih planinskih vrst. Nekaj smo jih ugotovili tudi za višje lege Ratitovca, npr. *Melasina melana*, *Sterrhopteryx standfussi*, *Fumea raiblensis* itd. Žal pa so še slabo raziskana družina, tako kot tudi steklokrilci (Aegeriidae), katerih gosenice žive v srži stebel, korenin in tudi v lesu. Metulji pa zelo posrečeno posnemajo razne druge žuželke, posebno kožokrilce.

Med vsemi metulji najštevilnejša družina so sovke (Noctuidae), ki je tudi na Ratitovcu nedvomno zastopana z največ vrstami. Ker jih lahko ugotovimo le z uspešnimi nočnimi lovi na luč in tudi na vabo v vseh letnih časih, jih zagotovo še nismo prav vseh odkrili. Zlasti težave so z lovom v višjih predelih, kjer lahko pričakujemo še veliko subalpskih in alpskih vrst, ko je potrebno prinesti med drugim s seboj tudi električni agregat ali dobro propansko svetilko za kličkaj uspešen lov, dovolj zgovorno dokazujejo, koliko raziskovalnega dela še čaka metuljarje tudi na Ratitovcu. Od nekako 200 vrst sov, ki jih lahko predvidevamo za to področje, je že znanih nekaj redkejših vrst. Prav vseh seveda ne moremo naštevati. Težava pa je tudi v tem, da za vse te sicer zelo zanimive vrste nimamo domačih imen. Kljub vsemu bomo našteali nekaj planinskih vrst, ki jih sicer poznamo le iz Julij-

cev, Karavank in Kamniških planin in ki potrjujejo močan alpski značaj Ratitovca. Taka alpinska sovka, ki leta podnevi po cvetovih sleča (*Rhododendron*) je *Discestra marmorosa microrodon* (sl. 41 — 9). Heliofilne so še nekatere sovke iz poddružine gam (Plusiinae), vendar vse rade prilete tudi na lovne svetilke. Razen navadne game (*Autographa gamma*), ki je najznačilnejši selilec, so še sorodne alpinske oz. subalpinske *Euchalcia variabilis* (sl. 41 — 11), *Autographa bractea* (sl. 41 — 10) in *Autographa chryson*. Med take, ki jih lahko najdemo sedeče po cvetovih, najraje po koških raznih košaric (Compositae) štejemo tudi montansko *Chersotis cuprea* in migrantski vrsti ozimna sovka (*Scotia segetum*) ter travna sovka (*Scotia exclamationis*), ki sta škodljivki. Z dobrim opazovanjem zaklonjenih skalnih površin bomo odkrili že podnevi precej izrazitih petrofilnih alpskih vrst. Vse imajo izredno dobro varovalno barvo v belo sivih odtenkih. Najznačilnejše so *Epipsilia grisescens*, *Chersotis margaritacea*, *Scotia simplonia*, *Amathes ashworthii candelarum* (sl. 41 — 8), *Hadena caesia*, *Eremodia gilva* itd. Lov na luč pa tudi na vabo, na katero večina sovok še posebno rada prihaja, nam bo dal v nižjih predelih še več novih vrst. Tudi take, ki jih poznamo od povsod, pa so redke ali lepe, da se jih vedno razveselimo. To so največje sovke — trakarji (*Catocala*), od katerih je modri trakar (*Catocala fraxini*) prav gotovo najiminenitnejši. Pogostejši so rdeči trakarji *C. elocata*, *C. promissa*, *C. nupta* in drugi. Zelo značilne montanske do subalpinske sovke so iz rodu *Apamea* kot *A. sublustris*, *A. crenata*, *A. scolopacina* itd. Tu smo odkrili tudi redke sovke *Hyppa rectilinea*, *Cuculia campanulae*, *Callierges ramosa*, na iglavce vezano *Panthea coenobita* in še mnoge druge. Naš seznam zgolj znanstvenih imen bi bil z nadaljnjim naštevanjem preobširen.

Ostane nam še ena, na vrstah ne dosti manj številna družina, pedici (Geometridae). Ime so dobili po gosenicah, ki se premikajo, kot bi merile pedi. Za ratitovško območje jih poznamo preko 100 vrst, pa še zdaleka nismo izčrpali vseh možnosti za odkrivanje novih. Pedici so sicer nočni metulji. Pod-

nevj jih aktivno leta le malo, kot npr. panterček (*Venilia macularia*). Veliko jih oživi proti večeru in v prvem mraku. Na vabo prilete le redki in tudi luč privabi razmeroma malo vrst. Precejšen del jih bomo ulovili s plašenjem. S tolčenjem po travi, po rastlinju, grmovju in s stresanjem debel večjih dreves jih bomo splašili in vsaj nekaj prestregli v lovilno mrežo. Tak lov je kar precej zahteven in naporen, še zlasti na takih terenih, kot so strmine na Ratitovcu. Vendar se nam bo dobro obrestovalo. V vsakem času bomo dobili veliko vrst teh sicer majhnih, pa res lepih metuljčkov, ki jih zbirajo in raziskujejo le redki lepidopterologi. Zato so tudi pri nas in tudi za Ratitovec še slabo poznana družina. V našem opisovanju se bomo torej omejili le na nekaj značilnejših vrst. V vseh primerih gre za gorske, oziroma planinske vrste, ki so sicer razširjene tudi drugod v našem alpskem svetu. Veliko takih alpskih vrst je iz širšega rodu *Cidaria*: *C. caesiata*, *C. cyanata*, *C. turbata* (sl. 41 — 4), ki je boreoalpinska vrsta. Tudi med drobnimi evpitecijami sta dve značilni alpski vrsti: čemerikov pedic (*Eupithecia veratraria*) in *E. fenestrata*. Izključno planinski pedici so iz rodu *Psodos*. Na Ratitovcu letata dve vrsti: *Psodos alpinata*, ki je povsem črn, in oranžno črni *P. quadrifaria* (sl. 41 — 6). Oba letata podnevi in posedata po slečevih cvetovih. Tako kot pri sovkah je tudi pri pedicah precej petrofilnih vrst, ki imajo vse tudi dobro sivkasto varovalno barvo. Taki so prav vsi predstavniki iz rodu *Gnophos* in ni jih malo. Le v najvišjih predelih sedé po skalah *Gnophos serotinaria*, borovničev pedic (*G. myrtilata*), po travi pa se podnevi preletavajo rumeno črni rajbelski pedički (*Isturgia limbaria rablensis*). Na lovno svetilko nam bodo zelo številno prileteli še drugi pedici iz rodu *Gnophos*. Nočni lov kje nižje ali v sami dolini pa nam bo zbirko pedicev povečal še z mnogimi vrstami, od katerih so nekatere res imenitnih barv in oblik, kot so: zelenček (*Geometra papilionaria*), podobna zelena vrsta, ki živi v iglastih gozdovih (*Ellopija fasciaria prasinaria*), veliki rumeni bezgov pedic (*Ourapteryx sambucaria*) z repki kot lastovičar, potem čudovito izrezani pedici iz rodu *Enno-*

mos, *Selenia*, in npr. kar že ime pove — dvozobi pedic (*Gonodontis bidentata*).

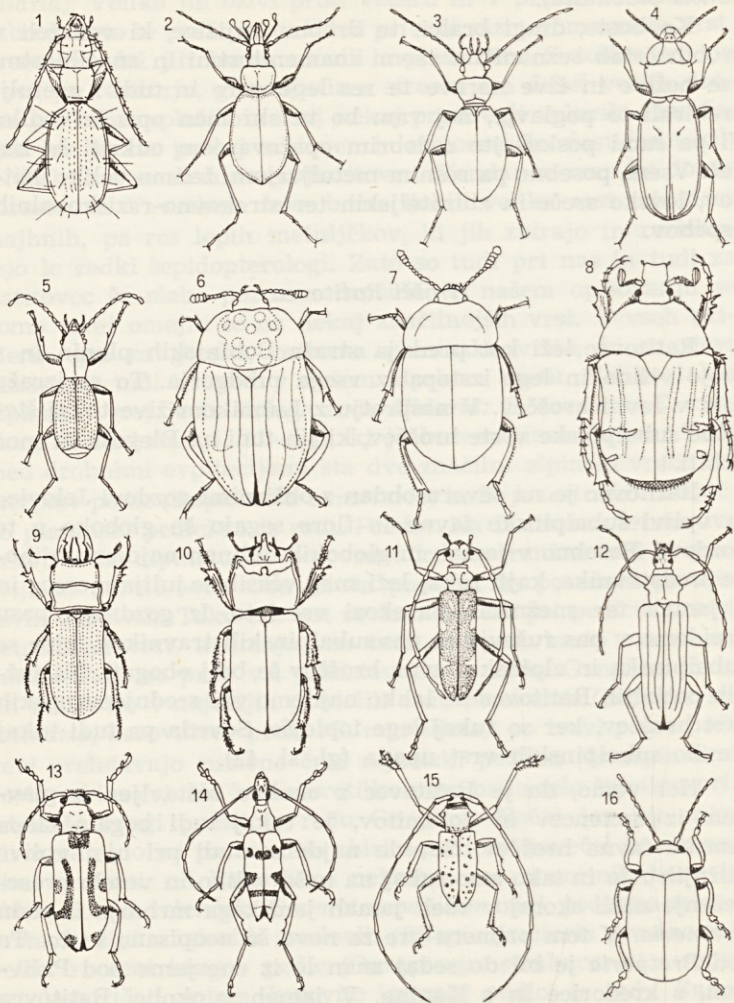
Ko boste, dragi bralci, te drobne knjižice, ki vas želi v grobih črtah seznaniti z vsemi znamenitostmi in značilnostmi vse nežive in žive narave te res lepe gore in tudi z metulji prebirali to poglavje, naj vam bo ta skromen opis le vodilo. Vi pa sami poskušajte z dobrim opazovanjem odkriti še kaj več. Vsem, posebno pa resnim metuljarjem, želimo veliko užitkov, lovske sreče in zbirateljskih ter strokovno-raziskovalnih uspehov.

Hrošči Ratitovca

Ratitovec leži kot prednja straža Bohinjskih planin in s svojo višino in lego izstopa iz vsega predgorja. To se izraža tuid v favni hroščev. V nasprotju z Lubnikom žive tukaj številne subalpinske vrste hroščev, ki jih tudi na Blegošu ni moč dobiti.

Ratitovec je na severu obdan z obširnimi gozdovi Jelovice in vplivi subalpinske favne in flore segajo še globoko v te gozdove. Posebno v jamah in globokih dolinah najdemo njihove predstavnike, kajti tukaj leži sneg včasih še julija meseca in v jamah ter snežnicah pa skozi vse leto. Iz gozdnega pasu preidemo v pas ruševja in pas subalpinskih travnikov, kjer se subalpinska in alpinska favna hroščev še bolj obogati. Na južnih pobočjih Ratitovca že lahko najdemo več srednjeevropskih vrst hroščev, ker so tukaj lege toplejše. Seveda pa tudi tukaj število subalpinskih vrst upada (gl. sl. 42).

Ker vemo, da je Ratitovec z okolico sestavljen v glavnem iz apnencev in dolomitov, je tukaj tudi bogata slepa jamska favna hroščev. Seveda najdemo tudi pri njej vplive bližnjih Alp in tako smo tukaj na naše veliko in veselo prese-
nečenje našli skoraj v vseh jamah jamskega mrharja iz rodu *Pretneria*. V tem primeru gre za novo še neopisano vrsto. Ta rod *Pretneria* je bil do sedaj znan le iz ene jame pod Pršivcem, s kredorice in s Kanina. V jamah v okolici Ratitovca

živita še dve vrsti slepih jamskih mrharjev *Oryotus micklitzii*, ki žive le v jamah z nizko temperaturo v predgorju Alp in v Alpah samih, ali v snežnicah in ledenicah ter *Aphaobius milleri*. Slednja vrsta je tukaj zelo redka. V jamah pod Ratitovcem, na Pečani in bližnjih gozdovih Jelovice najdemo tipično alpinsko vrsto *Nebria diaphana bohiniensis*, ki živi sicer le v gorah ob snežiščih in vedno nad gozdno mejo. Na Ratitovcu je nismo našli nad gozdno mejo. V teh jamah živita še dve vrsti jamskih brzcev iz rodu *Anophthalmus* in to *A. micklitzii*, ki se loči od drugih oblik te vrste. Menimo, da je to nova podvrsta. Drugi sorodnik je *Anophthalmus besnicensis*, ki je opisan iz Bidovčeve luknje pri Besnici in živi tudi po jamah na Jelovici. V jamah pod Ratitovcem najdemo tudi pretežno jamsko vrsto *Antisphodrus schreibersi*.

Pod kamni, ki so globoko zakopani v bukovih gozdovih severnega in južnega pobočja Ratitovca, živijo tudi slepe vrste krešičev in mrharjev. Od krešičev sta endemni vrsti *Anophthalmus bohiniensis* in *Orotrechus longicornis*. Posebno slednja vrsta je pri nas zelo redka. Od slepih mrharjev najdemo tukaj še dve vrsti *Bathyscia montana* in *Bathysciola silvestris*, obe sta zelo majhni (2 mm).

Brzci (Cicindelidae) žive na sončnih pobočjih Ratitovca. Ob poteh bomo našli poljskega brzca (*Cicindela campestris*) in njegovega gozdnega sorodnika *Cicindela sylvicola*. Obe vrsti sta aktivni od maja do konca junija.

Med krešiči (Carabidae) najdemo veliko zanimivih vrst. Ratitovec ima že zelo bogato subalpinsko in tudi alpinsko

Sl. 42. Hrošči Ratitovca: 1 *Orotrechus longicornis*, 4 mm; 2 *Cychrus caraboides*, 18—20 mm; 3 *Leistus piceus*, 7,5 mm; 4 *Notiophilus biguttatus*, 3,5 mm; 5 *Aptinus bombardae*, 9,5—15 mm; 6 *Oeceoptoma thoracica*, 16 mm; 7 *Necrophilus subterraneus*, 8 mm; 8 *Cetonia aurata*, 14—20 mm; 9 *Ceruchus chrysomelinus*, 11—16 mm; 10 *Sinodendron cylindricum*, 12—16 mm; 11 *Xylosteus spinolae*, 14—18 mm; 12 *Toxotus cursor*, 16—30 mm; 13 *Evodinus clathratus*, 9—18 mm; 14 *Strangalia maculata*, 14—20 mm; 15 *Monochamus sutor*, 15—24 mm; 16 *Chrysochloa cacaliae*, 7,5—10 mm. Narisal J. Bole

favno krešičev. V bukovem subalpinskem gozdu, ki leži nad Torko, poznamo sledeče vrste: *Carabus carinthiacus*, *C. germari savinicus* (Vijoličasti krešič), *C. creutzeri*, *Cychrus attenuatus carniolicus*, *Notiophilus biguttatus*, *Leistus nitidus*, *Leistus piceus*, *Nebria dahli*, *Trechus quadristriatus*, *Molops piceus*, *Molops elatus*, *Pterostichus unctulatus*, *Pt. schmidti*, *Pt. jurinei*, *Pt. variolatus variolatus*, *Pt. mühlfeldi*, *Abax ovalis*, *Stomis rostratus*. Večina naštetih vrst je specifična za slovenski alpski predel.

V toplejših pobočjih nad Torko živijo še *Aptinus bombardata*, *Abax ater*, *A. ovalis*, *Molops elatus*.

Travniki okoli koče na Ratitovcu imajo med krešiči v glavnem samo še subalpinske in alpinske vrste. Te so: *Carabus carinthiacus*, *C. creutzeri*, *C. convexus*, *C. germari savinicus*, *Cychrus attenuatus carniolicus*, *C. caraboides*, *Leistus nitidus*, *Notiophilus palustris*, *Nebria dahli*, *Trechus alpicola*, *Trechus croaticus*, *Licinus hoffmannseggi*, *Harpalus marginalis*, *Molops piceus*, *Abax beckenhaupti bohiniensis*, *Pterostichus jurineri*, *Pt. mühlfeldi*, *Pt. schmidti*, *Pt. variolatus variolatus*, *Pt. unctulatus*, *Pt. ziegleri* (alpinska vrsta), *Calathus melanocephalus*, *Calathus micropterus* in *Amara* sp.

V hladnih in vlažnih gozdovih pri Pečani in v višjih predelih Jelovice živijo sledeče vrste krešičev: *C. creutzeri*, *C. irregularis*, *C. germari savinicus*, *Nebria diaphana bohiniensis*, *N. dahli*, *Pterostichus jurinei* (najpogostejša vrsta), *Pt. schmidti*, *Pt. mühlfeldi*, *Pt. variolatus variolatus*, *Pt. unctulatus*, *Molops piceus*, *Stomis rostratus*, *Abax beckenhaupti bohiniensis*, *Cychrus caraboides* in *C. attenuatus carniolicus*.

Tudi sosednji Kosmati vrh ima podobno sestavo karabidov — krešičev, kot jih ima sam vrh Ratitovca, le da smo tukaj našli še vrsto *Dyschirius rotundipennis*.

Od mrharjev (Siphidae) smo o slepih vrstah že govorili. V gozdovih in travnikih najdemo vrste, ki imajo oči dobro razvite. Omenimo le nekatere: *Necrophilus subterraneus*, *Oeceptoma thoracica* in hrošče grobarje iz rodu *Necrophorus*.

Številne vrste ima družina kratkokrilcev (Staphylinidae) in od njih naštejemo le nekatere običajnejše vrste in rodove: *Staphylinus fossor*, *St. caesareus*, *S. olens*, rod *Philonthus* z več vrstami, rod *Paederus*, *Anthophagus*. V jamah najdemo tudi dve vrsti *Atheta spelaea* in *Omalium validum*.

V gozdu in nad gozdno mejo najdemo pogosto tudi hrošče v obliki kroglic imenovane Bhyrridae. Opis teh hroščev je že v vodniku za Lubnik. Tukaj najdemo montansko vrsto *Bhyrrus gigas* in njene druge sorodnike.

Pikapolonice (Coccinellidae), ki žive na odprtih mestih na travnikih in ob robu gozdov, so tukaj zelo pogostne, vendar imamo le običajne vrste, kot so: sedempikčasta pikapolonica (*Coccinella septempunctata*), *Adalia bipunctata*, *Anatis ocellata* in druge.

Krasnikov (*Buprestidae*) doslej še nismo našli. Na posekanih deblih lahko pričakujemo rodove *Chrysobotris*, *Eurythyrea*, *Dicerca* in na cvetovih regrata in drugih košarnic rodove *Anthaxia*, *Agrilus*, *Trachys*, itd.

Pokalice (*Elateridae*) so na Ratitovcu tudi zanimive. Poleg običajnih nižinskih vrst, kot so *Brachylacon murinus*, *Corymbites purpureus*, *C. tessellatus* in rodovi *Selatosomus*, *Elater*, *Athous*, *Limonius*, *Melanothus*, žive tukaj še subalpinske vrste iz rodu *Corymbites*. Najpogostejša je vrsta *Corymbites cupreus*, ki ima glavničaste tipalnice in je kovinsko zelene ali vijoličaste barve. Slednjo vrsto bomo našli v juniju, ob sončnih dneh te pokalice letajo po zraku, drugače pa sedijo v travi.

Od mehkokrilec (šuštarjev) (*Cantharidae*) so v najvišjih legah že prave subalpinske vrste, kot so *Cantharis tristis*, *C. violacea*. Seveda pa ne manjkajo tudi običajne vrste iz nižjih leg. To so *Cantharis rustica*, *C. obscura*, *C. fusca*, itd. Na Ratitovcu so tudi večji sorodniki iz rodu *Rhagonycha*.

V juniju in začetku julija bomo ob večerih opazili na Ratitovcu letajoče lučke, in videli bomo, da tukaj žive tudi kresnice (*Lampyridae*). Samice teh hroščev so brez kril in ne letajo. Ždijo v travi in tam čakajo na samčke. Predvsem

pogostna je vrsta kresnice *Phausis splendidula*, ki je manjša in ima rdeč vratni ščit. Redkejša in večja je njena sorodnica *Lampyrus noctiluca*.

Tudi travnice (*Meloidae*) najdemo na Ratitovcu. Zanimiv je razvoj teh hroščev. Ličinke žve v gnezdih čmrljev in so neke vrste paraziti.

Med kozlički (*Cerambycidae*) srečamo podobne vrste kot na Lubniku, manjka pa več nižinskih vrst. Od subalpskih vrst dobimo v višjih legah le vrsto *Evodinus clathratus*. Živita tudi montanski vrsti *Xylosteus spinolae* in *Saphanus piceus*. Obe vrsti najlaže dobimo na vabe z vinskim kiscom, ki jih tudi uporabljamo za krešišče. Po cvetovih in kobilnic bomo našli *Rhagium bifasciatum*, *R. mordax*, *Toxotus cursor*, *Pidonina lurida*, *Acmaeops collaris*, *Gaurotes virginea*, *Leptura rubra*, *L. dubia*, *L. fulva*, *L. sanguinolenta*, *Strangalia maculata*, *S. bifasciata*, *S. melanura*, *Clytus arietis*, *Judolia cerambyciformis*, *Obrium brunneum in druge*. Na posekanem smrekovem lesu dobimo kozličke *Monochamus sartor*, *M. sutor* in *Tetropium castaneum*. Na bukovem lesu, posebno na skladovnicah bukovih cepanic pa alpskega kozlička *Rosalia alpina* in tesarjevega sorodnika *Acanthoderes clavipes*.

Rastlinojedi hrošči so tudi lepenci (*Chrysomelidae*). Na Ratitovcu imajo tudi izrazite gorske predstavnike, predvsem omenimo tri lepe gorske vrste *Chrysochloa cacaliae*, *C. liturata* in *C. speciosissima*. Na listih zlatega klobuka in kranjske lilije bomo našli rdečega hrošča *Crioceris merdigera*, pod kamni številne vrste rodu *Chrysomela* (*C. staphylea*, *C. rufa*, itd.), v nižjih legah pri Torki pa še lepi vrsti *Chrysomela fastuosa* in *C. menthastri*. Najbližji sorodniki lepencov so bolhači (*Halticidae*). Tukaj smo našli precej vrst, so znani rastlinojedci, in če se namnože, delajo škodo.

Rogači (*Lucanidae*) živijo na Ratitovcu, vendar le manjši sorodniki našega največjega rogača (*Lucanus cervus*). Nekoliko večji je *Dorcus parallelipedus*, manjši pa so *Systemocerus caraboides*, *Sinodendron cylindricum* in *Ceruchus chrysomelinus*. Vse omenjene najdemo najlaže v trhljem lesu,

kjer poteka tudi njihov razvoj. Odrasle osebkje dobimo vedno pozimi, ko iščemo tudi krešiče, ki v takem lesu prezimujejo. V trhlem štoru ali panju, kjer najdemo en primerek, jih je po navadi vedno več, zato moramo biti pri takem delu vztrajni.

Skarabeji (Scarabaeidae) nimajo na Ratitovcu značilnih predstavnikov. Posebnih gorskih vrst, razen tistih iz rodu *Aphaobius*, ni, žive pa tudi vrste, ki višinsko niso opredeljene. V nižjih predelih pri Torki ali na Prtovcu bomo našli še majskega hrošča (*Melonontha melonontha*), na travnikih pa njegove manjše sorodnike *Phyllopertha horticola*, rodova *Rhizotrogus* in *Amphimallus* in vrsto *Sericea brunnea*, na cvetovih pa sorodnika zlate minice (*Cetina aurata*), *Potosia cuprea* in manjše vrste *Valgus hemipterus*, rod *Oxythyrea* in vrsto *Tropidonota hirta*. Ob gozdnih robovih se pojavljata na cvetju habati minicam sorodni vrsti, *Trichius fasciatus* in *Gnorimus nobilis*.

Ostaneta nam še dve skupini hroščev, ki sta za določevanje bolj komplicirani. Prva skupina so rilčkarji (Curculionidae) in tudi na Ratitovcu bomo našli prave gorske vrste iz rodu *Otiorrhynchus* (*O. dubius*, *O. schmidti*, *O. tagenioides*). Od gozdnih omenimo vrsto *Otiorrhynchus niger*, ki je lahko tudi velik škodljivec. Na listih velike mrtve koprive, lapuha ali repuha je zelo pogostna vrsta *Otiorrhynchus gemmatus*, ki ima črna krila posejana z zelenimi pikami. Na sveže posekanih smrekovih hlohlih najdemo rilčkarja *Hylobius piceus* in *H. abietis*. Na listih bukev in drugih listavcev žive majhni zeleni in rjavi rilčkarji iz rodu *Polydrosus* in *Phyllobius*, ki imajo zelo kratke rilčke. Pod kamni ali na listih repuha bomo na Ratitovcu našli tudi večjega črnega rilčkarja *Liparus germanus*. Zelo majhni rilčkarji v travi z dolgim rilčkom so predstavniki iz rodu *Apion*.

Zadnja za gospodarstvo zelo pomembna skupina hroščev, ki so po večini škodljivci, so lubadarji (Scolytidae). V Sloveniji je znanih kakih sto vrst. Na smreki in jelki je najbolj

znan smrekov lubadar (*Ips typographus*), vendar so na smreki še druge manjše vrste. Tudi drugi iglavci in listavci imajo svoje posebne lubadarje.

Če primerjamo opis hroščev Lubnika in Ratitovca, vidimo lahko, da ima Ratitovec kot višja gora veliko število gorskih vrst. Gorske vrste so večinoma endemične za naše Julijske Alpe, Karavanke in Savinjske Alpe ter jih ni na Lubniku. Obe gori se ločita tudi po jamski favni, imata pa nekatere slepe vrste skupne. Naše raziskave na Ratitovcu še niso popolne in načrtna raziskovanja bodo še dopolnila naše sedanje znanje o tamkajšnjih hroščih.

Vretenčarji Ratitovca

Na poti na Ratitovec se bomo do Prtovča verjetno pripeljali kar z avtomobilom. Od tu se nam odpira lep razgled na mogočno škofjeloško hribovje, povsod gozdovi, polja, travniki, vmes se stiskajo manjša naselja, sem in tja se z vrha hribov zabadajo v nebo zvoniki cerkva. Ko pa se ozremo proti našemu cilju, je podoba nekoliko drugačna. Skalovje, ki ga zagledamo na levi strani, nam da slutiti, kaj za seboj skriva hrib nad vasjo. Ko že nekaj časa rinemo po gozdni poti navzgor, zagledamo pred seboj svet, ki bi ga komaj pričakovali v taki bližini Škofje Loke: skalovje in stene z melišči, ruševje, pritlikave vrbe, ki poraščajo pobočja, pa spet prave kraške kotanje in planinski pašniki vse do vrha. Da, nismo se zmotili: zašli smo v pravi alpski svet.

Pogovorimo se o vretenčarjih, ki jih utegnemo srečati na naši poti. Popestrili bodo že tako lep sončen dan ali pa nam bodo v tolažbo v turobnem dežju. Skupaj smo že bili na Lubniku, kjer smo si ogledovali različne vretenčarje. Večino od njih bomo srečali tudi na poti na Ratitovec. Ker pa se bomo podali precej više, v čisto drugačen svet, bomo srečali številne nove vrste, ki jih do sedaj nismo poznali. So še prav posebno zanimive; živijo v težjih življenjskih pogojih, ki so posledica

večje nadmorske višine, in nanje so se morali prilagoditi med razvojem. Zato bomo vrstam, ki jih bomo na novo srečali, skušali posvetiti nekoliko več pozornosti.

Z dvoživkami se bomo srečali predvsem v vlažnem in deževnem vremenu, ko lazijo okoli in ni nevarnosti, da bi se jim posušila vedno vlažna koža. V nižjih predelih bomo naleteli na krastače z značilno bradavičasto kožo in izrazitimi zaušesnimi žlezami. Prav take zaušesne žleze ima tudi navadni močerad, katerega bomo srečali v gozdu in ga takoj prepoznali po črno rumeni barvi. Če pa se bomo v deževnem vremenu potikali v večjih višinah, nam bo pot prekrizal nekoliko manjši in povsem črn planinski močerad (*Salamandra atra*). Med vsemi našimi dvoživkami ga dobimo najvišje v gorah, kar mu omogoča njegova posebnost v osebнем razvoju. Dvoživke so glede razvoja vezane na vodo, v njo odlagajo jajca, iz katerih se razvijejo paglavci. Kasneje se preobrazijo v odrasle živali, ki gredo lahko na kopno. Planinski močerad pa je glede razvoja postal neodvisen od vode. Jajca se namreč razvijajo kar v telesu matere, in sicer od vsega velikega števila jajc navadno dva. Za hrano črpata ostala jajca, ki se ne razvijajo, se v telesu preobrazita in končno samica poleže dva mladiča, ki sta povsem podobna odraslim osebkom, le da sta manjša. Tak način osebnega razvoja je osvobodil planinskega močerada vode. Zato lahko živi visoko v gorah, kjer ni primernih voda, kamor bi odlagal svoja jajca.

V mlaki malo pod planinsko kočo bomo videli planinskega pupka (*Triturus alpestris*), ki ga takoj ločimo od močeradov po tem, da je veliko manjši, nima zaušesnih žlez, rep v prečnem prerezu pa ni okrogel, ampak je s strani sploščen in z njim se lahko spretno poganja pri plavanju. Od ostalih pupkov ga ločimo najlažje po barvi spodnje strani, ki je od rumenkaste do oranžne ali rdeče barve, nikakor pa nima tu temnih peg ali lis. Zgornja stran je navadno sivkasta, pri samcih lahko skoraj črna. Samcem v času svatovanja zraste vzdolž hrbta in repa kožni greben, ki na korenu repa ni prekinjen.

V isti mlaki bomo zgodaj spomladi prav gotovo naleteli na sekulje (*Rana temporaria*); te odlagajo jajca v velikih kopučah, nato pa zapustijo vodo in se potikajo po travnikih in gozdovih. Zaradi barve kože sodijo v skupino rjavih žab, od vseh žab pa so razširjene najdalj na sever in najvišje v gore.

Medtem ko dvoživke srečujemo predvsem v dežju, bomo na plazilce naleteli v toplem vremenu, ko sončna pripeka ni prehuda. Takrat se umaknejo v svoja skrivališča, čeprav se jim ne more posušiti koža, ki je brez žlez in je pokrita z roževinskimi tvorbami, luskami in ploščicami.

V nižjih predelih bomo spet naleteli na pozidne kuščarice (*Lacerta muralis*), ki se najraje zadržujejo blizu stavb ali skalovja, kjer spretno plezajo. So pretežno rjave barve, pri samcu je predvsem v času razmnoževanja spodnja stran živo rjavo rdeče obarvana in ima črne pege. Na pašnikih okoli koč bomo spoznali zelo zanimivo živorodno kuščarico (*Lacerta vivipara*), ki je prav posebno prilagojena na hladne predele. Že ime pove, da je živorodna, lahko bi rekli, da mladiče skoti. Jajca se namreč v telesu matere razvijajo tako dolgo, da tu počijo in iz njih zlezejo mladiči, ki gredo nato iz telesa matere. In prednost takega razvoja? Če bi kuščarica v hladnem podnebju gora odložila jajca v zemljo, se zaradi pomanjkanja toplote ne bi nikdar razvila. Tako pa jih nosi s seboj v svojem telesu, v jasnem vremenu gre na sonce, ko pa zahladi, jih »odnese« v skrivališče v zemlji, kjer je temperatura višja. Živorodnost ji omogoča, da živi visoko v gorah, kamor ne pride nobena druga naša kuščarica.

In še enega predstavnika kuščaric bomo srečali: to je slepec. Vedno znova nas začudi spoznanje, da to ni kača, čeprav je brez nog. V to se hitro prepričamo, če ga pogledamo od bliže. Najbolj zanesljiva znaka, ki nam potrđita, da je slepec kuščar, sta oko, ki ima premakljivo žmurko, in dolg rep, ki je daljši od ostalega telesa.

Od kač si oglejmo dva predstavnika, ki nimata mnogo skupnega, čeprav sta si na zunaj in po vedenju podobna. To

sta smokulja (*Coronella austriaca*) in navadni gad (*Vipera berus*). Neprijetna zamenjava bi bila, če bi namesto nestrupene smokulje, zagrabili za gada (sl. 43)! Zato bo še najbolje, da oba pustimo na miru. Oba sta pretežno rjavkasta (nekateri gadi so lahko črni!), vendar ima gad vzdolž hrbta izrazito temno verigo, medtem ko je pri smokulji le nakazana iz številnih temnih peg, pa tudi glave nima tako ploščate in srčaste oblike kot gad. Mlade smokulje so spodaj rahlo rožnate. Če smokuljo vznemirimo, se včasih zviije podobno kot gad in svareče piha.

Najbolj obsežna skupina vretenčarjev so prav gotovo ptiči. Vso pot jih bomo srečevali in poslušali njihovo oglašanje. Že takoj na Prtovču in vso pot po Selški dolini bomo lahko opazovali lastovke, ki zidajo svoja gnezda na poslopjih. Če bomo bolj natančno pogledali, bomo videli, da sta dve različni vrsti. Kmečka lastovka (*Hirundo rustica*), z dolgim škarjastim repom, rdeče rjavim grlom in brez beline na zgornji strani, dela gnezda predvsem po hlevih in ob tramovih v gospodarskih poslopjih. Gnezdo je zgoraj odprto po vsej širini. Po drugi strani pa mestne lastovke (*Delichon urbica*) delajo gnezda najraje pod napušče streh, vhodi vanje so okrogle luknje na zgornji strani. Mestne lastovke so precej manjše, značilna sta bela spodnja stran in snežno bela trtica.

Blizu hiš se zadržujejo tudi bele pastirice (*Motacilla alba*) z značilno belo-črno in sivo barvo ter zelo dolgim repom, s katerim neprestano nihajo. Gnezdo naredijo najraje v kamnitih škarpah ali kaki drugi primerni vdolbini v zidu ali na strehi.

Že v okolici hiš bomo naleteli na prve predstavnike sinic. Tu gnezdita velika sinica (*Parus major*), največja naša sinica z značilno črno progo od grla čez sredino prsi do trebuha (sl. 44 — 2), in plavček (*Parus caeruleus*), ki ima edini od sinic plavo teme. Obe vrsti bomo srečali še nekoliko višje v gozdu, kjer bodo začeli postajati vse pogostejši meniščki (*Parus ater*), z belimi lici in belo liso na temenu ter čopaste sinice (*Parus cristatus*) s špičastimi čopkami na glavi. In končno bomo vi-

soko v gozdu naleteli še na gorske sinice (*Parus montanus*), preproste sivkaste sinice s črno kapico, ki žive vse do zgornjega roba gozda (sl. 44 — 4).

Ko bomo opazovali meniščke visoko v vejevju, bodo našo pozornost pritegnili kraljički, naši najmanjši ptiči. Ker se zadržujejo visoko v krošnjah, se bodo izdajali s svojim oglašanjem, videli pa jih bomo le težko. Vso pot v gozdu jih bomo lahko poslušali, dober poznavalec ptičev pa bo po njihovem napevu hitro ugotovil, da v tem predelu živita obe pri nas živeči vrsti (*Regulus regulus* in *R. ignicapillus*).

Gozd ob poteh na Ratitovec pa skriva še številne druge vrste. Nizko v podrasti se zadržujejo taščice, ki neumorno smukajo po tleh in po grmovju, in vmes gostolijo svojo melanholično pesem. Prepoznamo jih najlaže po opečnato rdečih prsih.

Kjer bodo gozdna tla najbolj razdrapana in kjer bo ležalo s koreninami prevrnjeno drevje, bomo prav gotovo srečali palčka (*Troglodytes troglodytes*), oziroma bo sam pritegnil našo pozornost s svojo izredno glasno pesmijo. Ko ga bomo zagledali, kar ne bomo mogli verjeti, da to poje res on, drobcen rjavkast ptiček, s kratkim repom, ki ga drži pokonci dvignjenega.

Ob poti se bodo oglašale tudi razne penice, ki večidel dneva neutrudno prepevajo. Srečali bomo predvsem črnoglavke (*Sylvia atricapilla*), z značilno črno kapo pri samcu in rjavo pri samici. Zadržujejo se predvsem v gozdu in na njegovem robu. Ko pa bomo prišli iz gozda, bomo v ruševju zaslišali brolico ali sivoglavo penico (*Sylvia curruca*). Je preprost sivo rjav ptič, s sivo glavo in nekoliko temnejšim pasom od kljuna proti očem.

Bližnji sorodnik penic je tudi vrbja listnica (*Phylloscopus collybita*), droban sivo zelen ptiček, ki z glasnim cip-cap nanzanja, kje si je z družico spletel gnezdo. Pogosti so v gozdu vse do pasu ruševja.

V gozdu bodo opozorili nase tudi ščinkavci (sl. 44 — 3) in kalini; pri obojih debel kljun izdaja semenojeda. Kalini imajo

značilno črno kapo in belo trtico, spodnja stran je pri samcu rdeča (sl. 44 — 1), pri samici bolj sivkasta.

Ob robu gozda bomo zagledali ptiča, ki nas prvi hip spominja na škrjanca. Pojoč zleti z drevesa kvišku in nato z zateglimi glasovi ter z razširjenimi perutmi in repom počasi pada navzdol in večkrat pristane v travi. To je drevesna cipa (*Anthus trivialis*), ki je pretežno rjavkaste barve, na spodnji strani izrazito temno lisasta, trebuh pa ima umazano bel. Ko pa bomo prišli na pašnike blizu planinske kočice, bomo tam videli cipe vriskarice (*Anthus spinoletta*), ki naseljujejo naše najvišje gorske pašnike. Tudi one so pretežno rjave barve, vendar spodnja stran v času gnezdenja ni lisasta. Ko zletijo pred nami s tal, se oglašajo z značilnim cip-cip.

Na pašnikih ob koči gnezdijo tudi kupčarji ali belorepci (*Oenanthe oenanthe*), ptiči vrabčje velikosti, zgoraj sivi, spodaj rjavkasto beli, lisa čez oči, rep in peruti so črni, trtica pa značilno bela. Imajo visoke noge, stojijo precej vzravnano in to najraje na nekoliko dvignjenem kamenju ali skalah.

Ob robu gozda, v mlajših sestojih smrek in v ruševju gnezdijo sive pevke (*Prunella modularis*), ki po barvi še najbolj spominjajo na nekoliko temnejše majhne vrabce, le da so bolj lisaste in imajo špičast kljun. Kadar pojejo, sedijo na izpostavljenem mestu, navadno na vrhu manjše smreke.

Precej večji od dosedaj omenjenih ptičev so predstavniki različnih drozgov. V nižjih predelih bomo srečevali nam dobro poznanega kosa, bolj v gozdu pa se zadržuje cikovt (*Turdus philomelos*), ki je enotne rjavkaste barve, spodaj temno pegast, kadar zleti pa vidimo značilno rumeno rjavo obarvane pazduhe. Poje navadno zgodaj zjutraj in proti večeru v vrhovih najvišjih smrek. Pesem je tako privlačna za naše uho, da ga nekateri narodi imenujejo kar »drozg pevec«. Slabši pevec je precej večji carar (*Turdus viscivorus*), ki ima temne pege na spodnji strani veliko bolj izrazite, pazduhe pa ima bele.

Spiska drozgov pa s tem še nismo končali. Predvsem ob zgornji gozdni meji živijo komatarji (*Turdus torquatus*), ki so nekoliko manjši od kosa. Perje samca je črno, vsako pero pa

ima ozek bel rob, tako da je ptič videti precej svetlejši. Čez prsi se vleče širok bel pas, ki je res nekakšen komat. Samica je bolj rjavkasta, komat pa umazano bel.

Na hitro si predstavimo še predstavnike vranov, ki so naši največji pevci. Blizu polj bomo videli sive vrane, bolj v gozdu pa nas bodo hrešče pozdravljale šoje in ostalim prebivalcem gozda naznanjale našo prisotnost. Pri šoji so najbolj upadljiva lepa modra peresa na perutnicah. V poznem poletju in jeseni bomo ob poti naleteli na krekovte (*Nucifraga caryocatactes*), ki so prileteli v nižine na gostijo z lešniki. Veliki so kot šoja, perje je rjavo belo grahasto, pod repom belo, rep kratek, kljun pa močan in dolg. Oglašajo se s prijetno zvencim hreščanjem.

Ko bomo na svoji poti proti vrhu že zapustili gozd, bomo verjetno videli orjaškega, kot oglje črnega ptiča s klinasto oblikovanim repom. To je krokar, naš največji predstavnik ptičev pevcev, ki mogoče gnezdi tudi v stenah ob Ratitovcu.

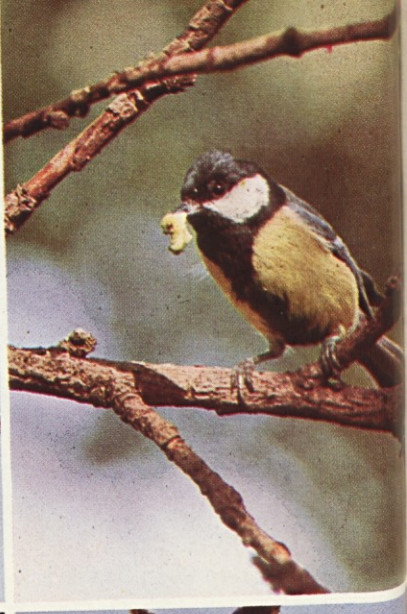
Na vrhu pri planinski koči nas lahko presenetijo s svojim obiskom planinske kavke (*Pyrrhocorax graculus*), ki pogosto priletijo semkaj. So malo večje od šoje, črne, noge imajo mesnato rdeče, kljun pa razmeroma tanek in rumen kot pri kosu.

Na poti skozi gozd bomo srečali tudi razne vrste ptičev, ki so pravi umetniki v plezanju po drevju. Že vseskozi iz doline bomo videli brgleze (*Sitta europaea*), kako plezajo po drevju in iščejo hrano. Med vsemi našimi ptiči, ki plezajo po drevju, lahko samo oni plezajo tudi navzdol. To je zato, ker se pri plezanju ne opirajo na rep kot ostali, ampak se držijo samo z močnimi nogami. Brglez ima kratek rep, dolg špičast kljun, zgoraj je modrikasto siv, spodaj svetlo rjavkast, čez oči poteka črna lisa.

Mogoče bomo prav na tej poti postali pozorni na dolgo-prste plezalčke (*Certhia familiaris*), ki so razmeroma pogosti v gozdu. Majhen sloki ptiček je zgoraj rjavo grahast, spodaj bel, rep je dolg in močan, kljun prav tako dolg, zelo tanek

Sl. 43. Gad. Foto J. Gregori

in narahlo upognjen navzdol. Z njim stika po špranjah, ko v spirali pleza po deblih navzgor.

Izmed žoln so v gozdu veliki detli (*Dendrocopos major*), značilne črno bele barve, pod repom je perje rdeče, prav tako rdeč je tilnik pri samcu, mladiči pa imajo rdečo kapo. Veliko večja je zelena žolna (*Picus viridis*), sivo zelene barve, trtica je rumenkasta, kapa rdeča, od kljuna proti vratu se vleče črna uzda. Mogoče bomo v višjih predelih videli tudi našo največjo žolno, črno žolno (*Dryocopus martius*), ki je velika kot vrana. Je čisto črna, le kapa je živo rdeča, kljun pa močan in s strani sploščen.

V gozdu bomo verjetno srečali še druge ptiče, iz daljave se bo oglašala kukavica, mogoče nam bo pot prekrižal gozdni jereb. Na vrhu pa nas čaka še eno presenečenje. Na Ratitovcu namreč živijo tudi ruševci (*Lyrrurus tetrax*), zanimivi predstavniki naših kur. Samica je rjavo grahasta, rep ima rahlo škarjasto urezan. Samec pa je pravi lepotec: perje je pretežno svetleče črno, peruti bolj rjavkaste, nad očesom se košati rdeča roža, pod repom je snežno bel, zunanja repna peresa pa so ukrivljena navzven (krivci!). Čudovito doživetje je opazovanje ruševcev v porajajočem se jutru, ko grulijo in pihajo, vsi nasršeni »vozijo kočijo« in se med seboj pogosto tudi stepejo.

Baje so na Ratitovcu tudi kotorne (*Alectoris graeca*), naše visokogorske kure, ki postajajo vse redkejše. So golobje velikosti, rjavo sive barve, boki so značilno temno prečno progasti, grlo pa je belo in črno obrobljeno.

Če se bomo ojunačili in šli že v temi v zaklonišče, od koder bomo opazovali ples ruševcev, bomo mogoče še slišali hukanje lesnih sov (*Strix aluco*). Svoj plen, predvsem so to majhni glodalci, lovijo pod okriljem noči in v mraku. Ko se zdani, zdi se kot da jim svetloba izpije moči: obmirujejo v

Sl. 44. Ptiči, ki jih bomo pogosto srečevali na sprehodih na Ratitovcu: 1 kalin, 2 velika sinica, 3 ščinkavec, 4 gorska sinica. Foto

J. Gregori

skritem kotičku in počakajo noči, ko spet odletijo. Pa brez vraževernosti: v razvoju so se prilagodile nočnemu življenju, ker le tedaj lahko nalovijo dosti hrane, od polhov do miši in voluharic, ki ponoči tekajo naokoli in iščejo hrano.

Tudi ujede bomo srečali na svoji poti. Najlažje bomo opazili kanje (*Buteo buteo*), ki pogosto krožijo visoko v zraku in se pri tem mijavkajoče oglašajo. Gnezdijo na visokem drevju.

V stenah ob poteh proti vrhu gnezdijo navadne postovke (*Falco tinnunculus*), sloki predstavniki sokolov z značilno zašiljenimi perutnicami in razmeroma dolgim repom. Pogosto »visijo« v zraku, ko se razgledujejo za plenom, od večjih žuželk, predvsem kobilic, do majhnih glodalcev. Če bomo imeli veliko sreče, bomo videli tudi planinskega orla, ki včasih prileti sem iz triglavskega pogorja. Posebno kadar jadra, se dobro vidijo njegove dolge ravne peruti, ki imajo letalna peresa roke nekoliko razmaknjena kot nekakšne prste.

Poslovimo se od ptičev in si oglejmo še nekatere sesalce, ki jih bomo lahko srečali na poti proti vrhu Ratitovca, seveda spet s predpostavko, da se odpravimo na pot ob različnih letnih in dnevnih časih. V mraku bomo mogoče videli netopirje, ki neslišno plahutajoče letajo in lovijo različne nočne žuželke, predvsem metulje. Čez dan visijo z glavo navzdol obešeni za krempljce v kakšni primerni temni špranji na podstrešjih ali v duplih, zvečer pa se odpravijo na lov.

Tudi jež je bolj prijatelj noči in mraka, navadno ga srečamo zgodaj zjutraj, ko hiti domov z nočne potepije. Ježa ne bomo posebej predstavljali, saj ga vsi dobro poznamo.

Ne bo pa napak, če nekoliko več povemo o rovkah, ki so med ljudmi bolj poznane pod neslovensko popačenko »špičmoh«. Verjetno jih ne bomo videli, ampak bodo nekatere izdale svojo prisotnost z močnimi čivkajočimi ali tihimi cvrčečimi glasovi. Marsikdo misli, da so rovke sorodniki mišitorej glodalci. To pa še zdaleč ni tako, saj se hranijo z živalsko hrano in sodijo v skupino žuškojedov, torej so najbližji

sorodniki ježa! Njihov gobček je zelo dolg in špičast, če bi ga dpri, pa bi videli, da so zobje ostri in približno enako dolgi: torej primerni za držanje in grizenje žuželk.

Med različnimi vrstami rovk, ki živijo pri nas, bomo na Ratitovcu najbolj verjetno srečali malo rovko (*Sorex minutus*). Sodi med najmanjše naše rovke, rep ima sorazmerno dolg, barve je zgoraj enotno rjava in sega ob straneh daleč navzdol proti svetlejšemu trebuhu.

Bolj pestra je družba glodalcev, ki jih bomo srečali na svoji poti. Prva skupina glodalcev so voluharice, ki imajo značilne majhne oči, kratki uhlji komaj kaj gledajo iz dlake, rep pa je sorazmerno kratek. Glede na to, da bomo na naši poti vsaj v spodnjem delu šli v glavnem skozi gozd, omenimo gozdno krtico (*Clethrionomys glareolus*), ki tu živi. Trupa je precej zajetnega, barva hrbta je živo rjava, spodnja stran svetlejša. Boki imajo pogosto sivkast nadah. Ušesa so dobro vidna, rep pa razmeroma dolg. V višjih predelih, kjer so med skalami primerne luknje, živi snežna voluharica (*Microtus nivalis*). Poleg voluharja je to naša največja voluharica z mehkim svetlo sivim kožuščkom, spodaj pa je skoraj bela.

Druga skupina glodalcev so miši, ki imajo izrazito dolga ušesa, oči so velike in izbuljene, rep pa je zelo dolg in skoraj brez dlak. Predvsem v gozdu se zadržuje rumenogrla miš (*Apodemus flavicollis*). Je razmeroma velika, ušesa so prav tako razmeroma dolga, zgornja stran je rdečkasto rjava in se ostro loči od beline spodnje strani. Čez grlo pri nekaterih osebkih poteka rumenkasta proga, vendar to ni pravilo. Bolj na robu gozda in po poljih se zadržuje belonoga miš (*Apodemus sylvaticus*), ki je rumengrli zelo podobna, tako po velikosti kot po barvi. Najbolj zanesljivo jo ločimo po manjših stopalih.

Še enega zanimivega in dobro poznanega glodalca moramo omeniti: to je navadni polh (*Glis glis*). Njegovo domovanje so gozdovi in njihov rob. Starejša so drevesa, bolj sigurno bodo tam tudi polhi, kar dobro vedo polharji, ki jih lovijo v jesenskem času. Polh je razmeroma velik, dlaka je

rjavkasto siva, ušesa izrazita, oči velike, rep pa dolg in gosto poraščen z dolgimi dlakami. S košatim repom lahko dobro krmari, ko skače z veje na vejo.

Kot zadnjega predstavnika glodalcev omenimo še veverico, ki jo takoj spoznamo po košatem repu in čopkih dlak na uhljih. Vsem nam je ljubka in spričo tega kar pozabimo, da izprazni marsikatero ptičje gnezdo in da ponekod na severu delajo veverice velike škode z objedanjem poganjkov drevja.

Med predstavniki zajcev pri nas skoraj povsod srečujemo poljskega zajca. Na pobočjih Ratitovca pa živijo tudi redki planinski zajci (*Lepus timidus*), ki so nekoliko manjši od poljskih in imajo razmeroma kratka, na koncu črna ušesa. Poletna barva je rjavkasta, nekoliko bolj izraziti so sivi toni, rep je svetel. Velika posebnost pa je njegova zimska dlaka: bela je, črne so le konice ušes. To je odlična prilagoditev za življenje v zasneženi pokrajini, kjer tako postane skoraj neopazen in prikrit pred sovražniki. Tudi zadnje noge ima prilagojene za hojo po snegu, saj so velike in močno dlakave, da delujejo kot nekakšne krplice.

Naslednja velika skupina sesalcev so zveri, ki so mesojede, bodisi da lovijo živ plen ali pa se hranijo z mrhovino. Najmanjša naša zver je mala podlasica (*Mustela nivalis*). O njenih lastnostih pove že primerjava, ko za koga rečemo, da je gibčen kot podlasica, krvavo pa to spoznajo miši in voluharice, ko jim sledi v njihove luknje. Barve je svetlo rjave, spodnja stran je bela. Rep je razmeroma kratek in na koncu črn. Male podlasice ponekod pozimi ostanejo rjave, za razliko od zelo podobnega velikega hermelina (*Mustela erminea*), ki je pozimi snežno bel, le konica razmeroma dolgega repa ostane vedno črna.

Prav gotovo pa je med našimi zvermi najbolj poznana lisica. Dlake je rdečkaste, spodaj bela, rep je zelo košat in pri lisjaku na koncu navadno bolj izrazito bel. Kdor bi jo na vsak način rad videl, naj se zgodaj zjutraj ali proti večeru

skrije na primerno mesto in čez čas začne oponašati cviljenje miši ali jok zajca. To je za lisico pravi magnet in uspeh verjetno ne bo izostal.

Na pobočjih Ratitovca pa živijo tudi srne, ki se iz okrilja gozda pomaknejo na travnike in poseke navadno šele proti večeru. Prava posebnost pri srnjaku je njegovo svarilno oglašanje, ki ga imenujemo bokanje in spominja še najbolj na zamolklo lajanje psa. Navadno srnjak zaboka takrat, ko čuti nevarnost, vendar ne ve natančno, kaj mu grozi, ali pa če ga iznenada prestrašimo. Večkrat se zgodi, da se tiho odpravimo zalezovat srnjaka, vendar nas on prej opazi, se neslišno prikrade za hrbet in nenadoma glasno zaboka. In tedaj se ustrašimo prav gotovo bolj kot on!

In končno smo prišli pri naštevanju do gamsa, ki živi v višjih predelih Ratitovca. To je sorodnik antilop, ki naseljuje predvsem naše gorske predele in v svoji prehrani prav gotovo poseblja skromnost. Posebno pozimi, ko se hrani z rastlinami, ki jih izkoplje izpod snega, z lišaji, ki padajo z dreves na sneg, ali pa z vršički vrbovja in drugega grmovja. Poleti so gamsi umazano rjavi, pozimi pa skoraj črni, z vpadljivimi belimi lisami na glavi. Živijo v tropih, razen starih kozlov, ki živijo samotarsko in se tropom pridružijo v prsku na začetku zime. Marsikdo je že slišal za gamsov čop ali gamsovo brado. To so deset in več centimetrov dolge dlake, ki zrastejo kozlom v zimskem času na grebenu hrbta, predvsem nad pleči. Videti starega gamsa pozimi, ko mu dolga dlaka na grebenu valovi v ostrem vetru, je pa spet posebno doživetje.

Z RATITOVCA V DOLINO

Z Ratitovca na Pečano, Pečana in s Pečane skozi Razor nazaj na Prtovč

Nazaj grede sta nam na voljo dve poti: čez Pečano in nato po Razoru na Prtovč ali pa čez Poden, to je najprej proti jugu do severnega obronka Grebel vrha, od tam pa zložno proti vzhodu na Prtovč. Seveda ob tej priložnosti lahko obiščemo še prijazne vasice na južnih obronkih Ratitovca, kamor najbrž sicer zlepa ne bomo zašli.

Pa jo mahnimo to pot čez Pečano in nato po Razoru nazaj na Prtovč. Od planinske kočice se spusti steza proti severozahodu. Na obeh straneh steze so nanizane globoke vrtače in marsikatera od njih se konča v globoko brezno. Apnenec je tu manj dolomitiziran, ker je bil manj podvržen tektonskim dogajanjem. Steza na Pečano je prav prijetna in navadno polna tišine. Po slabih 20 minutah smo že v suhi kraški dolini, posuti z globokimi vrtačami.

Pečana (ok. 1470 m) je obsežna planina severno pod Gladkim vrhom in Altemauirom. Verjetno so v srednjem veku Ratitovec imenovali Pečana, saj je v darilni listini iz 973. leta, s katero je cesar Oton II. podelil Selško dolino freisinškemu škofu, navedeno darovano ozemlje »usque ad Bocsanam« (tja do Pečane). Zato piše Andrejka, da je »Ratitovec prva slovenska gora, ki se omenja v zgodovini srednjega veka«. Nekaj časa so imeli Pečano v najemu Podlončani, za njimi so jo prevzeli v zakup gospodarji iz Nemškega Rovta in Bitenj v Bohinju. Najprej priženejo živino na Bitenjsko planino; ko

tam popasejo, jo ženejo naprej na Pečano. Na Pečano se da pripeljati s traktorjem čez Rovtarico. Planinska pot gre s Pečane čez Ribčevo in Bitenjsko planino.

Če nimamo kaj iskati pri planšarskih kočah, jo mahnimc kar po dolini proti jugovzhodu. Trasa za cesto poteka po južno-zahodnem robu suhe doline, na njej pa moli na površje vse polno žive skale. In na tej predvideni cesti bomo že blizu zo-žene doline spoznali še novo kamnino. Sestavljena je iz različno velikih okroglih do ovalnih obročkasto zgrajenih zrn, ki jim pravimo onkoidi. Obročje, ki so se nanizali okoli ne-

Sl. 45. Na vrhu dolinice Razor se odpre pogled na Gladki vrh, ki na vzhodno stran pada s steno Divji rob. Stena predstavlja strmo prelomno ploskev, ob kateri se je razklal Gladki vrh. Obsežno melišče je precej široka zdrobljena prelomna cona. Botanično pa je to svet meliščnega in naskalnega rastlinstva, na bolj blagih, a osojnih severnih pobočjih so gosti sestoji vrbovja, kjer pa še zmore uspevati gozd, je to subalpinsko bukovje. Foto T. Wraber

kega jedra, so posredovale modrozelenke alge. Takšna kamnina je onkolit (sl. 36). Onkoidi so ponekod tudi okoli dva centimetra veliki, med njimi so manjši, ali pa je največ velikih okoli pol centimetra. Če bomo le malo pozorni, te kamnine ne bomo mogli prezreti, pojavlja pa se tu in tam vse do strme skalne pregrade nad Razorom, to je do Vratc.

Apnenec pa je na omenjeni trasi večkrat tudi kot nakodran s prekinjenimi različno debelimi zvijuganimi pasovi, ki so precej temnejši, kot je ostala kamnina. Tudi te skorjaste prevleke so delo modro zelenih alg, vendar ni bilo izločkov toliko, da bi bili sklenjeni pasovi.

V zoženem delu suhe doline stoje druga poleg druge globoke vrtače, ločene med seboj s par metrov visokimi pregradami. Prav prek teh vrtač po sredini suhe doline se vleče prelom oziroma prelomna cona, ob kateri so vrtače tudi nastale.

Prek skalnate stopnje se spustimo nazaj v Razor. Z vrha stopnje je lep pogled proti zahodu na odžagano razdrapano steno vzhodnega odloma Gladkega vrha, ki mu pravijo Divji rob (sl. 45). Tudi ob vznožju te stene poteka prelom, pod steno je obsežno melišče in prelomna cona je najbrž več deset metrov široka. Stena je še poprek razkosana in ob eni takšni večji razpoki je zdobljena kamnina rdečkasto obarvana.

Ob stezi prek skalnega grebena Vratc v Razor je stena odžagana in prelomno ploskev lahko sledimo več metrov v dolžino. Zasledimo jo lahko še enkrat nižje ob stezi, tam, kjer se steza nato odmakne od stene po melišču proti križpotju. Prelomna ploskev visi strmo proti severovzhodu. Deloma je še celo zglajena v tektonsko ogledalo, njen naklonski kot je med okoli 70 in 80 stopinjami. Odlom Gladkega vrha pa poteka približno pravokotno na to smer.

Od Vratc pelje tudi steza na planino Klom za Kosmatim vrhom in gre naprej čez Ledine na Rastóvko, kjer doseže cesto, ki gre z Rudna v Bohinj. Na Klom so do nedavna gonili živino z Rudna.

Mi pa se spustimo nazaj po Razoru na Prtovč.

Kamninska sestava in geološka zgradba

Skoraj gotovo bomo tudi kdaj izbrali pot z Ratitovca čez Poden proti Prtovču. Za obiskovalce Torke, Zabrda in Ravn pa morda še za koga iz Danj ali Sorice pa je prav ta pot običajna tudi gori grede.

Od planinske kočice se vije steza po planinskem pašniku in kmalu doseže strmi rob Raštlajnarja. Po pašniku so vse povsod razmetani bloki in kosi navidez enolične kamnine, ki seveda moli tudi kot živa skala na površje. Kamnina je tudi tu, kot večinoma drugje po Ratitovcu, zgornjetriasni dachstein-ski apnenec; deloma je gost, deloma zrnat, lahko je pasnat ali pa ooliten oziroma onkoliten. Okamnine so tod za navadnega obiskovalca komajda omembe vredne in ne kaže se spuščati v lov za njimi.

Ko se steza prevesi čez zgornji rob Raštlajnarja, vijuga po skalni strmini v zasekanih Torkarskih ridah južnega roba Raštlajnarja. Ogiba se mogočnih skalnih blokov, ki so se bili od časa do časa odlomili od stene in zgrmeli po strmini. To se dogaja še danes, posebno v pomladanskem času. Ko gledamo kamnino in oblike na njej, bomo že sami spoznali, da se loči od zaobljenih, izžlebljenih in dostikrat na različne načine preluknjanih apnencev Ratitovca. Živa skala, bloki in kosi so ostrorobati, lahko bi celo rekli, da so drobno nasekani. Če pa kamnino prekoljemo, vidimo, da je drobnozrnata in v soncu vsa blesti. To je dolomit ali dolomitizirani apnenec in po pre-perelem površju in na svežem prelomu ne kaže nobenih okamnelih ostankov. Zato naj tod kar opustimo iskanje ostankov davnega življenja. Od časa do časa postojmo in ozrmo so proti strmi kamniti steni Raštlajnarja oziroma proti prepadnim stenam vzhodno in zahodno od steze. Cela vrsta naravnih kamnitih oblik, od skalnih previsov, navpičnih sten, skalnih piramid in polic je na ogled, le redkokje pa vidimo razločne plasti (sl. 46, 47). Ali je ta kamnina iz druge dobe, kot je

Sl. 46. Zelo strme kamnite stene nas spremljajo ob Torkarskih rihah. Foto A. Ramovš

tista na Ratitovcu? Kaže, da je iste starosti, pač pa se je prvotni dachsteinski apnenec po vsem strmem južnem robu Ratitovčevega masiva spremenil pri tektonskih dogajanjih v zrnat dolomitizirani apnenec in nato v zrnat dolomit. Prav na tem robu je kamnina namreč najbolj trpela, ko se je bila velikanska kamnita gmota pomikala od severa proti jugu. Drselo je po mehkejših kamninah, kakršne so v okolici Prtovča in Podlonka ali na Podnu. Pri narivanju se je apnenčeva gmota v čelnem delu lomila, klala in se drobila, apnenec pa se je pri tem spreminjal v dolomit. Strme stene Raštlajnarja (sl. 48) kažejo takó čelo nariva ali vsaj njegovo bližino. Apnenčeve plasti so se pri premikanjih tudi večkrat postavile v strmo lego. Na prelomnih ploskvah se dostikrat vidijo še tek-

tonske drse, ki dokazujejo premikanje enega bloka ob drugem. Dolomit sega tja do zgornjega roba nekdanjega pašnika in je povsod enak.

Na zgornjem robu jase se pokažejo na poti majhne ploščice in drobci temno sive kamnine, ki je večinoma že rumenkasto rjavo ali rjavkasto preperela. Na stezi se kmalu zgubi ostrorobi dolomitni material in tudi to je znak, da v podlagi ni več dolomitov. Tla postanejo glinena, mehka stopnja pa prijetnejša. Tu in tam se pokažejo izpod glinenopeščenih tal droba, glineni skrilavec ali drobnozrnat peščenjak, to je prav takšne kamnine, ki smo jih spoznali na poti s Prtovča proti Razoru. Pripadajo tudi istemu pasu, ki se vleče od vzhoda po južni strani Goča v smeri proti Torki. Po teh mehkejših

Sl. 47. Narava je ustvarila pri nenehnem preoblikovanju zemeljskega površja najrazličnejše oblike v strminah Raštlajnarja. Slikano s steze po Torkarskih ridah. Foto A. Ramovš

Sl. 48. Čelo proti jugu narinjenega Ratitovca na mehkejši srednjetrojstiasne kamnine. Foto A. Ramovš

in plastičnih kamninah je drsela toga apnenčeva gmota Ratitovca proti jugu in jih, posebno na stiku, gubala in gnetla ter deloma celo spreminjala v glino.

Na spodnjem robu nekdanjega pašnika se je ustavil velikanski dolomitni blok, ki se je bil odtrgal od kamnite mase Raštlajnarja in prigrmel sem dol. Po njegovi površini je našel ugodno mesto eden od gorskih kamnokrečev.

Pod zaraščajočim pašnikom so še nekaj časa različne srednjetrojstiasne drobe, skrilavci in peščenjaki, ki jih sedaj že dobro poznamo. Na površju jih je le malo in po tem lahko sklepamo, da hitro razpadajo in dajejo precej globoka tla.

Na prvem križpotju pelje ena steza proti jugozahodu, proti Turki, naša pot pa zavije z južne smeri proti jugovzhodu, proti

prevalu Poden Pot se kar naenkrat znajde med razjedenimi in oglodanimi črnimi apnenci z različnimi okamnini. Kot kamnito morje mole plasti na površje in plavajo na drobnških in skrilavih plasteh. Vendar je takšnih kamnin le ožji pas. Že na stezi skozi mlad smrekov gozd so tla spet mehka, vlažna in korenine vse vprek prepletajo pot — v podlagi so spet neprepustne srednjetrojne kamnine, ki nas spremljajo vse do Podna, kjer je trojno križpotje. Veličasten je odtod pogled nazaj proti severu; kvišku štrle razdrapane in razjedene stene Ratitovčeve južnovzhodne prednje straže — Goča, kot bi nakazovale vsaj dvatisočak v ozadju (sl. 49).

Tabla na razpotju na Podnu pove, da je do Prtovča le še 20 minut; na poti se menjavajo kamnine, ki jih že poznamo iz Železnikov ali s poti na Ratitovec. Od prevala naprej se

Sl. 49. Strme stene Goča, južnovzhodne prednje straže Ratitovca, kakor jih vidimo s Podna. Foto A. Ramovš

vrste skladnati in ploščasti črni apnenci z belimi kalcitnimi žilicami. V prvem razu (okoli 1230 m) jih prekinjajo po okoli 40 cm debele plasti plastnatega roženca, kremenastega apnenca ali pole čistega roženca. Prav v razu so tudi metrski skladi sivega peščenjaka z apnenčevimi in kremenovimi zrni in apnenčevim vezivom. Pogostne so tam okoli še okoli šestcentimetrške pole silificiranega apnenca s pasovi črnega roženca. V takšni kamniti skladovnici najdemo še plasti, v katerih je spodaj apnenčev peščenjak, v sredini argilit in zgoraj pokremenjen apnenec (= turbidit). Apnenci ne vsebujejo kakih vidnih okamnelih ostankov, pač pa so v njih konodonti, ki povedo, da so te plasti še starejše od tistih nad Prtovčem.

Po naslednjem širokem razu in tudi po drugih, ki se še naprej proti Prtovču zajedajo v kamnito pobočje Goča, so razmetani dolomitni bloki in različno veliki kosi, ki so se odtrgali od Gočevih sten. Več velikih blokov se je ustavilo tudi tu in tam po strmem pobočju, eden takih je tik nad potjo v višini okoli 1160 m.

Kolovoz je tu in tam tlakovan s ploščastimi kosi črnega apnenca ali malo svetlejšega dolomita, pač s kamnino, kakršna je bila tam pri roki.

Med pretežno temnimi karbonatnimi kamninami bomo lahko prepoznali tudi ožje ali širše pasove drobe, argilita in peščenjaka, ki se nekajkrat vrivajo med karbonatne plasti. Od zadnjega raza na naši poti proti Prtovču (je prvi raz od Prtovča sem) se pot kakih 450 m proti Prtovču naglo spušča; ob njej so razgaljeni sivi dolomitni skladi s temnejšimi roženci, spet značilna železnikarska kamnina. Dolomit je dostikrat močno razkosan in celo zdrobljen in pot je posuta s takim trdim dolomitno-roženčevim peskom. Zadnjih 150 m se kolovoz po enakih kamninah vzpenja proti Matjaževemu koritu in tam vstopi na Prtovč.

Od Podna sem do Prtovča (sl. 50) je največ apnenca in dolomita, oba pa imata več ali manj kremenice in vmes še gomolje ali pole roženca. Pri preperevanju se karbonati tope, vode jih spirajo, v tleh pa ostajajo roženci kot večji in manjši

kosi ter različno veliki drobci. Tla so zato »kisla« in razumljivo je, da bomo na njih našli večidel kisloljubne rastline. Prav to pa je že marsikaterega rastlinoslovca premotilo, da je imel zato v kamniti podlagi samo kamnine brez karbonatov, brez apnenca in dolomita, na primer samo kremenov peščenjak ali konglomerat ali glineni skrilavec. Prav primer med Podnom in Prtovčem in drugje na železnikarskih apnencih in dolomitih z roženci pa kaže, kako pomembno je poznati kamnine in njihovo razpadanje. Zato šele geolog in rastlinoslovec s skupnimi močmi lahko rešita takšne probleme.

Sl. 50. Nazaj na Prtovč. Takšen čudovit pogled na Prtovč se odpre na poti s Podna proti vasi. V ozadju Pašk. Foto T. Wraber

Na Prtovč se vračamo po južni strani Gladkega vrha, po okljukih poti, ki nas popelje na preval Poden. Na skalovju južne strani je seveda spet *Potentilletum caulescentis* (sl. 29), travišča pa štejemo v široko zajeto združbo vednozelenega šaša in modrike (sl. 30). Zaradi južne lege je travnik toplejši, na kar nas opozarja pojavljanje montpellijskega klinčka in rumenkastega luka. Ta cveti šele v poznem poletju, ko začneja odpirati cvetove tudi resasti sviščavec. Fitogeografsko pomembna je najdba julijskega glavinca (*Centaurea haynaldii* subsp. *julica*), endemične rastline Julijskih Alp (sl. 34 — 4). Njegov

Sl. 51. — 1 Sonce se je ujelo v cvetove svečnika (*Gentiana asclepiadea*); 2 ko se med spustom v Poden ozremo po južni strani Gladkega vrha, nam postane očitno, da ima tod bukev odločilno vlogo v gozdni vegetaciji. Gozdna meja pa ni naravna, temveč umetna. Nastala je s krčenjem gozda v pašnike. Foto T. Wraber

areal obsega južne skupine tega gorovja, od gora nad Rezijo na zahodu do Ratitovca na vzhodu. Rastlina cveti v poznem poletju, kar moremo povedati tudi o Witasekini zvončici. Dobimo jo na več krajih, tako še v Razoru ali kar nad Prtovčem, npr. blizu širokolistne zvončice, ter na južnih pobočjih nad Podnom. Rastlina je vedno mnogocvetna, najlaže pa jo spoznamo po vretenastih koreninskih gomoljih.

Na višini 1600 m se začno pojavljati posamezne smreke, ki jih živina na paši stalno objeda, zato so zelo iznakažene, nizke rasti in z več vrhovi.

Subalpinsko bukovje srečamo spet na višini okoli 1500 m n. m. V primeri s sestoji iste združbe, ki smo jih videli v hladnejših legah, manjkajo tu nekatere acidofilne vrste ter takšne, ki nakazujejo hladne lege, pojavi pa se nekaj novih: sinjezeleni šaš, tevje, trobentica, medenika in velecvetni narprstec, ki kažejo na ugodnejše življenjske razmere, predvsem

na več toplote. Poleglo bukovje z subalpinskimi rastlinami nas spremlja vse do nadmorske višine 1400 m. Tu se začeta floristična zgradba in videz gozda spreminjati. Čedalje manj je subalpinskih rastlin, vedno več pa ekološko zahtevnejših, kot so gomoljasti gabez, prehlajenka, zajčji lapuh, volčja jagoda idr. Bukev je višja, neravna debela so bolj posledica slabega gojenja kot pa neugodnih rastlinskih razmer.

Pot nas kmalu pripelje na opuščen pašnik, na katerem se je naravno pomladila smreka. Na travnatih krajih spet vidimo glavinec, ki pa ga ne moremo več imeti za julijskega. Po značilno oblikovanih ovojkovih listih sklepamo, da gre za navadni glavinec, pri nas zelo pogostno travniško rastlino. V tipični obliki se obe vrsti dobro razlikujeta, kjer pa se stikata, postane določevanje tudi za izkušenega botanika trd oreh.

Od zaraščajočega se pašnika naprej hodimo nekaj časa skozi gorski acidofilni bukov gozd (*Luzulo-Fagetum montanum*), kar nam dokazujejo borovnica, belkasta bekica, vijugasta masnica, svečnik, rebrenjača, dvolistna senčnica, navadna zajčja deteljica (sl. 31 — 6), svinjska laknica, vretenčasti Salomonov pečat, Fuchsov grint, gozdna šašulica in druge. Na robu pašnika naletimo na alpski planinšček. Povsod je dosti smreke, ki jo je človek na acidofilnih rastiščih vedno pospeševal, delno pa je tudi naravna. Prevelika primes smreke ali celo njena popolna prevlada pa je na teh rastiščih zelo škodljiva. Smreka ima sicer zelo obsežen, a tudj plitek koreninski sistem. Zato je zakoreninjena le v vrhnjih talnih horizontih, predvsem v humusu. V takih razmerah tla hitro siromašijo, pravimo, da postajajo fiziološko plitva. Pri tem se zelo zakisajo. Njihova rodovitnost zelo upada že v drugi, gotovo pa vsaj v tretji generaciji smreke. Negativne učinke smrekove monokulture lahko opazujemo nekaj sto metrov dalje. Tla so tod popolnoma prekrita z acidofilnim; mahovi, življenjsko zahtevnejše rastline so že izginile.

Monokultura se nadaljuje s poseko, ki je delno zasajena s smreko. Obilo je gozdne šašulice. Do razcepa poti Prtovč—

Torka v Podnu nas pelje pot skozi zakisan bukov gozd, v katerem je obilo malinovja.

Morda smo med našim spustom videli veliko skallo, ki se je nekoč odvalila iz višav. Na njej se je naselil Burserjev kamnokreč (sl. 29 — 6). S 1100 metri je to eno najnižjih nahajališč te visokogorske rastline pri nas. Cveti že zgodaj, konec aprila in v maju.

Zanimiv je tudi pogled nazaj proti vrhovom. Nad bukovjem se beli skalovje in zdi se, kot da bi zelen val listavcev oplakoval skalno nabrežje. Pri nas to ni zelo redka slika, je pa vseeno značilna za predele, v katerih zgornje meje gozda ne tvorijo iglavci, temveč listavci (sl. 51 — 2).

Takoj zatem, ko smo na Podnu zavili na levo proti Prtovču, pridemo v zelo vlažen gorski bukov gozd z mnogimi praprotni (*Fagetum montanum praealpinum* s. lat.). Tukaj rastejo navadna podborka, navadna glistovnica, bodeča podlesnica, pa beli repuh, velecvetna mrtva kopriva, smrdljička, gozdna zvezdica, navadna črnobina, gozdna spominčica, pižmica in okroglistni kamnokreč.

Vse do Prtovča se rastlinska odeja zelo spreminja. Nanjo vpliva zelo raznovrstna geološka podlaga. Krajevno prevladuje zmerno kisloljubna vegetacija, zlasti so opazni presvetljeni bukovi gozdovi z mnogo gozdne šašulice. Po jarkih, ki se zajedajo v karbonatno podlago, pa uspevajo nevtrofilno-bazifilne vrste. Na enem mestu, nekako na pol poti do Prtovča, je dosti kranjske bunike, ki je med domačimi razhudnikovkami najbolj »naša«. Njeno rodovno ime (*Scopolia*) spominja na Scopolija, vrstno (*carniolica*) pa na Kranjsko, ki jo je Scopolij naravoslovno raziskoval pred več kot dvema stoletjema. Dobrih sto metrov pred Prtovčem se pojavi jelka, ki se je s severnega pobočja spustila prav do naše poti. Tik pred vasjo pa je na skalnatem, prisojnem rastišču manjša naselbina črnega gabra, belega šaša, rese, pisane šašulice in primožka. Takšna vegetacija navadno sega le do višine 900 m, tukaj pa nam kaže, da termofilni bukovi gozdovi (*Ostryo-Fagetum*) niso več daleč.

Spet smo na Prtovču. Ratitovec nas je obogatil z mnogimi spoznanji. Ta ali ona rastlina nam v prihodnje ne bo več tujka, bolj razločno bomo vedeli, kako lahko tudi na majhnem prostoru razlikujemo precej rastlinskih združb, in razumeli, kaj povzroča njihov nastanek in razvoj. Nekatera spoznanja bomo lahko posplošili na širše okrožje Ratitovca, npr. na bližnji predalpski svet Blegoša, Porezna in vrhov nad Sorico, druga na Julijske Alpe, nekaj dejstev pa se bo tesno povezalo z Ratitovcem in samo z njim.

VSEBINA

Vodniku na pot (dr. Anton Ramovš), pokrajinski opis (France Planina), kamninska sestava in geološka zgradba (dr. Anton Ramovš), etnološki spomeniki (dr. Ivan Sedej), rastlinski svet (dr. ing. Lojze Marinček in dr. Tone Wraber), mehkužci (dr. Jože Bole), pajki (dr. Anton Polenec), metulji (Jan Carnelutti), hrošči (Božidar Drogenik). Risali dr. Jože Bole (polži in hrošči), France Planina (skica poti na Ratitovec) in dr. Vlado Ravnik (rastline).

Vodniku na pot	3
Od Loke do Železnikov	5
Skozi Sotesko do Bukovice	5
Bukovica	5
Dolenja vas	8
Selca	20
Železniki	23
Železniki nekoč in danes	23
Železnikarski apnenec in dolomit	34
Poti na Ratitovec	38
1. Po cesti iz Železnikov na Prtovč	38
2. Po stezi iz Železnikov skozi Draboslovico na Prtovč	42
3. Z Jesenovca po Plenšakovi grapi ali po stezi od Plenšaka na Prtovč	44
Na Prtovču	47
Na obisk v sosednji Podlonk	52
S Prtovča po Razoru na Ratitovec	58

Geološka sestava in zgradba	58
Rastlinski svet	66
Z Rovtarice in s Soriške planine na Ratitovec	84
Na Ratitovcu	88
Planinska koča, pokrajina in razgled	88
Mehkužci Ratitovca	91
Pajki Ratitovca	97
Metulji Ratitovca	107
Hrošči Ratitovca	117
Vretenčarji Ratitovca	124
Z Ratitovca v dolino	138
Z Ratitovca na Pečano, Pečana in s Pečane skozi Razor nazaj na Prtovč	138
Z Ratitovca čez Poden na Prtovč	141
Kamninska sestava in geološka zgradba	141
Rastlinski svet	148

F GOR 200

OSREDNJA KNJIŽNICA KRANJ

COBISS

00135363

Na Ratiševca
 Planinska koča, pašnjaki in razjed
 Mehkuški Ratiševca
 Fajki Ratiševca
 Mehovski Ratiševca
 Hraški Ratiševca
 Vrežanjski Ratiševca

Z Ratiševca v dolini

Z Ratiševca na Pečana, Pečana in s Pečano skozi Rato
 nazaj na Privoč
 Z Ratiševca skozi Podan na Privoč
 Kamnitenca sestava in geološka zgradba
 Ratišinski svet

era- fem	era (vek)	starost v milij. let	sistem perioda	serija epoha	stopnja doba	Kamnine od Loke do Blejša.
NOVI ZEMELJSKI VEK KENOZOIK	0.01		KVARTAR	HOLOCEN		
				PLEISTOCEN		
	22.5		TERCIAR	MLAJŠI NEOGEN	PLIOCEN	
					MIOCEN	
				STAREJŠI PALEOGEN	OLIGOCEN	
					EOCEN	
					PALEOCEN	
	0.5		KREDA	ZGORNJA		
				SPODNJA		
JURA				ZGORNJI		
				SREDNJI		
141			SPODNJI	TOARCJI		
212		TRIAS	ZGORNJI	RETJI		
				NORIJI		
			SREDNJI	KARNIJI		
			SPODNJI	LADINIJI		
247		PERMIJ	ZGORNJI	ANIZIJI		
			SREDNJI	SKITIJI		
			SPODNJI			
280		KARBON	ZGORNJI	GRODENSKI		
			SREDNJI	TROGKOFELSKI		
			SPODNJI	ROTHNOVEŠKI		
345		DEVONIJI	ZGORNJI	SKALADI		
			SREDNJI			
			SPODNJI			
395		SILURIJI	ZGORNJI			
			SPODNJI			
435		ORDOVICIJI	ZGORNJI			
			SPODNJI			
500		KAMBRIJI	ZGORNJI			
			SREDNJI			
			SPODNJI			
	570		PRED-KAMBRIJI			

A 2010

Kranj
P GORENJSKA
zgodovina
RATITOVEC

G 97

914.971.2 Ratitovec

028100073

COBISS

